

ਇਸਲਾਮੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਫਲਾਸਫੀ

ਕਰਤਾ

ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ
ਮਸੀਹ ਮੌਊਦ ਤੇ ਮਹਿਦੀ ਮਾਅਜੂਦ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਨਸ਼ਰ-ਓ-ਇਸ਼ਾਅਤ
ਕਾਦੀਆਨ (ਭਾਰਤ)

ISLAMI USOOL KI PHILOSOPHY

(In Punjabi)

(The Philosophy of The Teachings of Islam)

by

Hazrat Mirza Ghulam Ahmad

of Qadian

The founder of Ahmadiyya Movement in Islam

First Edition : June 1969

Copies : 5000

Second Edition : June 1996

Copies : 5000

Published by

NAZARAT NASHR - WA - ISHAAT

Sadr Anjuman Ahmadiyya, Qadian-143516

Distt . Gurdaspur (pb.) INDIA

ph : 0091- (o) 1872-20749

fax : 0091- (o) 1872 -20105

printer :

Fazl - E - Umar printing press, Mohalla Ahmadiyya Qadian.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نَحْمَدُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ

ਪੈਗਾਮ

ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤਾਹਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਇਮਾਮ (ਉੱਤਰ-ਅਧਿਕਾਰੀ) ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ

ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ ਇਸ ਉੱਚ-ਕੋਟੀ ਦੇ ਲੇਖ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਸੌ-ਸਾਲਾ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮਨਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ 26 ਤੋਂ 29 ਦਸੰਬਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਲੇਖ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਹਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਨੇ ਇਲਹਾਮ (ਆਕਾਸ਼ਬਾਣੀ) ਦੁਆਰਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਜਲਸਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਈ ਪਬਲਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਯੋਗ, ਸਾਡੀ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਯਥਾਰਥਕ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬੇਹੁਦਾ, ਦਿਖਾਵੇ ਤੇ ਪਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਲੋਕ, ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਤਰ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ।

ਕੇਵਲ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ 52 ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਪੂਰਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਵੀ ਕੁਝ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਕਦਾ ਸੰਨ 1996 ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ ਸਭ ਨੂੰ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਨਾਲ ਨਵਾਜ਼ੇ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਤਾਹਿਰ ਅਹਿਮਦ

ਲੇਖ ਸੂਚੀ

	ਵਿਸ਼ਾ	ਪੰਨਾ ਨੰ
1	ਪੈਗ਼ਾਮ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤਾਹਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਖਲੀਫ਼ਤੁਲ ਮਸੀਹ	3
2	ਲੈਕਚਰ ਇਸਲਾਮੀ ਅਸੂਲ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ	i-xiii
3	ਇਸਲਾਮ	9
4	ਦਾਅਵਾ ਤੇ ਦਲੀਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਬਨ ਦਾ ਉਤੱਰ	9
5	ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਹਾਲਤਾਂ	10
6	ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ	13
7	ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ	15
8	ਜੀਵਾਤਮਾ ਰਚਨਾ ਹੈ	16
9	ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਪੁਨਰ ਉਤਪੱਤੀ	17
10	ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਕਾਸਮਈ ਉੱਨਤੀ	17
11	ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਭੇਦਤਾ ਅਤੇ ਜੀਉ - ਹਤਿਆ ਦਾ ਖੰਡਨ	19
12	ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੰਗ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ	21
13	ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਅਸਲ ਮੁੱਦਾ ਤਿੰਨ ਸੁਧਾਰ ਹਨ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਉੱਨਤ ਹੋਕੇ ਸਦਾਚਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ	23
14	ਅਸਲ ਸਦਾਚਾਰ	25
15	ਖਲਕ ਤੇ ਖੁਲਕ	26
16	ਪਹਿਲਾ ਸੁਧਾਰ - ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ	27
17	ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਹਰਾਮ ਹੋਣਾ	32
18	ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ	34
19	ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਆਚਰਣ	34

20	ਪਹਿਲਾ ਆਚਰਣ ਇਹਸਾਨ	34
21	ਦੂਜਾ ਢੰਗ	36
22	ਸਤਿਵੰਤਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪੰਜ ਇਲਾਜ	37
23	ਅਮਾਨਤ ਦੇ ਦਿਆਨਤ	39
24	ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ	43
25	ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਚੌਥੀ ਕਿਸਮ	45
26	ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ	46
27	ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ	48
28	ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ	50
29	ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ	55
30	ਸੱਚਾਈ	56
31	ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ	58
32	ਲੋਕ ਭਲਾਈ	60
33	ਇਕ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਭਾਲ	61
34	ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਰਬ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ	64
35	ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਜਗ ਤੇ ਉਪਕਾਰ	64
36	ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ	65
37	ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ	69
38	ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ	75
39	ਇਕ ਪਿਆਰੀ ਅਰਦਾਸ	79
40	ਕਾਫ਼ੂਰੀ ਤੇ ਜ਼ੰਜਬੀਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ	85
41	ਜ਼ੰਜਬੀਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ	86
42	ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਆਕਸਿਕ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਬਨ	92
43	ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?	95
44	ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤੱਤ	98

45	ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਚਿਲਾ ਤੱਤ	98
46	ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ	100
47	ਤਿੰਨ ਲੋਕ	101
48	ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰਹੱਸਯ	106
49	ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਰਹੱਸਯ	110
	ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਥਨ	
50	ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ - ਮੁੱਦਾ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?	111
51	ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂਲ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ	113
	ਚੌਥਾ ਪ੍ਰਥਨ	
52	ਲੋਕ - ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਕਰਮਾ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?	119
53	ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੀਜ਼ਾ ਦੀ ਸੰਹੁ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਭਾਵ	121
	ਪੰਜਵਾਂ ਪ੍ਰਥਨ	
54	ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕੀ- ਕੀ ਸਾਧਨ ਹਨ	126
55	ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ	129
56	ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ?	132
57	ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ	135
58	ਮੇਰਾ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਜਾਣਾ	136
59	ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਹੈ	136
60	ਹਜ਼ਰਤ ਮੁੰਹਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੋ ਸਮੇਂ	140
61	ਹਜ਼ਰਤ ਮੁੰਹਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਯੁਧਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ	143

ਲੈਕਚਰ ਇਸਲਾਮੀ ਅਸੂਲ ਦੀ ਫਲਾਸਫੀ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ

(ਵੱਲੋਂ—ਸਵਰਗ ਗਾਮੀ ਮੌਲਾਨਾ ਜਲਾਲੁੱਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਮਸ)

ਇਹ ਲਿਖਤ ਰੂਹਾਨੀ ਖਜ਼ਾਇਨ ਜਿਲਦ ਨੰ: 10 ਪੰਨਾ: 8 ਤੋਂ 18 ਵਿੱਚੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ: —

ਇਕ ਸੱਜਣ ਸਵਾਮੀ ਸਾਧੂ ਸ਼ੋਗਨ ਚੰਦਰ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕਾਇਸਬ ਜਾਤੀ (ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਤੀ, ਜਿਹਦਾ ਕੰਮ ਲਿਖਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ) ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਨ 1892 ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਾ ਹੋਇਗਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਲਸਾ ਅਜਮੇਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸੰਨ 1896 ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ।¹

ਸਵਾਮੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਮਾਸਟਰ ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਅਤੇ ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਆਫ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਪਲੀਡਰ ਲਾਲਾ ਧਨਪਤ ਰਾਏ ਬੀ.ਏ., ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਸਨ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ 26, 27, 28 ਦਸੰਬਰ 1896 ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨੀਅਤ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਛੇ ਇਨਸਾਫ-ਪਸੰਦ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣੇ ਗਏ: —

- (1) ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਬਾਬੂ ਪਰਤੋਲ ਚੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਜੱਜ ਚੀਫ ਕੋਰਟ ਪੰਜਾਬ।
- (2) ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਖ ਖੁਦਾ ਬਖਸ਼ ਸਾਹਿਬ, ਜੱਜ ਸਮਾਲ ਕਾਜ਼ ਲਾਹੌਰ।

1. ਰਿਪੋਰਟ ਜਲਸਾ ਆਅਜ਼ਮਿ ਮਜ਼ਾਹਿਬ (ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ), ਪੰਨਾ: 253-254, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸਿੱਦੀਕੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਲਾਹੌਰ, ਸੰਨ 1897।

(3) ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਪੰਡਤ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕਵਲ ਪਲੀਡਰ ਚੀਫ਼ ਕੋਰਟ, ਰੀਟਾਇਰਡ ਗਵਰਨਰ ਜੰਮੂ।

(4) ਹਜ਼ਰਤ ਮੌਲਵੀ ਹਕੀਮ ਨੂਰੁੱਦੀਨ ਸਾਹਿਬ, ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ।

(5) ਰਾਏ ਭਵਾਨੀ ਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਐਮ.ਏ., ਐਕਸਟਰਾ ਸਟੇਲਮੈਂਟ ਆਫੀਸਰ, ਜੇਹਲਮ।

(6) ਜਨਾਬ ਸਰਦਾਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ, ਸੈਕਟਰੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਮੇਟੀ ਲਾਹੌਰ।

ਸਵਾਮੀ ਸ਼ੋਗਨ ਚੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਜਲਸੇ ਦਾ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਈਸਾਈਆਂ ਅਤੇ ਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸਮ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਮਾਡਲ ਟਾਉਨ ਹਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਨੀਅਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਣ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦੇਵੇ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਭਾਸ਼ਨ ਦਾ ਦੂਜੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣ, ਉਹਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਧਾਰਮਕ ਝਗੜਿਆਂ ਕਾਰਨ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਇੱਛਾ ਵੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੌਖਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੀ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਨਸੀਹਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ੂਬੀਆਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਾਬੰਦੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨ। ਸੋ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ, ਜਿਹੜਾ ਧਰਮ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਵੱਲੋਂ ਹੋਇਗਾ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿਖਾਏਗਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਕਾਰਨ ਇਸ ਜਲਸੇ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਇਹ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਾਈਆਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ, ਇਸ ਲਈ ਖ਼ੁਦਾ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਚੰਗਾ ਅਵਸਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖਿਆ—

“ਕੀ ਮੈਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਬੀਮਾਰੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਮੇਰੀ ਦਵਾ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਮੁਨਾਦੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਗਰੀਬ ਰੋਗੀ ਉਹਨੂੰ ਇਲਾਜ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਰ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜੇ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਧਰਮ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੱਚੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰ ਸਕਾਂ।”

ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਸੰਮੇਲਨ ਜਾਂ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ, ਜਿਹੜਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਨੀਅਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਸਵਾਮੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ 1896 ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨੀਅਤ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਜਲਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਹੋ ਸਕੇ, ਆਪਣੀ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਸਨ—

- (1) ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ।
- (2) ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਹਾਲਤ।
- (3) ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਮੁੱਦਾਅ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?
- (4) ਮਾਤ ਲੋਕ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?
- (5) ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹਨ?

ਇਸ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ 26 ਦਸੰਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 29 ਦਸੰਬਰ ਤਕ ਹੋਇਆ, ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ, ਥੀਓਸੋਫੀਕਲ ਸੋਸਾਇਟੀ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਫਿਰੀ ਥਿੰਕਰ, ਰੀਲੀਜ਼ਨ ਆਫ਼ ਹਾਰਮੁਨੀ, ਈਸਾਈਅਤ, ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਤਕਰੀਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਕਰੀਰਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤਕਰੀਰ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਤੇ ਪੂਰਨ ਉਤਰ ਦੇ ਸਕੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਤਕਰੀਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁੱਲ ਕਰੀਮ

ਸਾਹਿਬ ਸਿਆਲਕੋਟੀ, ਅਤਿ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਾਝਾਵਰਨ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਕੇ ‘ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਵਾਹ’ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਨਹੀਂ ਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਮਸਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਾ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਲੇਖ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਅਤਿ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੀ ਦਲੀਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਅਸ਼ ਅਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ‘ਸਿਵਲ ਮਿਲਟਰੀ ਗਜ਼ਟ’ ਨੇ ਇਕ ਈਸਾਈ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਲੇਖ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਕਾਦੀਆਨੀ ਮੋਢੀ ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੇਖ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, 29 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਵਧਾਇਆ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਲਈ ਕੇਵਲ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੀਅਤ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰ ‘ਪੰਜਾਬ ਅਖ਼ਬਾਰ’ ਨੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਕਾਲਮਾਂ ਦੇ ਕਾਲਮ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ‘ਪ੍ਰੈਸ’ ਅਖ਼ਬਾਰ, ‘ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ’ ਅਖ਼ਬਾਰ, ‘ਸਾਇਕਲ’, ‘ਮੁਖ਼ਬਰਿ ਦੱਕਨ’ ਅਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ‘ਜਨਰਲ ਗੌਰਰ ਆਸਫ਼ੀ’ ਕਲਕੱਤਾ ਆਦਿ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਸਰਾਹਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਭਰਪੂਰ ਮੰਨਿਆ। ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਦੇ ਸੈਕਟਰੀ ਧਨਪਤ ਰਾਏ ਬੀ.ਏ., ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਪਲੀਡਰ ਚੀਫ਼ ਕੋਰਟ ਪੰਜਾਬ, ਪੁਸਤਕ ‘ਰਿਪੋਰਟ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ’ ਵਿਚ ਇਸ ਲੇਖ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਪੰਡਤ ਗੁਰਧਨ ਦੀ ਤਕਰੀਰ ਪਿੱਛੋਂ ਅਜੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਖ਼ਾਲੀ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਕੀਲ ਵੱਲੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਇਕ ਤਕਰੀਰ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਜੇ ਤਕ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਡੇਢ ਵੱਜਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀਆ ਕਾਲਜ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਭਰਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਲਡਿੰਗ ਭਰ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਸੋਸਾਇਟੀਆਂ ਦੇ ਪਤਿਵੰਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਮੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਫ਼ਰਸ਼ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬਹੁਤਾਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖੜੋਤੇ ਰਹਿਣ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਏਹਨਾਂ ਖੜੋਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਈਸ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਦਾਰ, ਵਿਦਵਾਨ, ਬੈਰਿਸਟਰ, ਵਕੀਲ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ,

ਐਕਸਟਰਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ, ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਅਫਸਰ, ਡਾਕਟਰ, ਗੱਲ ਕੀ, ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਬਰਾਂਚਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਰ ਪੰਜ ਘੰਟੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਲੱਤ 'ਤੇ ਖੜੋਤੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲਸੇ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ। ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ (ਅਰਥਾਤ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਕਾਦੀਆਨੀ ਮੋਢੀ ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ) ਆਪ ਤਾਂ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਜਲਾਬ ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁੱਲ ਕਰੀਮ ਸਾਹਿਬ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਨੂੰ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੇਖ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਲਸਾ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਚਾਹਨਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅਤਿ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਲੇਖ ਨਾ ਮੁੱਕੇ, ਤਦ ਤਕ ਜਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਉਣਾ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਨੀਅਤ ਸਮਾਂ ਮੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਮੌਲਵੀ ਅਬੂ ਯੂਸਫ਼ ਮੁਬਾਰਕ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਨਾਅਰਾ ਲਾ ਕੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਜਲਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਲਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖ ਲਗਪਗ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁੱਕਾ ਅਤੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਅਤਿ ਸਵੀਕਾਰਤਾ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਲਸੇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 21 ਦਸੰਬਰ 1896 ਨੂੰ ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ ਦੇ ਮੋਢੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਉੱਤਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਖੁਦਾ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਲਥਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ—

ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਕ ਅਤਿ ਵੱਡੀ ਖ਼ੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ

1 ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਵਿਚ 26, 27, 28 ਦਸੰਬਰ 1896 ਨੂੰ ਹੋਇਗਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨਿਮਾਣੇ (ਅਰਥਾਤ ਮੇਰਾ) ਦਾ

1. ਸਵਾਮੀ ਸ਼ੋਗਨ ਚੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਸੱਜਣਾਂ ਅਤੇ ਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸਮ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ੂਬੀਆਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਸਮ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲਈ, ਆਪ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਨਸ਼ਾ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ (ਜੇਕਰ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਚਾਹਿਆ) ਸਾਡਾ ਲੇਖ ਆਪ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਇਸਲਾਮ ਉਹ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਖੁਦਾ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਨ

ਇਕ ਲੇਖ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਤੇ ਪੂਰਨਤਾ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਉਹ ਲੇਖ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਤਾਕਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੋਏਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫ਼ਤਾ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸੱਚਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਤ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਇਹ ਖੁਦਾ ਦਾ ਕਲਾਮ ਅਤੇ 'ਰਬਿੱਲ ਆ-ਲ-ਮੀਨ (ਉਹ ਅੱਲਾਹ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਨਹਾਰ ਹੈ) ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਲੇਖ ਨੂੰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਪੰਜਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣੇਗਾ। ਮੈਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਨਵਾਂ ਈਮਾਨ ਉਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਨੂਰ ਉਸ ਵਿਚ ਚਮਕ ਉਠੇਗਾ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਪਾਕ ਕਲਾਮ ਦੀ ਇਕ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਆਖਿਆ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਮੇਰਾ ਲੇਖ ਮਨੁੱਖੀ ਗੱਪਾਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਅਤੇ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਦਾਗ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨੇ ਇਸ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਵੇਖਣ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਦਾਇ ਅਲੀਮ (ਜਿਹੜਾ ਖੁਦਾ ਸਭ ਭੇਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ) ਨੇ ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹ ਲੇਖ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਉਹ ਨੂਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨ, ਲੱਜਿਤ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਵਿਖਾ ਸਕਣ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਈਸਾਈ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਸਨਾਤਨ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਦਾ ਨੇ ਇਹ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਕਾਨ 'ਤੇ ਗੈਬ ਤੋਂ ਇਕ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਹੱਥ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਉਸ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨੂਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਹੜਾ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਖਿੱਲਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਪਿਆ। ਤਦ ਇਕ ਮਨੁੱਖ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਖੜਾ ਹੈ ਉਹ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਅੱਲਾ ਹੂ ਅਕਬਰ ਖ਼-ਰ-ਬਤ ਖ਼ੈਬਰ' ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਕਾਨ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਉਤਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਨੂਰ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖ਼ੈਬਰ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਸਾਰੇ ਖ਼ਰਾਬ ਧਰਮ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਿਰਕ (ਅੱਲਾਹ ਦੇ

■ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੀ ਹਿਦਾਯਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਆਗੀਆਂ ਤੇ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਰ ਜਾਂ ਯਸੂਹ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਕਿੰਨਾ-ਕੁ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਅਤਿ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ?

ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਭਾਈਵਾਲ ਸਮਝਣਾ) ਤੇ ਬੁਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਮਿਲਾਵਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਖੁਦਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਅਧਿਕਤਾ ਨਾਲ ਫੈਲਣ ਮਗਰੋਂ ਬੁਠੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਬੁਠ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਫੈਲ ਜਾਏਗੀ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਆਪਣਾ ਘੇਰਾ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਫੇਰ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਇਲਹਾਮ (ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ) ਵੱਲ ਫੇਰਿਆ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਇਲਹਾਮ ਹੋਇਆ 'ਇੱਨਲ-ਲਾ-ਹ ਮ-ਆ-ਕ ਇੱਨਲ-ਲਾ-ਹ ਯਕੁਮ-ਮ-ਅਕੁਮ-ਤ' ਅਰਥਾਤ ਖੁਦਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੂੰ ਖੜੋਂਦਾ ਹੈਂ। ਇਹ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਲਈ ਇਕ ਇਸਤਿਆਰਾ ਹੈ (ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਅਸਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਦਾ ਰੰਗ ਰੱਖਦੀ ਹੈ) ਹੁਣ ਮੈਂ ਵਧੇਰੇ ਲਿਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਇਹੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਜਲਸੇ ਦੀ ਤਾਰੀਖ 'ਤੇ ਆਉਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਹ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਕਦੇ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਣਗੇ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਕਾਦੀਆਨੀ,

21 ਦਸੰਬਰ 1896

ਇਹ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।

ਸਿਵਲ ਐਂਡ ਮਿਲਟਰੀ ਗਜਟ (ਲਾਹੌਰ) ਨੇ ਲਿਖਿਆ—“ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ (ਸਾਹਿਬ) ਕਾਦੀਆਨੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਸ ਲੈਕਚਰ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਦੂਰੋਂ-ਨੇੜਿਓਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੇ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਜ਼ੂਮ (ਇਕੱਠ) ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਤਸ਼ਰੀਫ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲੇਖ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਲਾਇਕ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਸਾਹਿਬ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ। 27 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਇਹ ਲੈਕਚਰ ਤਿੰਨ ਘੰਟਿਆਂ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਮੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ, ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਸੁਣਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਸਦਰ ਨੇ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਈ ਕਿ 29 ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਦਿਨ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।”

ਅਖਬਾਰ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ (ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ) ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮਸੀਹ ਮੌਊਦ ਅਲੈਹਿਸ-ਸਲਾਮ (ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਆਪ 'ਤੇ ਰਹਿਮਤ ਹੋਵੇ) ਦੇ ਇਸ ਲੈਕਚਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਰਾਇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੀਤਾ—

“ਇਹਨਾਂ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਲੈਕਚਰ ਜਿਹੜਾ ਜਲਸੇ ਦੀ ਰੂਹ ਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਕਾਦੀਆਨੀ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫ਼ਸੀਹੁਲ ਬਿਆਨ (ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਦਰਨ ਵਾਲਾ) ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਸਾਹਿਬ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਨੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਲੈਕਚਰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। 27 ਦਸੰਬਰ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਅਤੇ 29 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਰਥਾਤ ਛੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਲੈਕਚਰ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਫੁਲ ਸਕੇਪ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ 100 ਤਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਲੈਕਚਰ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਲੱਟੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਕ ਇਕ ਵਾਕ 'ਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਤੇ ਤਾਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਇਕ ਵਾਕ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਪਬਲਿਕ ਵੱਲੋਂ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਸੁੰਦਰ ਲੈਕਚਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤੇ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਨਕਾਰ ਚੌਥੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤਕ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਸੱਜਣ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨਦਾਰ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਦੇ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਵੱਖਰਾ ਵਿਆਖਿਆ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਉੱਤਰ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਤਿ ਧਿਆਨ, ਰੁਚੀ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਤੇ ਅਤਿ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ।

ਅਸੀਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਸਾਡਾ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਪਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਖੂਨ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸੁਹਿਰਦ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ) ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਸੂਲ (ਨਿਯਮ) ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲੀ ਦਲੀਲ ਤੇ ਹਿਕਮਤ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਜਜਾਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਕਲੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਖੁਦਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਕਲਾਮ (ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼) ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸ਼ਾਨ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਮਸਾਇਲ (ਧਾਰਮਕ ਗੱਲਾਂ)

ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਖ਼ੂਬੀ ਤੇ ਹਿਕਮਤ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਇਕ ਪੂਰਨ ਤੇ ਸਭ 'ਤੇ ਛਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਲੈਕਚਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ, ਸੱਚਾਈ, ਹਿਕਮਤ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਲੁਕੇ ਭੇਤਾਂ ਦੇ ਮੋਤੀ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇੰਨੇ ਲੋਕ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਸਮੇਂ। ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਉੱਤੇ ਥੱਲੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਪੂਰੀ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਲਈ ਇੰਨਾ ਕਹਿਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਆ ਡਿੱਗੇ ਜਿੰਦਾਂ ਸ਼ਹਿਦ 'ਤੇ ਮੱਖੀਆਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੇਸੁਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਉਠ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਸਾਹਿਬ ਬਟਾਲਵੀ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਉੱਕਾ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ, ਉਹੀ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਿੱਤ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲੈਕਚਰ ਸਮੇਂ ਕਈ ਲੋਕ ਉਠ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਕਚਰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਅਖ਼ਬਾਰ ਚੰਦਵੀਂ ਸਦੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ,

1 ਫ਼ਰਵਰੀ 1897

ਅਖ਼ਬਾਰ ਜਨਰਲ-ਵ-ਗੌਰ ਆਸ਼ਫੀ ਕਲਕੱਤਾ ਨੇ 26 ਜਨਵਰੀ 1897 ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ, ਜਿਹੜਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਨੀਅਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ 'ਫ਼ਤਹਿ ਇਸਲਾਮ' ਦੀ ਦੂਹਰੀ ਸੁਰਖੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ :—

“ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰੀਏ, ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇ ਕਾਲਮਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਇਸ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਵਕਾਲਤ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਇਨਸਾਨ ਕੌਣ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਇਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਾਮਾਨਿਗਾਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲੀ ਰੱਖ ਕੇ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਰਈਸ ਕਾਦੀਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਚੁਣਿਆ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੱਜਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ

ਸੀ। ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਫ਼ਖ਼ਰਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਖ਼ਰ ਨੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸ ਚੁਣਾਉ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦ ਦਲੀਲ ਅਤੇ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਰਾਇ ਪਬਲਿਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਰਈਸ ਕਾਦੀਆਨ, ਸਰ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਆਫ਼ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਇਸਲਾਮੀ ਵਕਾਲਤ ਦਾ ਕੁਰਆ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤਿਵੰਤੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਅਬੂ ਸਈਦ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਸਾਹਿਬ ਬਟਾਲਵੀ, ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਹਾਜ਼ੀ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਕਾਨਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਹੁਸੈਨ ਸਾਹਿਬ ਅਜ਼ੀਮ ਅਬਾਦੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਕ ਲੋਕਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਹੱਕ ਸਾਹਿਬ ਦਿਹਲਵੀ ਲਿਖਾਰੀ ਤਫ਼ਸੀਰ ਹੱਕਾਨੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ੋਗਨ ਚੰਦਰ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਦੇ ਉਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਨਕਲ ਕਰ ਕੇ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਸ਼ਰਮ ਦਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਣ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਇਸ ਜਲਸੇ ਦੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਸੱਦਿਆਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦਲੀਲ ਦੁਆਰਾ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਰੁਅਬ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਇਤਬਾਰ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਰ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਬੀਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਘਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਸਿਆਲਕੋਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਫ਼ਰਮਾਇਆ। ਜਨਾਬ ਸੱਯਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਅਤੇ ਲੇਖ ਭਿਜਵਾਉਣ ਤੋਂ ਰੁਖ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਇਹ ਇਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਮੇਰਠ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਸ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਧਾਰਮਕ ਜਲਸੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ

ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਨਸ਼ਾ ਅੱਲਾਹ ਤਆਲਾ (ਜੇਕਰ ਅੱਲਾਹ ਨੇ ਚਾਹਿਆ) ਦੂਜੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਂਗੇ, ਸਾਫ਼ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਵਾਇਜ਼ ਜਾਂ ਨਾਸਿਹ (ਨਸੀਹਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕੰਮ ਵਾਇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਾਸਿਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਜਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਜਾਂਚ-ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਸਾਹਿਬ ਕਾਨਪੁਰੀ, ਜਨਾਬ ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਹੁਸੈਨ ਅਜ਼ੀਮ ਆਬਾਦੀ ਨੇ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵੱਲ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਜੱਬੇਬੰਦੀਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਵਾਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਹਾਂ, ਦੋ-ਇਕ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ 'ਹਮ ਭੀ ਇਸ ਮੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ' ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਉਲਟਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਲੇਖ ਤੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਬਾਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਰ ਨਾ ਪੈਰ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਅਗਲੀ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਜਲਸੇ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਹਜ਼ਰਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਕਾਦੀਆਨੀ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਪਹਿਲਵਾਨੀ ਦਾ ਹੱਕ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਚੁਣਾਉ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਖਾਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਨੂੰ ਵਕੀਲ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਖੁਸ਼ਾਬ, ਸ਼ਾਹਪੁਰ, ਭੇਰਾਹ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਜੰਮੂ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ, ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਦਿੱਲੀ, ਅੰਬਾਲਾ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਡੇਹਰਾਦੂਨ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, ਮਦਰਾਸ, ਬੰਬਈ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੱਕਣ ਅਤੇ ਬੰਗਲੌਰ ਆਦਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਇਸਲਾਮੀ ਫਿਰਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵਕਾਲਤਨਾਮਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹਸਤਾਖਰ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲੇਖ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜ਼ਿੱਲਤ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹੱਥ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਲੈਕਚਰ ਸਦਕਾ ਅਜਿਹੀ ਜਿੱਤ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਕਿ ਮਵਾਫ਼ਿਕੀਨ (ਹਮਖਿਆਲ) ਤਾਂ ਮਵਾਫ਼ਿਕੀਨ, ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਸੁਭਾਵਕ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕਹਿ ਉਠੇ ਕਿ ਇਹ ਲੈਕਚਰ ਸਭ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਲੈਕਚਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲੀ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਜੋ ਚੁਣਾਉ ਤੀਰਿ-ਬ-ਹਦਿਫ਼ (ਅਜਿਹਾ ਤੀਰ, ਜਿਹੜਾ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦਾ) ਦਿਨ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਾਂਗ ਠੀਕ

ਨਿਕਲਿਆ, ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਦਮ ਮਾਰਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ੌਕਤ (ਸ਼ਾਨ) ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਅਜ਼ਮਤਾ (ਬਜ਼ੁਰਗੀ) ਤੇ ਸੱਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਦਾ ਇਹ ਦੂਜਾ ਜਲਸਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਜਲਸਿਆਂ ਅਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰਈਸ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਅਸੀਂ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮਦਰਾਸ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਜਲਸੇ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਵਧੀ ਕਿ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵਧਾਉਣਾ ਪਿਆ, ਜਲਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਾਰਿੰਦਿਆਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀਆ ਕਾਲਜ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਿਲਡਿੰਗ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਮਖ਼ਲੂਕਿ ਖ਼ੁਦਾ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਇੰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋਈ। ਜਲਸੇ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦਾ ਇਹ ਸਬੂਤ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਚੀਫ਼ ਕੋਰਟ ਅਤੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜੱਜਾਂ, ਬਾਬੂ ਪਰਤੋਲ ਚੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਬੈਨਰਜੀ ਅਤਿ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।”

ਇਹ ਲੇਖ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਪੋਰਟ ਜਲਸਾ ਸਰਵ ਧਰਮ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਮਾਅਤ ਅਹਿਮਦੀਆ ਵਲੋਂ ‘ਇਸਲਾਮੀ ਅਸੂਲ ਦੀ ਫ਼ਲਾਸਫ਼ੀ’ ਦੇ ਹੈਡਿੰਗ ਹੇਠ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਈ ਐਡੀਸ਼ਨ ਉਰਦੂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀ, ਡੱਚ, ਸਪੇਨਸ਼, ਅਰਬੀ, ਜਰਮਨ ਆਦਿ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਫ਼ਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਐਡੀਟਰਾਂ ਨੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਰਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਅਤਿ ਸਰਾਹਨਾ ਕੀਤੀ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ:—

(1) ਬਰਿਸਟਲ ਟਾਇਮਜ਼ ਐਂਡ ਮਿਰਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ:—

“ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਾਮੂਲੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

(2) ਸਿਪਰੀਚੁਇਲ ਬੋਸਟਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ:—

“ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖ਼ੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਹੈ।”

(3) ਥੀਓਸੌਫੀਕਲ ਬੁਕ ਨੋਟਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ:—

“ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੁਹੰਮਦ (ਸਲ-ਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿ-ਵਸੱਲਮ) ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਤਿ

ਚੰਗੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰ ਹੈ।”

(4) ਇੰਡੀਅਨ ਗੀਵਿਊ ਨੇ ਲਿਖਿਆ : -

“ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨ ਖਿਆਲ ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਦਾਨਾਈ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਭਾਵਕ ਇਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।”

(5) ਮੁਸਲਿਮ ਗੀਵਿਊ ਨੇ ਲਿਖਿਆ :-

“ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੱਚੇ, ਗਹਿਰੇ, ਯਥਾਰਥਕ ਅਤੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਪਾਏਗਾ।”

(ਸਿਲਸਿਲਾ ਅਹਿਮਦੀਆ ਲਿਖਤ ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ
ਬਸ਼ੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ)

ਇਸ ਲੇਖ ਦੀ ਇਹ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ, ਅਤਿ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نَحْمَدُكَ وَنُصَلِّعَلَى رَسُولِكَ الْكَرِيمِ

ਇਸਲਾਮ

ਅੱਜ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਵੱਡਾ ਸੁਭਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਕੇ ਸੱਦਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਮਤਿ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਸਿਧ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਰਣਨ ਕਰਾਂਗਾ।

ਦਾਅਵਾ ਤੇ ਦਲੀਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਇਹ ਲੇਖ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ—ਮੈਂ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕਰਾਂਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ— ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸੱਜਣ ਜਿਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰੀ ਗਿਆਨ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਹਰੇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਏ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪਖ ਸਿਧ ਕਰੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਇੰਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਾ ਬਣਾ ਲਏ ਕਿ ਜਾਣੇ ਉਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਸਿਧ ਕਰਾਂਗੇ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਰਣਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਏਹੋ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਵ ਤੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹਰੇਕ ਗੱਲ—ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ—ਬਿਆਨੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੁ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸੌਖ ਰਹੇ। ਹਰੇਕ ਸੱਜਣ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੈ, ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਨੁਯਾਈ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹਦੀਸਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਹਦੀਸਾਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਉਹ ਪੂਰਣ

ਪੁਸਤਕ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਅੱਜ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਅੱਗੇ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸੁਭ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ

ਪਤਿਵੰਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਭੂਮਿਕਾ ਵਜੋਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵਾਧੂ ਜੇਹੀਆਂ ਭਾਸਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਅਸਲ ਉੱਤਰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣਾ ਵੱਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੁ ਅਸਲ ਭਾਵ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਖ ਨਾ ਰਹੇ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਹਾਲਤਾਂ

ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ—ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਇਉਂ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਮੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਲਓ ਕਿ ਤਿੰਨ ਵੱਖੋ ਵਖ ਚਸ਼ਮੇ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਹਾਲਤਾਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਪਹਿਲਾ ਸੋਮਾ—ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ 'ਨਫਸ ਅੱਮਾਰਾ' (ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ) ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ (يوسف: ٥٣)

ਅਰਥਾਤ :—ਨਫਸ ਅੱਮਾਰਾ (ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ) ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਕਰਮਾਂ ਵਲ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਜਾਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਕ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਦਸ਼ਾ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅਕਲ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦਾ; ਸਗੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਖਾਣਾ, ਸੌਣਾ, ਜਾਗਣਾ ਅਤੇ ਕਰੋਧ ਜਾਂ ਜੋਸ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਪਰਗਟਾਅ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਏਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਕਹਾਉਣ ਲਗ

ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁ ਵਰਣਨ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ

ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਸੋਮੇ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ ਬਿਰਤੀ) ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ ਕਿ :—

وَالْأَنْفُسُ بِاللَّوَامَةِ (الْقِيَامَةِ ٣١)

ਅਰਥਾਤ :—ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਨਫਸ' ਦੀ ਸਹੁੰ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਕਰਮਾਂ ਤੇ ਹੱਦੋਂ ਵਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ ਬਿਰਤੀ) ਮਨੁੱਖੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਣਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ 'ਨਫਸ ਅੱਮਾਰਾ' (ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ) ਤੋਂ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ ਬਿਰਤੀ) ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਨਤੀ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪਤਿਵੰਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਲੱਵਾਮਾ' ਇਸ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਰਤਵਾਂ ਵਿਚ ਬੇਮੁਹਾਰੇ ਉਠਾਂ ਵਾਂਗ ਫਿਰਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਰਹੇ, ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਅਖ਼ਲਾਕ ਪਰਗਟ ਹੋਣ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਖ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਹੱਦੋਂ ਵਧੀ ਗੱਲ ਪਰਗਟ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅਕਲ ਦੇ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਹੋਣ, ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੋਸਣ ਵਾਲਾ ਮਨ।

ਸੋ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' ਭਾਵੇਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲੇ ਉਸ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਠੇਡਾ ਲਗ ਕੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਣੋ, ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਬਾਲਕ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਡਿੱਗਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਸਦਕਾ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਉਹ ਅਖ਼ਲਾਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨ ਸਰੋਸ਼ਟ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।

ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਨ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਤੀਜਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ 'ਨਫਸ ਮੁਤਮਇੰਨਾ' (ਦੇਵ ਬਿਰਤੀ) ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمَطْمَئِنَّةُ - ارجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

فَاذْخُلِي فِي عِبَادِي - وَادْخُلِي جَنَّاتِي - (الفجر، ۲۸-۳۱)

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਉਹ ਮਨ, ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਵਲ ਪਰਤ ਆ। ਤੂੰ ਉਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈਂ ਤੇ ਉਹ ਤੇਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਆ ਜਾ।

ਇਹ ਉਹ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਮਨ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੇ ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜੀਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਆਪਣੀ ਬਹੁਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਵੱਡੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਪਰੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਦੌੜਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਣਤ ਇਸੇ ਵਲ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਮਨ, ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਵਲ ਪਰਤ ਆ। ਸੋ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ, ਨਾ ਕਿ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ, ਇਕ ਵੱਡਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸੇ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ, ਨਾ ਕਿ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ, ਸਵਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਵਲ ਪਰਤ ਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸ ਦੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا - وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا - (الشمس، ۱-۱۰) ॥

ਅਰਥਾਤ :—ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਰੁਚੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰੇਗਾ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ—ਜੋ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ—ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਉਹ ਤਿੰਨ ਹਾਲਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ

ਸੁਭਾਵਿਕ (ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ) ਸਦਾਚਾਰਿਕ (ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ) ਤੇ ਆਤਮਿਕ (ਦੇਵ-ਬਿਰਤੀ) ਹਾਲਤਾਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲੇ ਵਧ ਜਾਣ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਹ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਜੇ ਇਹ ਪੁਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ? ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ਰੱਖਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵੀ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਏਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਲੂਣ ਦੀ ਖਾਣ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੂਣ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—ਏਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਵੀ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਜਪ-ਤਪ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਤੇ ਸੰਤੁਲਨ ਤੇ ਵੀ ਵੱਡਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉੱਤੇ ਵੱਡਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਿਤ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਰਤਵ ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਸਰੀਰਕ ਹਨ, ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਵੀ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰੋਣਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਇਹ ਰੋਣਾਂ ਭਾਵੇਂ ਵਿਖਾਵੇ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਝਟ ਹੀ ਏਹਨਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਧੂੰਆਂ ਉਠ ਕੇ ਦਿਲ ਤੇ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਲ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪਿਛਲਗ ਬਣ ਕੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਅਸੀਂ ਹਸਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮਨ ਵੀ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਧੌਣ ਅਕੜਾ ਕੇ ਤੇ ਸੀਨਾ ਤਾਣ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤੌਰ ਦਾ ਇਹ ਢੰਗ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਘੁਮੰਡ ਦਾ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਕ ਕਰਤਵ ਸਾਡੇ ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਡਾ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਰਤਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੋ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਮਾਸ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ, ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ੈਭਨੀਕ ਦਾਤ 'ਬੀਰਤਾ' ਉੱਕਾ ਹੀ ਗੁਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੰਨੇ ਜੀਵ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਨਾ ਬਲਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜੀਵ ਬਲਵਾਨ ਹਨ। ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਭੇਦਤਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਾਡੇ ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜੇਹੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਾਸ ਖਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤਰਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਓਹ 'ਖਿਵਣ' ਤੇ 'ਨਿਵਣ' ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੋਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਦਰਮਿਆਨਾ ਰਾਹ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਗੁਣਾਂ (ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ) ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا۔ (الاعراف: ۳۲)

ਅਰਥਾਤ:—ਤੁਸੀਂ ਮਾਸ ਵੀ ਛਕੋ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ-ਭਾਜੀਆਂ ਵੀ ਛਕਦੇ ਰਹੋ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਹੱਦੋਂ ਵਧਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ; ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਭੈੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਾ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰਕ ਕਰਤਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਤਮਾ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਸਰੀਰ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਸਹਿਮ ਲਗ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਸਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ, ਪੀਣਾ, ਸੌਣਾ, ਜਾਗਣਾ, ਹਿਲਣਾ, ਜੁਲਣਾ, ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਰਤਵ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਆਤਮਿਕ ਦਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਸਰੀਰਕ ਬਣਾਵਟ ਦਾ ਸਾਡੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਇਕ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਸੱਟ ਲਗਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸਾਰੀ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਿਹੁਲੀ ਵਥਾਈ ਹਵਾ (ਛੂਤ ਵਾਲੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਛੂਤ) ਵੱਡੀ ਛੋਟੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਕੇ ਦਿਲ ਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਦਮੀ ਸੁਦਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਸਰੀਰਕ ਸੱਟਾਂ ਵੀ ਅਦਭੁਤ

ਨਜ਼ਾਰੇ ਵਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਏਹੋ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਉ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਜੋੜ-ਮੇਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਉ ਦੀ ਮਾਤਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਕ ਗਰਭਵਤੀ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਕਦੇ ਆਤਮਾ ਉੱਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਿਗਦੀ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਕ ਜੋਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਲੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸੁਝਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਤਮਾ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਤੋਂ ਹੀ ਗਰਭ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ، فَتَبَرَّكَ اللَّهُ أَحْسَنُ
الْخَلِيقِينَ - (المؤمنون: 15)

ਅਰਥਾਤ:—ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ—ਜੋ ਗਰਭ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਹੋਰ ਜਨਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਲਾਹ ਵੱਡੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਜਨਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ

ਸੋ ਇਹ ਜੋ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਭੇਦ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦਾ ਅਸਲਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਵੱਡੇ ਪੱਕੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਲ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਉ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੋੜ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਗਵਾਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਰਤਵ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਰੱਬੀ ਫ਼ਲਾਸਫ਼ੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਓਹਨਾਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਰੂਹ ਲੁਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ, ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਵਿਚ ਆਤਮਾ; ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਓਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰੂਹ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਸਰੀਰ ਪੂਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਕ ਵੇਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਿਕ ਹੈਸੀਅਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਿਲਜੁਲ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਰਣੀ-ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਇਹ ਵਜੂਦ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੋ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਦਾਹਰਣ

ਵਜੋਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ :-

فَاذْاَسْوَيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعَا لَهُ سَاجِدًا ۝ (المؤمنون: ١٥)

ਅਰਥਾਤ :-ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢੰਗ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਵਿਚ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹੋਏ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਓ। ਸੋ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਏਹੋ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਖੇਤ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਉਹ ਰੂਹ ਲਿਸ਼ਕ ਉਠਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਲ ਮਨਸੂਬ ਦਰਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਮੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਢਾਂਚਾ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼—ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਧਮ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਹੀ ਲਿਸ਼ਕ ਉਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਸ ਗੌਰਵਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕੇ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਸੋ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਸ ਵੱਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਛੁੱਟ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਧਕਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਜੀਵਾਤਮਾ ਰਚਨਾ ਹੈ

ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਤਮਾ ਇਕ ਸੂਖਮ ਜੋਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪਲਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਲੁਪਤ ਤੇ ਅਛੋਹ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਰਗਟ ਹੋ ਗਈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਕ 'ਮਜਹੂਲੁੱਲਕੁਨਾ' (ਜਿਸ ਦੇ ਅਸਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਸਕੇ) ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਦਾ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਤਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਵੀਰਜ ਦੀ ਬੂੰਦ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਭਾਗ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਰੀਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਦੇ ਬਿੰਦ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਅਗ ਲੁਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੀਵਾਤਮਾ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਜਾਂ ਪੁਲਾੜ ਤੋਂ ਡਿਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਇਤਫਾਕੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿੰਦ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਸਾਨੂੰ ਝੂਠਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਿੱਤ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਸੜੀਆਂ-ਗੰਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਗੰਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੀੜੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਲੇ ਕੁਚੈਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਜੁਆਂ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ

ਦੇ ਵਿੱਡਾਂ ਵਿਚ ਕੱਦੂ ਦਾਣੇ ਆਦਿ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਰਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਠੀਕ ਗੱਲ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਤਮਾ ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਰਚਨਾ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਉਤਪਤੀ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨ ਕ੍ਰਦਰਤ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰੀਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ। ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਤਵ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਰਤਵਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਜੀਵਾਤਮਾ ਵੀ ਉਧਰ ਹੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਸਣ, ਰੋਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ, ਸੌਣ, ਬੋਲਣ, ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ, ਵਿਆਹ ਕਰਨ, ਜਤੀ ਰਹਿਣ, ਤੁਰਨ-ਫਿਰਨ, ਟਹਿਲਣ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੋਗੀ ਤੇ ਅਰੋਗੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਖ਼ਾਸ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਕਾਸਮਈ ਉੱਨਤੀ

ਮੈਂ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਉਪਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਆਤਮਕ ਪਦਵੀ ਵੱਲ ਪੁਚਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਨੇਮ ਇਉਂ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉੱਠਣ, ਬੈਠਣ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਅਤੇ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਦੇ ਢੰਗ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪੁੱਜ ਸਕੇ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਖਾ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ

ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿਆ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਠੀਕ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਏ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਉਚ-ਨੀਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਵੰਡ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਅਕਲਿ-ਕੁਲ ਨੇ ਸੱਭਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਨੀਵੀਂ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਤਕ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਤੀਜਾ ਦਰਜਾ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਦੇ ਅਸਲ ਪਿਆਰ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤਨ, ਮਨ ਉਸ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਲਈ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਂ ਇਸਲਾਮ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸਮਝਣਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ :—

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ
عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (البقرة: ۱۱۳)
قُلْ إِنَّا صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ - لَا شَرِيكَ لَهُ ۚ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ
وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ - (الانعام: ۱۶۳-۱۶۴)

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
السَّبِيلَ فَتَقَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ - (الانعام: ۱۵۴)
قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ
لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - (آل عمران: ۳۲)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹੋ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਆਪ

ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਲਈ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਨਾ ਕੇਵਲ, ਕਥਨੀ ਦੁਆਰਾ, ਸਗੋਂ ਸੁਭ ਕਰਣੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਰਹੇ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਉਸ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨੀਅਤ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਹਿਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਨਾ ਓਹ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਤੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਨਿਮਾਜ਼, ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਮੇਰਾ ਜੀਉਣਾ, ਮੇਰਾ ਮਰਨਾ ਸਭ ਉਸ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ (ਉਸ ਸਾਜਨਹਾਰ) ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਸਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰ ਰਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਭਾਵ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਆਪਾ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਏਹੋ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਸੋ ਆਓ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰੋ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰੋ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਉਗੇ। ਤੂੰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋ, ਤਾਂ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਅਨੁਯਾਈ ਬਣ ਜਾਓ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਓ, ਤਾਂ ਜੁ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਪ ਬਖਸ਼ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੈ।

ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਭੇਦਤਾ ਅਤੇ ਜੀਉ-ਹਤਿਆ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਤੇ ਚਸ਼ਮਾ 'ਨਫ਼ਸ ਅੱਮਾਰਾ' (ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ) ਹੈ—ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅੱਡ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ, ਸਰੀਰਕ ਚਾਹਨਾ ਤੇ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੀ ਪਧਰ ਤੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੋ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਹੀ—ਜੇ ਸੋਚ, ਸਮਝ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਨਾਲ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਯੋਗ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਣ, ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਉਹੋ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰਨ, ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪਿਆਰ, ਪੂਰੀ ਲੀਨਤਾ, ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਧੀਰਜ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਮੇਲ ਦੁਆਰਾ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ

ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਜਦ ਤਕ ਸਦਾਚਾਰਿਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰ ਲੈਣ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਜੜ੍ਹ ਵਸਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਦਮਾਨ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣਨਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਸਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੁਭ-ਆਚਰਣ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਦਾ ਗਰੀਬ ਹੋਣਾ, ਦਿਲ ਦਾ ਨਰਮ ਹੋਣਾ, ਮਿਲਣਸਾਰ ਹੋਣਾ, ਸ਼ਰਾਰਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਨਾ ਆਉਣਾ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਨਿਕੰਮੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਅਸਲ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਬੇਨਸੀਬ ਤੇ ਅਗਿਆਤ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਪਸ਼ੂ ਵੀ ਗਰੀਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿਲਣ-ਜੁਲਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਣਸਾਰੀ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਸੋਟੇ ਤੇ ਸੋਟਾ ਮਾਰਨ ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਏਹਨਾਂ ਆਦਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉੱਚੀ ਪਧਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੈੜੇ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਨਿਸਚਿਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ, ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਇਆ ਦੀ ਇਸ ਪਧਰ ਤੇ ਪੁਜ ਜਾਏ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਏ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੇ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਰੇ ਕਿ ਸਿਰ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਜੁਆਂ, ਢਿਡ ਵਿਚ, ਆਂਦਰਾਂ ਵਿਚ, ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਪਏ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਖ ਦੇਣਾ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝੇ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਦਇਆ ਇਥੋਂ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਦ ਖਾਣਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਤਿੱਤਰ ਖਿੱਤਰ ਕਰਨ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਮੁਸ਼ਕ (ਕਸਤੂਰੀ) ਖਾਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਦੇਵੇ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਹ ਗਰੀਬ ਮਿਰਗ ਦੀ ਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਗਰੀਬ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਪਾਉਣਾ ਵੀ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗਰੀਬ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਦੁਖ ਸਮੇਂ ਜੋਕਾਂ ਲੁਆਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਆਪ ਦੁਖ ਝਲ ਲਏ, ਪਰ ਗਰੀਬ ਜੋਕਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਗੱਲ ਕੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮੰਨੇ ਜਾਂ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਇਆ ਭਾਵ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਇਹ

ਸਭ ਕੁਝ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਸਦਾਚਾਰ ਵੀ ਕਹਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਏਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਗੰਦ ਧੋਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਰੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗ਼ਰੀਬ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਬਣਨਾ—ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ—ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪਧਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੈ ਤੇ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾਤ ਨੂੰ ਰਦ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤਾਂ ਹਰੇਕ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮੇਂ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਪੂਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਚਰਨ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਗਿਆਨੀ ਇਕ ਮੱਛੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਲਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਢੰਗ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਗਟ ਹੋਣਾ

ਹੁਣ ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੋਮੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ 'ਨਫ਼ਸ ਅੰਮਾਰਾ' (ਪਸ਼ੂ ਬਿਰਤੀ) 'ਨਫ਼ਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ) ਤੇ 'ਨਫ਼ਸ ਮੁਤਮਇੰਨਾ' (ਦੇਵ-ਬਿਰਤੀ) ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਮੂਰਖ ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੀਵੀਂ ਪਧਰ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ ਕਿ ਓਹ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਨ, ਨੰਗੇ ਨਾ ਫਿਰਨ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਸਮਾਨ ਮੁਰਦਾਰ ਖੋਰੀ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੂਰਖਤਾਈ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਨ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਿਚ ਨੀਵੀਂ ਪਧਰ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਸਿਖਾਏ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਢੰਗ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣ।

ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪਰਗਟ ਸਤਿਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗੁਣ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ।

ਤੀਜਾ ਢੰਗ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜੇ ਲੋਕ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ਕ ਤਪੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸ਼ਰਬਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸੁਧਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਪੈਗੰਬਰ (ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ) ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਜਗਤ ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹਰੇਕ ਪਖ ਤੋਂ ਰਸਾਤਲ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

لَمْ يَلْمِزْنَاكَ فِي الْبَحْرِ - (الروم: ٢٢)

ਅਰਥਾਤ :—ਸਾਰੇ ਜਲ ਤੇ ਥਲ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ ਮਚ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਵਿਗੜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਗਾੜ ਪਸਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِغْتَوَىٰ آتَانَ اللَّهِ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا - (الحديد: ١٨)

ਅਰਥਾਤ :—ਜਾਣ ਲਓ ਕਿ ਹੁਣ ਅੱਲਾਹ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਮੁਰਦਾ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਪਸ਼ੂਆਂ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਪ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਇਕ ਇਕ ਬੰਦਾ ਸੈਂਕੜੇ ਤੀਵੀਆਂ ਘਰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਰਾਮ-ਖੋਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਹ ਕਰ ਲੈਣਾ ਉਹ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ :—

حَرَمْتُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ - (النساء: ٢٣)

ਅਰਥਾਤ :—ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਰਾਦਾਰ-ਖੋਰੀ ਤੇ ਆਦਮ-ਖੋਰੀ ਦਾ ਵੀ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਪ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਓਹ ਨਾ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹੋਣ। ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਇਨਕਾਰੀ ਸਨ। ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੇਅੰਤ ਨਾਸਤਕ ਸਨ। ਓਹ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਯਤੀਮਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰ ਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਹੜਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਓਹ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਸਨ, ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਮਤਿ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਾ ਲੱਜਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਣਖ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਪੀਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਭਚਾਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹੋ ਕੌਮ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਵਿਦਿਆ ਇੰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ 'ਉੱਮੀ' (ਅਨਪੜ੍ਹ) ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਅਜੇਹੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸੁਆਮੀ ਪੈਰੀਬਰ ਮੱਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪਰਗਟੇ ਸਨ। ਸੋ ਓਹ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ—ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਹੋ ਸੀ। ਸੋ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਜਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੂਰਣ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਜਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਹਾਂ, ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਇਹ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵ-ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਏਹਨਾ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਅਸਲ ਮੁੱਦਾ ਤਿੰਨ ਸੁਧਾਰ ਹਨ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਉੱਨਤ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾਚਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਮੰਨਣੀ ਪਵੇ। ਸਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸੁਧਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਏਹੋ ਤਿੰਨ ਸੁਧਾਰ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਏਹਨਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਸਾਧਨ ਰੂਪ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਸਮੇਂ ਕਦੇ ਚੀਰਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲਈ ਏਹਨਾਂ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ

ਤੋਂ, ਜੋ ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਏ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਹੋ ਹਾਲਤਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਕਲ ਦੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਵਿਚਰਨ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਕਲ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਦਾਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਕੁੱਤੇ ਜਾਂ ਬਕਰੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਬਕਰੀ ਨੂੰ ਸੱਭਿਤ ਕਿਹਾ ਜਾਇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਬਘਿਆੜ ਜਾਂ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਰਿੰਦਗੀ ਸਦਕਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਸੱਭਿਤ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ, ਸਗੋਂ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਸ਼ਨਾਸੀ ਮਗਰੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜੋ ਅਕਲ ਤੇ ਵਿਓਂਤ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੁਪ ਪੀਣੇ ਬਾਲਕਾਂ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਜੇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਤੇ ਅਜੇ ਤਕ ਸੋਚ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸੁਦਾਈਆਂ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਲ ਤੇ ਸਮਝ ਦਾ ਜੌਹਰ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਦੁਪ ਪੀਣੇ ਬਾਲਕਾਂ ਜਾਂ ਸੁਦਾਈਆਂ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਅਜੇਹੇ ਕਰਤਵ ਵੀ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾਚਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਦਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਕਰਤਵ ਗਿਆਨ ਤੇ ਮੌਕਾ ਸ਼ਨਾਸੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਚੂਚਾ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਦਾਣਾ ਚੁਗਣ ਲਈ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਜੋਕ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜੋਕ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਸੱਪ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸ਼ੇਰ ਵਾਲੇ ਗੁਣ-ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣ-ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਦ ਉਹ ਸਾਲ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਆਦਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਉਸ ਦਾ ਰੋਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁਸਕਰਾਉਣਾ ਵੀ ਹੱਸਣ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਜਾ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਆਯੂ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਤਵ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸੇ ਬਾਲਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਇਕ ਜਾਂਗਲੀ ਬੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਰੇਕ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਣੀ, ਹਿਲਣ-ਜੁਲਣ ਤੇ ਉਠਣ-ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਕਰਤਵ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਪ੍ਰੇਣਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਭੈੜੇ ਨਾ ਹੋਣ: ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਦਾਚਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦਾ, ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ਸ਼ਗਾਫੀ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਹੋਵੇ ਵੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ ਉਸ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਅਸਲ ਸਦਾਚਾਰ

ਸੋ ਗੱਲ ਕੀ, ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਸਦਾਚਾਰ ਨੂੰ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਬਾਲਕਾਂ ਤੇ ਸੁਦਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਭਾਰੂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਲਗਭਗ ਪਸ਼ੂਆਂ ਸਮਾਨ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਕਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਤੇ ਬੁਰਾਈ ਜਾਂ ਦੋ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਦੋ ਭਲਾਈਆਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਚੰਗੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਝੂਰਦਾ ਤੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਤੇ ਲੱਜਿਤ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਯੁਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਕ ਜਾਂਗਲੀ ਨੂੰ 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ) ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਪੁਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਬੇਲੋੜਾ ਤੇ ਅਜਾਈ ਨਾ ਸਮਝੇ; ਤਾਂ ਜੁ ਬੀਸ਼ਵਰੀ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚੇ ਅਖ਼ਲਾਕ ਉਸ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਕਰਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰਮ

ਤੇ ਖੁਲਕ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਿੱਟਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਆਤਮਕ ਸੁਖ ਜਾਂ ਆਤਮਕ ਦੁਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, 'ਨਫਸ ਲੱਵਾਮਾ' (ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ) ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਕਲੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਾਨਸ਼ੈਨਸ ਤੋਂ ਇੰਨਾਂ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭੈੜੇ ਕਰਮ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਲੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਤੇ ਅਭਿਲਾਖੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੋ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੁਲਕ ਤੇ ਖੁਲਕ

ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ 'ਖੁਲਕ' ਪਦ ਦੀ ਕੁਝ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ 'ਖੁਲਕ' ਖਾ ਦੀ ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਅਤੇ 'ਖੁਲਕ' ਖਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਚੁੰਕਿ ਆਤਮਿਕ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਸਦਾਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਮਾਲ ਤੇ ਪੁਜਦੀ ਹੈ; ਨਾ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ; ਇਸ ਲਈ ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਖੁਲਕ' (ਸਦਾਚਾਰ) ਕੇਵਲ ਨਿਮਰਤਾ, ਨਿਸ਼ਕਾਮਤਾ ਤੇ ਨਰਮੀ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੈ, ਇਹ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਭੁਲ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਰਗਟ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਕੈਫੀਅਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਖੁਲਕ (ਸਦਾਚਾਰ) ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਅੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੰਝੂ ਵਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸੱਤਾ ਸੋਗ ਹੈ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਅਕਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਵਰਤੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ 'ਖੁਲਕ' ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀਰਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ 'ਖੁਲਕ' ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਰਾਹੀਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਨਿਰਧਨਾਂ ਤੇ ਕੰਗਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਹਿਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋ ਸੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਮਨੁੱਖ ਹੱਲੇ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਸਗੋਂ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ 'ਖਿਮਾ' ਤੇ 'ਸਬਰ' ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਮਨੁੱਖ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ

ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ, ਪੈਰਾਂ ਜਾਂ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਧਨ ਵੀ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਪੈਰੀਂਬਰ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ - (القلم، ٥)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੂੰ ਮਹਾਨ ਖੁਲਕ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈਂ।

ਸੋ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਦਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ—ਦਾਨ-ਪੁੰਨ, ਬੀਰਤਾ, ਇਨਸਾਫ਼, ਰਹਿਮ, ਉਪਕਾਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਆਦਿ—ਆਪ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਤਿਕਾਰ, ਲੱਜਿਆ, ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ, ਉਪਕਾਰ, ਅਣਖ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ, ਸੋਚ-ਸ਼ਕਤੀ, ਮਿਆਨਾ ਰਵੀ, ਸਮਤਾ, ਹਮਦਰਦੀ, ਬੀਰਤਾ, ਪੁੰਨ-ਦਾਨ, ਦਰਗੁਜ਼ਰ (ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨਾ), ਸਬਰ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਆਦਿ। ਜਦ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਅਕਲ ਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਏਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਸਦਾਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਦਾਚਾਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਦਾਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ, ਜਦ ਕਿ ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ। ਚੂੰਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਗੁਣ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉੱਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੱਚੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪੈਰਵੀ, ਭਲੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਭਲੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜੇਹੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜੀਵ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾ ਸੁਧਾਰ—ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਤਿੰਨਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੁਧਾਰ ਦਾ—ਜੋ ਘਟੀਆ ਪਧਰ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ— ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਮੱਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਮਦ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸਤਿਕਾਰ ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ

ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਨੂੰ—ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ—ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ, ਸ਼ਾਦੀ-ਵਿਵਾਹ, ਆਦਿ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੁਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਜਾਂਗਲੀਆਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਜਾਂ ਪਾੜ-ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਸਤਿਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

حَرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَآخَوَاتِكُمْ وَعَمَّاتِكُمْ وَ

خَالَاتِكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُ النِّسَاءِ الَّتِي

أَرْضَعْتَكُمْ وَأَخَوَاتِكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ

وَرَبَائِبِكُمُ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِمَّنْ لَبَسَ لَبَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ

بِهِنَّ ذَوَانَ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ

وَعَلَّائِلُ آبَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ يَتَمَجَّعُوا

بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ (النساء: ੨੩)

لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهَاءَ (النساء: ੩੦)

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا

قَدْ سَلَفَ - (النساء: ੪੩)

أَحِلَّ لَكُمْ الْيَتِيمَاتُ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ

الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُذِنُوا لِكِتَابِ مِنَ

بَيْنِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ

مُسْلِفِينَ وَلَا امْتَحِدِينَ أَخْدَانٍ - (النساء: ੪)

وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ - (النساء: ੩੦)

وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ - (الإحرام: ੧੫੨)

لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتَسَلِّمُوا

عَلَىٰ أَهْلِهَا - فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا

تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا

فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ - (التور: ٢٨-٢٩)

وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِن أَبْوَابِهَا - (البقرة: ١٩٠)

وَإِذَا حِينْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنِ مِمَّا

أُذِرْتُمْ بِهَا - (النساء: ٨٤)

إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ

رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - (المائدة: ٩١)

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أَيْتَةُ الدَّمِ وَالْحَمِيمُ وَمَا أَهَلَ

لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَفَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيغَةُ

وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ - (المائدة: ٤)

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَكُمْ قُلْ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ - (المائدة: ٥)

إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا

وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَنُشِرُوا - (المجادلة: ١٢)

كُنُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا - (الاعراف: ٣٢)

وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا - (الاحزاب: ٤١)

وَتِيَابِكَ فَطَهِّرْهُمُ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ - (المدثر: ٥-٦)

وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ. (لقمان: ٢٠)

تَرَوْدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى. (البقرة: ١٩٨)

وَأِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا. (المائدة: ٤)

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ. (التوبة: ٣٠)

وَأِنْ حِفْتُمْ أَلَّا تَفْسِطُوا فِي أَيْسَمِ فَأَيْدِكُمْ مَطَابَ كُمْ

مِنَ الْبَيْتَاءِ مَثْنَى وَثُلْثَ وَرُبْعَ فَإِنْ حِفْتُمْ أَلَّا تَعْدُوا

فَوَاحِدَةً أَوْ مَمْلُوكَتٍ أَيْمَانَكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا.

وَأَتُوا النِّسَاءَ صِدْقَتَيْنِ غِثْلَةً. (النساء: ١٥)

ਅਰਥਾਤ:—ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਹਰਾਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਛੁਫੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਾਸੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਭਤੀਜੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਭਣੇਵੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੁਧ-ਮਾਵਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੁਧ-ਭੈਣਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਧੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭੋਗ-ਬਿਲਾਸ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹੋ ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਭੋਗ-ਬਿਲਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈਣਾ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ (ਵਿਆਹੁਣੀਆਂ) ਏਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ—ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ—ਅੱਜ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਹਰਾਮ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਏਹ ਵੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਕਾਹ ਕਰੋ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ, ਸੋ ਹੋ ਚੁੱਕਾ। ਸਤਿਵੰਤੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ—ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹਲਾਲ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਜਦ ਮਹਿਰ ਨੀਅਤ ਹੋ ਜਾਏ; ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਗੁਪਤ ਯਰਾਨਾ ਲਾਉਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।

ਅਰਥ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੀਤੀ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਸੰਤਾਨ ਪਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਪਰ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਇਸ (ਗੀਤੀ) ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਮੁਸਾਫਿਹਤ' ਇਸ ਨਿੰਦਿਤ ਗੀਤ ਨੂੰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਤਮਘਾਤ ਨਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਨਾ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਆਪ, ਬਿਨਾ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਨਾ ਜਾਓ, ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਵੱਡਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਘਰ ਜਾਓ, ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ 'ਅਸੱਲਾਮੁ ਅਲੈਕੁਮ' ਕਹੋ। ਜੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ (ਮਰਦ) ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜਦ ਤਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਵਾਲਾ ਆਗਿਆ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਰ ਨਾ ਧਰੋ। ਜੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਇਹ ਕਹੇ ਕਿ ਵਾਪਿਸ ਜਾਓ, ਤਾਂ (ਚੁਪ ਕੀਤੇ) ਪਰਤ ਆਓ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੰਧਾਂ ਟਪ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ, ਸਗੋਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਬੁਹਿਆਂ ਥਾਣੀ ਜਾਓ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਲਾਮ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ ਸਲਾਮ ਕਰੋ। ਸ਼ਰਾਬ, ਜੂਆ, ਬੁਤ ਪੂਜਾ ਤੇ ਫਾਲ ਕਢਣਾ ਇਹ ਸਭ ਅਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਕਰਤਵ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਬਚ ਕੇ ਰਹੋ। ਮੁਰਦਾਰ-ਖੋਰੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰੋ। ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਨਾ ਖਾਓ। ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਨਾ ਛਕੋ। ਸੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਡਿਗ ਕੇ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਸਿੰਗ ਵਜ ਕੇ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਾੜੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਪਾੜਿਆ ਹੋਇਆ, ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਪਸ਼ੂ ਕਦੇ ਨਾ ਖਾਓ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁਰਦਾਰ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਲੋਕ ਪੁਛ ਕਰਨ ਕਿ ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਕੀ ਛਕੀਏ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਤਰ ਦੇ ਕਿ ਜਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਛਕੋ-ਛਕਾਓ। ਕੇਵਲ ਮੁਰਦਾਰ-ਖੋਰੀ ਤੇ ਮੁਰਦਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਖਾਓ। ਜੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠੋ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਥਾਂ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਝਬਦੇ ਹੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਜੁ ਓਹ ਵੀ ਬੈਠ ਸਕਣ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਕਿ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਤਾਂ (ਚੁਪ ਕੀਤੇ) ਚਲੇ ਜਾਓ। ਮਾਸ ਤੇ ਦਾਲ ਆਦਿ ਸਭ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਖਾਓ, ਪਰ ਇੱਕੋ ਪਾਸੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਦਿਓ। ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਬਚਦੇ ਰਹੋ। ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਆਪਣੇ ਬਸਤਰ ਸੂਛ ਰਖਿਆ ਕਰੋ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ, ਘਰ, ਗਲੀ-ਕੂਚਾ ਤੇ ਹਰ ਅਸਥਾਨ—ਜਿਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਉਠਣਾ-ਬੈਠਣਾ ਹੈ, ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਮੈਲ-ਕੁਚੈਲ ਤੇ ਗੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਚਾਓ, ਅਰਥਾਤ ਤੁਸੀਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਦਾ ਕਰਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਓ। (ਖਾਸ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤਾ ਤੇਜ਼ ਨਾ ਚੱਲੋ ਤੇ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਹੀ ਤੁਰੋ, ਸਗੋਂ ਦਰਮਿਆਨੀ ਚਾਲ ਅਪਣਾਉ। ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਉੱਚੀ ਬੋਲੋ ਤੇ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਹੌਲੇ ਬੋਲੋ ਜਦ ਸਫਰ ਤੇ ਜਾਓ, ਤਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਰ ਦਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਚੋਖਾ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਕਰੋ; ਤਾਂ ਜੁ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਣ-ਪਿੰਨਣ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹੋ। ਭੋਗ-ਬਿਲਾਸ ਸਮੇਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਜਦ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਬੈਠੋ, ਤਾਂ ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਓ, ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਓ ਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ

ਵੀ (ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ) ਜ਼ਰੂਰ ਕੱਢੋ। ਜੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਯਤੀਮ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਵਾਹ ਕਰਨਾ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝੋ ਕਿ ਚੁੰਕਿ ਓਹ ਲਾਵਾਰਸ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਨਾਲ (ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ) ਕੋਈ ਵਧੀਕੀ ਕਰ ਬੈਠੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਹ ਕਰਾਓ, ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਉ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਤੇ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਹਿਮ ਹੋਵੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਇੱਕੋਇਕ (ਤੀਵੀ ਨਾਲ ਵਿਵਾਹ ਕਰਾਉਣਾ) ਠੀਕ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ (ਕਿੰਨੀ ਹੀ) ਲੋੜ (ਕਿਉਂ ਨਾ) ਭਾਸੇ। ਚਾਰ ਦੀ ਹੱਦ ਇਸ ਲਈ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਅਨੁਸਾਰ ਵਧੀਕੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੋ ਤੇ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਤਕ ਨਾ ਪੁਜ ਜਾਓ; ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਭਚਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਖੱਚਿਤ ਹੋ ਜਾਓ। ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਰ ਦੇ ਦਿਓ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਧਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ ਤੇ ਸੱਭਿਤਾ ਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਜੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਦਾਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪੈਗੰਬਰ ਜੀ ਜਿਸ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਅਵਤਾਰੇ ਸਨ, ਉਹ ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਜਗ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਢੰਗ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਰੰਭਕ ਸਤਿਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਹਰਾਮ ਹੋਣਾ

ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਹਰਾਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਚ, ਇਸ ਦੇ ਹਰਾਮ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੁ ‘ਖ਼ਜ਼ੀਰ’ ਪਦ ‘ਖ਼ਜ਼’ ਤੇ ‘ਅਰ’ ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਤੇ ਬੁਰਾ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ। ‘ਖ਼ਜ਼’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ’ ਤੇ ‘ਅਰ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ’ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਨਾਂ ਜੋ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ ਤੇ ਕੁਚੀਲਤਾ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਸੂਅਰ’ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਦ ਵੀ ‘ਸੂ’ ਤੇ ‘ਅਰ’ ਦਾ ਸਮਾਸ

ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ 'ਬਹੁਤ ਭੈੜਾ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ'। ਇਸ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਸੂਅਰ' ਪਦ ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮਿਨਨੁੱਰਹਿਮਾਨ' ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥੀ ਦੇ ਪਦ ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦੋ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੋ 'ਸੂਅਰ' ਅਰਥੀ ਪਦ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ 'ਸੂਅਰ' ਦਾ ਭਾਵ 'ਬਦ' ਹੈ। ਇਸ ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ 'ਬਦ' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਦ ਸਾਰੇ ਜਗ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥੀ ਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ, ਜੋ 'ਖੰਜੀਰ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਂ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਲਾਗੇ ਚਾਗੇ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪਦ ਬਦਲ ਕੇ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ,^੧ ਪਰ ਸ਼ੁਧ ਪਦ ਏਹੋ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣਾ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ 'ਖੰਜੀਰ' ਪਦ ਪੱਕਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਓਹ ਅਰਥ ਜੋ ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਭੈੜੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਣ ਅਗਿਆਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਸ਼ੂ ਅਵਲ ਦਰਜੇ ਦਾ ਗੰਦਾ, ਮਲਹਾਰੀ, ਕੁਚੀਲ, ਬੇਅਣਖਾ ਤੇ ਦੱਯੂਸ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਦੇ ਹਰਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਏਹੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਲੀਨ ਤੇ ਕੁਚੀਲ ਮਲਹਾਰੀ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਮਾਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਭੈੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਏਗਾ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਲੀਨ ਤੇ ਕੁਚੀਲ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਮਲੀਨਤਾ ਤੇ ਕੁਚੀਲਤਾ ਭਰਪੂਰ ਹੀ ਪਏ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਰਾਇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਸ਼ੂ ਦਾ ਮਾਸ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਲੱਜਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੇਅਣਖੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਰਦਾਰ-ਖੋਰੀ ਵੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਵਿਵਰਜਿਤ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰਦਾਰ ਵੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਰੰਗੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਵੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਰਤ ਅੰਦਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੰਘ ਘੁਟ ਕੇ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਸੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਆਦਿ—ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਸ਼ੂ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮੁਰਦਾਰ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਰਤ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਜਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਹਾਲਤ ਤੇ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਿਲ੍ਹੀ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਰਗੰਧੀ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਾਸ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਰਤ ਦੇ ਓਹ ਕੀੜੇ—ਜੋ ਵਰਤਮਾਨ ਖੋਜ ਨੇ ਸਿਧ ਕੀਤੇ ਹਨ—ਮਰ ਕੇ ਇਕ ਵਿਹੁਲੀ ਦੁਰਗੰਧ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪਸਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

੧. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸੂਕਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਸੂਅਰ' ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
(ਉਲਥਾਕਾਰ)

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਦਾਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ

ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਏ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੀਏ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਦਾਚਾਰ ਇਥੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਏ, ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਲੇਖ ਇੰਨਾ ਲੰਮਾ ਹੋ ਜਾਇਗਾ ਕਿ ਨੀਅਤ ਸਮਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਉੱਚੇ ਸਦਾਚਾਰ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਆਚਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ—ਇਕ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਆਚਰਣ

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਚਰਣ ਜੋ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਾਸਤੇ ਸੱਚੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਨੇ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਾਂ, ਢੰਗਾਂ ਤੇ ਆਚਰਣਾਂ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਚਾਰ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ :—

ਪਹਿਲਾ ਆਚਰਣ ਇਹਸਾਨ

ਪਹਿਲਾ ਆਚਰਣ ਇਹਸਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਗੁਪਤ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ਅਤੇ 'ਮੁਹਸਨ' ਜਾਂ 'ਮੁਹਸਨਾ' ਉਸ ਮਰਦ ਜਾਂ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਭਚਾਰ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਇਸ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕੁਕਰਮ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀਣਤਾ ਤੇ ਫਿਟਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਆਖਰਤ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਬੇਪਤੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਵੱਡਾ ਗਣ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਇਹ ਅਯੋਗ ਕਰਮ ਕਰੇ ਜਾਂ ਵਿਭਚਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਗੱਲਾਂ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਅਣਖੀਲੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ—ਜੋ ਵਿਭਚਾਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਭਚਾਰ ਵੀ ਕਰਾ ਲਿਆ ਸੀ—ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ (ਤਲਾਕ) ਦੇਣਾ ਪਏਗਾ ਅਤੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਹੋਣਗੇ—ਵੱਡੀ ਜੁਦਾਈ ਪੈ ਜਾਇਗੀ। ਘਰ

ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹਾਣ ਉਸ ਵਿਭਚਾਰਣ (ਤੀਵੀਂ) ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੁੱਜੇਗਾ।

ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਆਚਰਣ—ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਹਸਾਨ ਜਾਂ ਜਤਿ ਸਤਿ ਹੈ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਆਚਰਣ ਕਹਾਇਗਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਲ ਭੈੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਜਾਂ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਾਲਕ ਹੋਣ ਸਦਕਾ, ਖੁਸਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਖਿਧ ਹੋਣ ਦੇ ਸਬੱਬ ਇਹ ਸੱਤਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਆਚਰਣ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਹਸਾਨ (ਜਤਿ ਸਤਿ) ਹੈ, ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗੇ। ਹਾਂ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹਸਾਨ ਤੇ ਜਤਿ ਸਤਿ ਦੀ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਦਾਚਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਇਗਾ, ਜਦ ਕਿ ਅਕਲ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਜਾਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਣ। ਸੋ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦਸ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਲਕ, ਨਿਪੁੰਸਕ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾਮਰਦ ਬਣਾ ਲੈਣ, ਇਸ ਆਚਰਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ; ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਜਤਿ ਸਤਿ, ਅਰਥਾਤ ਇਹਸਾਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹੋਣ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜਤਿ ਸਤਿ ਤੇ 'ਇਹਸਾਨ' ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ; ਨਾ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਚੂੰਕਿ ਇਸ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰਮ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਰਕ ਗੱਲਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰਦ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਵੀ ਏਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਗੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ—ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ :—

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا

فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ

أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ

زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ حِجْرَهُنَّ

عَلَى جُوبِهِمْ وَلَا يَصْرَبْنِ يَا زُجَلِهِمْ لِيَعْلَمَ
 مَا يَخْفَيْنَ مِنْ زِينَتِهِمْ وَتُؤْبَأُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا
 آيَةُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ. (التور: ۳۱-۳۲)
 وَلَا تَقْرَبُوا الزَّيْفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا مِنْ أَسْرَائِيلَ ۳۳
 وَنَيْسَتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا. (التور: ۳۳)
 وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا
 ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ

رِعَايَتِهَا. (المديد: ۲۸)

ਅਰਥਾਤ :—ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਓ ਕਿ ਓਹ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰ
 ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਣ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਲ
 ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਨਾ ਵੇਖਣ, ਜੋ ਕਾਮਚੇਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
 ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਨੀਂਦ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਤਰ
 ਵਾਲੇ ਇੰਦਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਬਚਾਉਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨ
 ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ, ਅਰਥਾਤ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਗ-ਰੰਗ ਨਾ
 ਸੁਣਨ ਤੇ ਨਾ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕਿੱਸੇ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ।
 ਇਹ ਪਾਕ-ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਪਾਕ-ਦਿਲ ਰਹਿਣ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਸੇ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦਿਓ ਕਿ ਓਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨੇਤਰ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ
 ਵਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਣ। ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਵੀ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖਣ,
 ਅਰਥਾਤ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਮ-ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਤਰ ਵਾਲੇ
 ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਜਾਵਟ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਕਿਸੇ ਵੀ
 ਪਰ-ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਪਰਗਟ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ
 ਸਿਰ ਤੇ ਲੈਣ ਕਿ ਓਹ ਗਲ ਵਿਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰ ਤੇ ਆ ਜਾਣ। ਗਲ ਕੀ, ਦੋਵੇਂ
 ਕੰਨ, ਸਿਰ ਤੇ ਪੁੜਪੜੀਆਂ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਢੱਕੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ
 ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰਨ। ਇਹ
 ਉਹ ਵਿਓਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਦੇ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬਚਾਉ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਢੰਗ

ਬਚਾਉ ਦਾ ਦੂਜਾ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਮਨ ਲਾਇਆ ਜਾਏ ਤੇ ਉਸੇ

ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਡੋਲਣ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰੱਖੇ। ਵਿਭਚਾਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਵੀ ਨਾ ਜਾਓ। ਅਜੇਹੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਪ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਕਰਮੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਆਖਰੀ ਹੱਦ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਭਚਾਰ ਦਾ ਮਾਰਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੈੜਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਤਲੇ ਟਿਕਾਣੇ ਲਈ ਵੀ ਵੱਡਾ ਭਿਆਨਕ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਵਾਹ ਨਾ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਤਿ-ਸਤਿ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੂਜੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਰਹੇ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਰੋਜ਼ੇ ਰਖਣੇ ਜਾਂ ਘਟ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਕਰੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਰਹਿਣਾ ਆਦਿ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਧਨ ਵੀ ਬਣਾਏ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਵਾਹ ਨਾ ਕਰਾਉਣਾ, ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿਣਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹ ਗੱਲਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਤੇ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ; ਇਸ ਲਈ ਓਹ ਏਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਫਰਮਾਉਣਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੋ ਜਾਣ, ਸਾਡੀ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਬੰਸ ਕਦੇ ਦੀ ਮੁਕ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਇਸ ਜਗ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਜਤਿ-ਸਤਿ ਦੀ ਰਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਇੰਦਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਇਸ ਅੰਗ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਗੱਲ ਕੀ, ਪੁੰਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਿਰਭਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ, ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਭਉ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਭੈੜੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਫੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੁੰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਬਸ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ਅਜਾਈ ਗੁਆ ਦੇਣ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਪੁੰਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀਨ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੁੰਨ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਲਕਾਂ ਸਮਾਨ ਉਹ ਸੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਪੁੰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਤਿ-ਸਤਿ ਦਾ ਪੁੰਨ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਸਤਿਵੰਤਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਪੰਜ ਇਲਾਜ

ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ 'ਇਹਸਾਨ' ਅਥਵਾ ਜਤਿ-ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੇਵਲ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਤਿ-ਸਤਿ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਪੰਜ ਉਪਾਉ ਵੀ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ (੧) ਆਪਣੇ ਨੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ ਵਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ। (੨) ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ

ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਕਿੱਸੇ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ। (੩) ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ। (੪) ਓਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਤੋਂ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ। (੫) ਜੇ ਵਿਵਾਹ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਰੋਜ਼ੇ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ।

ਅਸੀਂ ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਉੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਜੋ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਚੂੰਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ—ਜੋ ਕਾਮ ਚੇਸ਼ਟਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਪੂਰਣ ਵਟਾਉ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ—ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮ-ਚੇਸ਼ਟਾ, ਸਮਾਂ ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਭੜਕਾਹਟ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਇਹ ਆਖ ਦਿਓ ਕਿ ਵੱਡੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ (ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ) ਵਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ ਵੇਖ ਤਾਂ ਲਿਆ ਕਰੀਏ, ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਜਾਵਟ ਵਲ ਵੀ ਝਾਤੀਆਂ ਮਾਰ ਲਿਆ ਕਰੀਏ, ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢੰਗ—ਨੱਚਣਾ, ਆਦਿ ਵੀ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਰੀਏ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਇਹ ਤੱਕਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋਇਆ ਕਰੇ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਰਾਗ-ਰੰਗ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣ ਤਾਂ ਲਿਆ ਕਰੀਏ, ਪਰ ਸਾਡਾ ਇਹ ਸੁਣਨਾ ਪਾਕ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ; ਸਗੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਲ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਵਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਾ ਵੇਖੀਏ, ਨਾ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ। ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਨਾ ਸੁਣੀਏ, ਨਾ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਤੇ ਨਾ ਮੰਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ। ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਏਹੋ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰੀਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਮੁਰਦਾਰ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਡਾ ਮਨ ਡੋਲਾਇਆਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਬੇਕੈਦ ਤੇ ਬੇਰੋਕ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਠੇਡੇ ਲੱਗਣ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਚੂੰਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨੇਤਰ ਤੇ ਦਿਲ ਸਾਰੇ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੇਮੁਹਾਰੀ ਤੱਕਣੀ ਠੇਡੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਭੁੱਖੇ ਕੁੱਤੇ ਅੱਗੇ ਨਰਮ ਨਰਮ ਰੋਟੀਆਂ ਰਖ ਕੇ ਇਹ ਆਸ ਕਰੀਏ ਕਿ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਖਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਆਏਗਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੀ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹੋ ਹੀ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਵੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੇ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਖ਼ਤਰੇ ਕੋਈ ਹਿਲਜੁਲ ਕਰ ਸਕਣ।

ਇਸਲਾਮੀ ਪਰਦੇ ਦੀ ਏਹੋ ਫਲਾਸਫੀ ਤੇ ਏਹੋ ਸ਼ਰਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੇਵਲ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਘਰਾਂ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਮੂਰਖਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਲਾਮੀ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਹਨ। ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਇਸ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਪਰ-ਪੁਰਖਾਂ— ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਤੱਕਣੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਜਾਵਟਾਂ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਨੀਂਦਰ-ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੈਰ-ਮਹੱਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਵੇਖਣ ਯੋਗ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ, ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ‘ਗੱਜਿ ਬਸਰ’ (ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ) ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸੰਜਮੀ ਲਈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਸਮਾਨ ਜਿਧਰ ਚਾਹੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਪਾੜ ਪਾੜ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਵਿਚ ‘ਗੱਜਿ ਬਸਰ’ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਇਕ ਵੱਡਾ ਆਚਰਣ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਇਗੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਏਗਾ। ਏਹੋ ਉਹ ਆਚਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਇਹਸਾਨ’ ਅਰਥਾਤ ਜਤਿ-ਸਤਿ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਅਮਾਨਤ ਤੇ ਦਿਆਨਤ

ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਮਾਨਤ ਤੇ ਦਿਆਨਤ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਰ ਧਨ ਤੇ ਧੱਕੇ ਤੇ ਭੈੜੀ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਣਾ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦਿਆਨਤ ਤੇ ਅਮਾਨਤ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦੁਧ-ਪੀਂਦਾ ਬਾਲਕ ਵੀ—ਜੋ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਆਯੂ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ—ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਘਿਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉਪਰੀ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਦੁਧ ਵੀ ਵੱਡੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਸੁਰਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਟਹਿਲਣ ਨੀਅਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦੁਧ ਪਿਆਉਣਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਵੱਡਾ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੁਜ ਜਾਏ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਦੁਧ ਪੀਣ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵੱਡਾ ਉਪਰਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਿਣਾ ਵਿਚ ਕੀ ਭੇਦ ਹੈ? ਏਹੋ ਹੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਘਿਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਅਸੀਂ ਵੱਡੀ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇਕ ਬਾਲਕ ਦੇ ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਵਲ ਝਾਤ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ

ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੁਭਾਉ—ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇੰਨੀ ਘਿਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਵੀ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ—ਅਮਾਨਤ ਤੇ ਦਿਆਨਤ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਸੋ ਦਿਆਨਤ ਦੇ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਚਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਬਾਲਕ ਸਮਾਨ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੱਚੀ ਘਿਣਾ ਤੇ ਉਪਰਾਮਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਬਾਲਕ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਣਜਾਣ-ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਉ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਤੇਸਿਧ ਹੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸਕਦਾ; ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਖ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਅਮਾਨਤ ਤੇ ਦਿਆਨਤ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਅਸਲ ਜੜ੍ਹ ਏਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬਾਲਕ ਇਸ ਗ਼ੈਰ ਮਾਕੂਲ ਹਰਕਤ ਸਦਕਾ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਤੇ ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸਕਦਾ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਆਚਰਣ ਦਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਇਸ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਤੇ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਤੇ ਯੋਗ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਬਣਨਾ ਵੱਡਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਖ ਪੂਰਣ ਨਾ ਕਰ ਲਏ, ਅਮਾਨਤਦਾਰ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦਾ ਢੰਗ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ
 قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْفُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ
 قَوْلًا مَعْرُوفًا وَابْتَلُوا نِسَاءَكُمْ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ

فَإِنْ أَنْتُمْ مِنْهُمْ رُشَدًا فَأَذْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ
 وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ
 كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ
 بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا
 عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا. (النساء: ٥-٦)

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ضَعْفًا
 خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا—
 إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا
 يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا—

(النساء : ۱۰-۱۱)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਧਨਾਢ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਤਿ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਯਤੀਮ ਜਾਂ ਨਾਬਾਲਗ ਅਤੇ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਣਜਾਣ-ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਧਨ ਅਜਾਈਂ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ (ਕੋਰਟ ਆਫ ਵਾਰਡ ਵਾਂਗ) ਉਹ ਸਾਰਾ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ—ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਪਾਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਉਸ ਅਣਜਾਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕਰੋ। ਉਸ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਵਿਚੋਂ ਯਥਾਯੋਗ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਪਹਿਨਣ ਆਦਿ ਲਈ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਅਰਥਾਤ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਮਤਿ ਤੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਯਥਾਯੋਗ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਉਹ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਣਜਾਣ ਤੇ ਨਾਤਜਰਬੇਕਾਰ ਨਾ ਰਹੇ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਢੰਗ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣ। ਜੇ ਉਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਸ ਕੰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦਿਓ। ਗੱਲ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆ ਦਿੰਦੇ ਰਹੋ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਰਹੋ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਖਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਨਿਪੁੰਨ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਫੇਰ ਜਦ ਉਹ ਵਿਵਾਹ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਏ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਆਯੂ ੧੮ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਮਤਿ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓ। ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਧਨ (ਕਦੇ ਵੀ) ਖਰਚ ਨਾ ਕਰੋ। ਉਸ ਦੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਸੰਭਾਲ ਲਏਗਾ—ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਹਾਣ ਨਾ ਪੁਚਾਓ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪ ਧਨਾਢ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਧਨ ਵਿਚੋਂ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲਏ, ਪਰ ਇਕ ਨਿਰਪਨ ਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਰਥ ਵਿਚ ਧਨ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਲਈ ਇਹ ਢੰਗ ਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਯਤੀਮਾਂ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਨ ਵਿਚੋਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਵਸ ਲਗਦੇ ਇਹੋ ਰੀਤੀ।

ਸੀ ਕਿ ਯਤੀਮਾਂ ਦੇ ਧਨ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕੁਝ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਪੂੰਜੀ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਇਸ ਥਾਂ ਇਸੇ ਰੀਤਿ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਯਤੀਮਾਂ ਦਾ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤਾਉਣ ਲੱਗੋ, ਤਾਂ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਤਾਇਆ ਕਰੋ। ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਾਲ-ਵਸ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਇਆਣੇ ਤੇ ਛੋਟੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਵਸੀਅਤ ਕਰੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਬਾਲਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਿਆ ਜਾਏ। ਜੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਯਤੀਮਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਯਤੀਮਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਮਾਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ; ਸਗੋਂ ਅੱਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਢਿਢ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਭਿਆਨਕ ਅਗਨਕੁੰਡ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਪਖ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਸੋ ਅਸਲ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਉਹੋ ਹੈ, ਜੋ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਜੇ ਪੂਰਣ ਅਕਲਮੰਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਲੁਕਵੀਆਂ ਖਿਆਨਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖੇਗੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبُطْلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى

الْحُكَّامِ لِنَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِإِلْحَامٍ

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ - (البقرة: 189)

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا - (التساء: 59)

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ - (انفال: 59)

أَذِقُوا الْكَيْلَ وَزِنُوا

بِالْقِسَاطِ الْمُسْتَقِيمِ - وَلَا تَقْسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ

وَلَا تَقْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ - (الشعراء: 182-184)

وَلَا تَتَّبِعُوا الْهَيْبَةَ بِالطَّبِيبِ - (النساء: 3)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੁਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਧਨ ਅਯੋਗ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਖਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਨਾ ਆਪਣਾ ਧਨ ਵੱਢੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ ਕਰੋ; ਤਾਂ ਜੁ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਧਨ ਹੜਪ ਕਰ ਸਕੋ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਅਮਾਨਤਾ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਲ ਮੋੜ ਦਿਆ ਕਰੋ। ਪ੍ਰਭੂ ਖਿਆਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਨਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗੋ, ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਾਪਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜਦ ਤੋਲ ਕਰਨ ਲੱਗੋ ਤਾਂ ਸਾਵੀਂ ਡੰਡੀ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਕਰੋ। ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਧਨ ਨੂੰ ਹਾਣ-ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ। ਫ਼ਸਾਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਤੇ ਨਾ ਫਿਰਿਆ ਕਰੋ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਕਿ ਚੋਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕੋ ਤੇ ਡਾਕੇ ਮਾਰ ਸਕੋ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖੀਸਾ ਕੱਟ ਸਕੋ ਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਹੜਪ ਕਰ ਸਕੋ। ਫੇਰ ਇਹ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਚੋਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਭੈੜੀਆਂ ਤੇ ਗੰਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਜਿਵੇਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਧਨ ਹੜਪ ਕਰ ਲੈਣਾ ਅਯੋਗ ਹੈ; ਤਿਵੇਂ ਭੈੜੀਆਂ ਤੇ ਗੰਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚਣੀਆਂ ਜਾਂ ਚੋਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਭੈੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।

ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਢੰਗ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਬਾਹਰ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚੋਰੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਜੁ ਇਕ ਮੁਰਖ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਲਏ ਕਿ ਚੋਰੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹਰਾਮ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਅਯੋਗ ਢੰਗ ਯੋਗ ਹਨ। ਇਸ ਪੂਰਣ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਯੋਗ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਮ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਏਹੋ ਸਿਆਣਪ-ਭਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਆਚਰਣ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ, ਤਾਂ ਜੇ ਉਹ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਅਮਾਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਵੀ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦਾ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ; ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਹੀ ਕਹਾਏਗੀ, ਜੋ ਅਕਲ, ਸਮਝ ਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕੋਰੀ ਹੈ।

ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ

ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ‘ਹੁਦਨਾ’ ਤੇ ‘ਹੌਨ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰਕ ਤਸੀਹੇ ਨਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਮਨੁੱਖ ਸਿਧ ਨਾ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਇਕ ਉੱਚੀ ਪਧਰ ਦਾ ਆਚਰਣ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਵੱਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ

ਤੇ ਲੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਚਰਣ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਜਿਹੜੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਆਚਰਣ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, 'ਉਲਫਤ' (ਪਿਆਰ) ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੇਵਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਅਕਲ ਤੋਂ ਹੀਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਲੜਾਈ-ਝਗੜੇ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਆਫਕਤ (ਮੇਲ-ਜੋਲ) ਦਾ ਜੋ ਸੁਭਾਉ ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ, ਪਰ ਚੁੰਕਿ ਉਹ ਸੋਚ, ਸਮਝ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ, ਜਦ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਦੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ-ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਵੇ ਅਤੇ ਕੁਥਾਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ:—

وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ - (انفال: ੨)

وَالصَّلْحُ خَيْرٌ - (النساء: ੧੨੧)

وَأِنْ جَاءَكُمْ لِلصَّلْمِ فَاجْتَنِبْهُ لَهَذَا انفال: ੧੨

عِبَادِ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا (الفرقان: ੧੬)

وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا - (الفرقان: ੨੨)

إِذْفَعِ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِنَّ الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ

عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ - (حکم: ੩੫)

ਅਰਥਾਤ:—ਤੁਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਡੀ ਭਲਾਈ ਹੈ। ਜਦ ਓਹ (ਵੈਰੀ) ਪਿਆਰ ਵਲ ਝੁਕਣ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਝੁਕ ਜਾਓ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਗ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਓਹ ਕੋਈ ਅਯੋਗ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜੰਗ ਦਾ ਮੂਲ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਓਹ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੂੰ ਅਣਡਿਠ ਕਰ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਜਦ ਤਕ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਕਸ਼ਟ ਨਾ ਪੁੱਜੇ, ਓਹ ਦੰਗਾ-ਫਸਾਦ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ

ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਏਹੋ ਹੀ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ 'ਲਗਵ' ਉਸ ਨਿਗੂਣੀ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਕਵਾਸ ਕਰੇ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕਰਮ ਹੋਵੇ ਕਿ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਹਾਣ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪੁਜਦਾ। ਸੋ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਨਿਗੂਣੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਦੁਖ ਨਿਗੂਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਖੋਦ ਪੁਜਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਂ, ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਆਚਰਣ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਫਵ' (ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਕਰਨਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਕਰਾਂਗੇ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਉੱਟ ਪਟਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿਓ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਵੱਡਾ ਵੈਰੀ ਵੀ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮੇਲ-ਜੋਲ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਦਰਜੇ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਕੋਈ ਹਾਣ ਨਾ ਪੁਜਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕੇਵਲ ਵੈਰੀ ਦੀ ਉੱਟ ਪਟਾਂਗ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਚੌਥੀ ਕਿਸਮ

ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਚੌਥੀ ਕਿਸਮ 'ਰਿਫਕ' (ਨਰਮੀ) ਤੇ 'ਕੌਲਿ ਹਸਨ' (ਸੋਹਣੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ) ਹਨ। ਇਹ ਆਚਰਣ ਜਿਸ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਲਾਕਤ (ਖਿੜਿਆ ਮੱਥਾ), ਅਰਥਾਤ ਹਸਮੁਖ ਹੋਣਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਬਾਲਕ ਜਦ ਤਕ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਿਫਕ (ਨਰਮੀ) ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤਲਾਕਤ (ਹਸਮੁਖ ਹੋਣ) ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਹੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ 'ਰਿਫਕ' ਦੀ ਜੜ੍ਹ—ਜਿੱਥੋਂ ਇਹ ਆਚਰਣ ਉਪਜਦਾ ਹੈ—ਤਲਾਕਤ ਹੀ ਹੈ। 'ਤਲਾਕਤ' ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ 'ਰਿਫਕ' ਇਕ ਆਚਰਣ, ਜੋ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਸਿਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ:—

وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا۔ (البقرة: ੧੭੪)
 لَا يَسْعَازُ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَنِّي أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ
 وَلَا نِسَاءٌ مِّنْ نِّسَاءِ عَنِّي أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ ۗ

وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِاللِّقَابِ -

(العجرات : ١٢)

اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا

تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَئِضُكُم بَعْضًا ۚ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ

اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ - (العجرات : ١٣)

وَلَا تَقْعُوبُوا أَلْسِنَةً مَّنْ عَمِيَ إِلَهُهُ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ

وَالْفُؤَادَ دَكَّاءٌ ۚ أَذْكَاءٌ كَانُوا عَنْهُمْ حُشْوَةً ۙ لِّئَلَّا يَسْمَعُوا وَلَا يَحِطُوا

ਅਰਥਾਤ :—ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ਗੱਲਾਂ ਕਹੋ, ਜੋ ਸਚਮੁਚ ਚੰਗੀਆਂ ਹੋਣ। ਇਕ ਜਾਤੀ ਦੂਜੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮਖੌਲ ਨਾ ਉਡਾਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਗੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਤੀਵੀਂ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਹਾਸਾ-ਮਸਖਰੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਾਸਾ-ਮਸਖਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਚੰਗੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਤੇ ਉਜਾ ਨਾ ਲਾਓ। ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਤੇ ਕੋਝੇ ਨਾਂ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਕਿਸੇ ਤੇ ਬਦਗੁਮਾਨੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਗੂਣਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਚ ਖੁਰਚ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਓ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਉਜ ਨਾ ਲਾਓ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ। ਚੇਤੇ ਰੱਖੋ ਕਿ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਤੋਂ ਪੁਛਗਿਛ ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਕੰਨਾਂ, ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਦਿਲ ਆਦਿ ਹਰੇਕ ਤੋਂ (ਉਸ ਦੀ ਕਰਣੀ-ਕਮਾਈ ਦਾ) ਲੇਖਾ ਲਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ

ਹੁਣ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਭਲਾਈ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਸਮਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਚਰਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਖ ਹੈ, ਜੋ ਭਲਾਈ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਏਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਆਚਰਣ 'ਅਫਵ' (ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨਾ) ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਲਾਈ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਹਾਣ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਣ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਏ, ਅਰਥਾਤ ਦੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ,

ਕੈਦ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ, ਜੁਰਮਾਨਾ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ ਜਾਂ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਤੇ ਹੱਥ ਚੁਕਿਆ ਜਾਏ। ਸੋ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦੇਣਾ, ਜੇ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَالْكٰظِمِيْنَ الْغَيْظَ وَالْعٰفِيْنَ عَنِ النَّاسِ - (آل عمران: 135)
 جَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةً مِّثْلَهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ
 فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ - (الشورى: 41)

ਅਰਥਾਤ :—ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਗੁੱਸਾ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਪੀ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਣ ਸਮੇਂ ਬਖਸ਼ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਦੰਡ ਉਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਫ਼ ਕਰੇ ਜਦ ਕਿ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਭੈੜ ਦੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਕਿ ਥਾਂ-ਕੁਥਾਂ। ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ (ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ) ਵਟਾਂਦਰਾ (ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ) ਮਿਲੇਗਾ।

ਇਸ ਆਇਤ ਤੋਂ ਵਿਦਤ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਥਾਂ-ਕੁਥਾਂ ਸ਼ਰਾਰਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੰਡ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਅਪਰਾਧ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਦੰਡ ਦੇਣ ਦਾ। ਬਸ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜੋ ਗੱਲ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਅਪਰਾਧੀ ਆਪਣਾ ਅਪਰਾਧ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਅਪਰਾਧੀ ਆਪਣਾ ਅਪਰਾਧ ਮਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ (ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਲਈ) ਹੋਰ ਦਲੇਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅਪਰਾਧ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਨਾ ਬਣਾਓ; ਸਗੋਂ ਸੋਚ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸਲ ਭਲਾਈ ਕਿਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ? ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਦੰਡ ਦੇਣ ਵਿਚ। ਬਸ, ਜੇ ਗੱਲ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ, ਉਹੋ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਲ ਝਾਤ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਤੇ ਵੱਡੇ ਉਤਾਵਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਥੇ ਤਕ ਕਿ ਓਹ ਦਾਇਆਂ ਪੜਦਾਇਆਂ ਦੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ

ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਵਧ ਜਾਣ ਨਾਲ ਭੜ੍ਹਾਏ ਤਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਨਰਮੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨ ਤੇ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਣਖ, ਗ਼ੈਰਤ ਤੇ ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨੇਕ-ਚਲਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਗ਼ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਤਾਂਹ ਤਾਂਹ ਕਰ ਉਠਦੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਖ਼ਰਾਬੀਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਆਚਰਣ ਲਈ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਵੱਡਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਨਿਰੇ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਬਾਲਕ ਨੂੰ—ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੋਈ ਸੱਟ-ਫੇਟ ਲਗ ਜਾਏ—ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੂਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਉਸ ਵਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ-ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਰੀਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸਕਦਾ। ਆਚਰਣ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਇਗਾ, ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਗ ਵਿਚ ਵਿਰਲੇ ਹੀ ਲੋਕ ਹਨ, ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਭੇਦਤਾ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਗਟ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸਲ ਆਚਰਣ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਆਚਰਣ ਸਦਾ ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕੁਥਾਂ ਤੇ ਬੇਮੋਕਾ ਵੀ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿਚ ਗਊ ਵੀ ਵੱਡੀ ਭੋਲੀ ਹੈ ਤੇ ਬਕਰੀ ਵੀ ਦਿਲ ਦੀ ਨਿਮਾਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਆਚਰਣਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਕਤੀ ਭਰਪੂਰ, ਸੱਚੀ ਤੇ ਪੂਰਣ ਪੁਸ਼ਤਕ (ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼) ਨੇ ਹਰੇਕ ਆਚਰਣ ਨਾਲ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ

ਦੂਜਾ ਆਚਰਨ ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਨਿਆਂਇ ਤੇ ਤੀਜਾ ਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِي
 ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ
 وَالْبَغْيِ - (النحل: ٩١)

ਅਰਥਾਤ:—ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਭਲਾਈ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਭਲਾਈ ਹੀ ਦਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜੇ ਨਿਆਂਇ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਹੋਇਆ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਉਪਕਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਭਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਹਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਇਸ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਓ, ਜਾਂ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੁਰਾਈ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਓ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੁਧੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਤੁਸੀਂ ਥਾਂ-ਕੁਥਾਂ ਉਪਕਾਰ ਕਰੋ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੋ। ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਕਰੋ ਜਾਂ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵਧ ਰਹਿਮ ਦੀ ਵਰਥਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਆਇਤ ਵਿਚ ਭਲਾਈ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਰਜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਭਲਾਈ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਭਲਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਦਰਜਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਕਰਦਾ ਰਹੇ।

ਦੂਜਾ ਦਰਜਾ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਪਹਿਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਵਜੋਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁਚਾਉਣਾ। ਇਹ ਆਚਰਣ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਲੁਕਵਾਂ ਭੈੜ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਉਪਕਾਰੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਧੰਨਵਾਦ ਜਾਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਤਗਯ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅਕ੍ਰਿਤਘਣ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਉਸ ਤੇ ਭਾਰ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਉਪਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਰਉਪਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ:—

لَا تَبْتَغُوا وَاصدّ قَتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى - (البقرة: ٢٧٥)

ਅਰਥਾਤ:—ਹੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀਓ! ਆਪਣਾ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਦਕ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਉਪਕਾਰ ਜਤਾ ਕੇ ਜਾਂ ਦੁਖ ਦੇ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰੋ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ 'ਸਦਕਾ' ਪਦ ਸਿਦਕ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਜੇ ਮਨ ਵਿਚ 'ਸਿਦਕ'

ਤੇ 'ਇਖਲਾਸ' ਨਾ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਹ 'ਸਦਕਾ' ਸਦਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ; ਸਗੋਂ ਇਕ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਕ ਉਪਕਾਰੀ ਵਿਚ ਇਹ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਉਪਕਾਰ ਵੀ ਜਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਪਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ

ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਧੰਨਵਾਦ ਤੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋਵੇ; ਸਗੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਭਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅਤਿ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ—ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਾਤਾ ਕੇਵਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਲਾਈ ਦਾ ਅੰਤਮ ਦਰਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਭਲਾਈ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਕਤ ਪਵਿੱਤਰ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਭਲਾਈਆਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਏਹ ਬੁਰਾਈਆਂ ਬਣ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਨਿਆਂਇ 'ਫਹਸ਼ਾ' (ਭੈੜੇ ਕਰਮ) ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਹੱਦ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅਪਵਿੱਤਰ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਕਾਰ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਸੂਰਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਜਾਇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਰੂਪ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾਈ 'ਬਗਯਾ' (ਨਾਫਰਮਾਨੀ) ਦਾ ਰੂਪ ਵਟਾ ਲਇਗੀ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਕੁਥਾਂ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਇਕ ਭੈੜੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਇਗਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਬਗਯਾ' ਉਸ ਵਰਖਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵਧ ਜਾਏ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਉਜਾੜਾ ਪਾ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਲੁੜੀਂਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਣਾ ਵੀ 'ਬਗਯਾ' ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਏਹਨਾਂ ਭਲਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਥਾਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹੋ ਬੁਰਾਈ ਬਣ ਜਾਇਗੀ; ਇਸ ਲਈ ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮੇਂ ਤੇ ਥਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਨਿਰਾ ਇਨਸਾਫ਼, ਉਪਕਾਰ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨੂੰ ਆਚਰਣ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਏਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਬਾਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ—ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੇ ਅਕਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ—ਪਰ ਆਚਰਣ ਵਾਸਤੇ ਅਕਲ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ।

ਉਪਕਾਰ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ; ਤੇ ਉਸ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ 'ਅਲਫ਼' ਤੇ 'ਲਾਮ' ਨਾਲ—ਜੋ ਖ਼ਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੇ

ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طِبِّدَتِ مَا كَسَبْتُمْ .

وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ . (البقرة: ٢٧٨)

لَا تَبْطُلُوا صَدَقَتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذْمِ كَالَّذِي

يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ . (البقرة: ٢٧٥)

وَآخِذُوا بِإِنِّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ . (البقرة: ١٩٧)

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَفْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا .

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا .

رِيطِعْمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا

وَآسِيرًا . إِنَّمَا نَطْعِمُكُمْ لِرُؤْحِهِ اللَّهُ لَا نُرِيدُ

مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا . (الذهر: ١٠-٧)

وَأَنْتَ الْمَالِ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَ

الْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي

الرِّقَابِ . (البقرة: ١١٠)

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَ

كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا . (الفرقان: ٧٨)

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ
 وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ (الرعد: ٢٢)
 وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ- (الذريات: ٢٠)
 الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ- (آل عمران: ١٣٥)
 وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً- (الرعد: ٢٣)
 إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ
 عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالغَرَمِينَ
 وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ
 وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ- (توبة: ٦٠)
 لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ- (آل عمران: ٩٣)
 ذَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْيَتَامَىٰ وَالسَّبِيلِ
 وَلَا تَبْدِلُوا دِيَارِكُمْ بِدِيَارِ الْيَتَامَىٰ
 بِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
 وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ
 وَالصَّاحِبِ بِالْجَنُبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ
 أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا
 فَخُورًا- (الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ
 بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ-
 (التساء: ٣٤-٣٨)

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਓ ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਮਾਈ ਦੇ ਧਨ ਵਿਚੋਂ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ, ਉਪਕਾਰ ਜਾਂ ਖੈਰਾਤ ਵਜੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰੋ। ਜਿਸ ਧਨ ਵਿਚ ਚੋਰੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਥੋਰੀ, ਬਦਦਿਆਨਤੀ ਜਾਂ ਗ਼ਬਨ ਆਦਿ ਦਾ ਧਨ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਰੁਪਈਆ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਦਾ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਪਵਿੱਤਰ ਧਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਓ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਮੁਖ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਜਾਂ ਉਪਕਾਰ ਜਤਾ ਕੇ ਜਾਂ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰੋ। ਆਪਣੇ ਕ੍ਰਿਤਗਾਯ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਜਤਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਕੋਈ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਸ਼ਟ ਹੀ ਦਿਓ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕੀਤੀ-ਕਤਰੀ ਅਜਾਈਂ ਜਾਇਗੀ। ਇਹ ਢੰਗ ਵੀ ਨਾ ਅਪਣਾਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਕੇਵਲ ਲੋਕ-ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਖਰਚ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਸਦਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੋ; ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਉਪਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੱਚੀ ਨੇਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਆਇਆ ਜਾਇਗਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ‘ਕਾਫ਼ੂਰ’ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖ, ਦਲਿਦਰ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ‘ਕਾਫ਼ੂਰ’ ਪਦ ‘ਕਫ਼ਰ’ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ‘ਕਫ਼ਰ’ ‘ਦਬਾਉਣ’ ਤੇ ‘ਢੱਕਣ’ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਅਪਵਿੱਤਰ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੀਤਲਤਾ ਵੀ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਇਗੀ।

ਫੇਰ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਲੋਕ ਕਿਆਤਮ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਉਸ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਪੀਣਗੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਓਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਸਵਰਗ ਦੀ ਫ਼ਲਾਸਫ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਭੇਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੇ, ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ—ਜੋ ਭੋਜਨ ਓਹ ਆਪ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਨਿਰਧਨਾਂ, ਯਤੀਮਾਂ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਫ਼ਕਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਕੋਈ ਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਰਤਵ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਜਾਏ। ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਤੁਛ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਇੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਇਹ ਸੈਣਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਭਲਾਈ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਕੇਵਲ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਹੀ ਆਪਣੇ ਧਨ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਯਤੀਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ

ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਆਦਿ ਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਧਨਾਂ ਤੇ ਕੰਗਾਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖ ਨੰਗ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਤੇ ਮੰਗਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਖਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਧਨ ਅਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਖਰਚਾਂ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤਾਂ ਫ਼ਜ਼ੂਲ-ਖਰਚੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੰਜੂਸੀ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਰਾਹ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਓਂਦ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪਿਓਂਦ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।) ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਨ ਵਿਚ ਮੰਗਤਿਆਂ ਤੇ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਜੀਵਾਂ—ਭਾਵ ਕੁੱਤਿਆਂ, ਬਿੱਲੀਆਂ, ਚਿੜੀਆਂ, ਬੈਲਾਂ, ਖੋਤਿਆਂ ਤੇ ਬਕਰੀਆਂ ਆਦਿ—ਦਾ ਵੀ ਹੱਕ ਹੈ। ਉਹ ਔਕੜਾਂ ਵੇਲੇ, ਘਟ ਆਮਦਨੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਾਲ ਪੈਣ ਤੇ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਤੰਗ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ; ਸਗੋਂ ਤੰਗੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਦੇ ਗੁਪਤ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਐਲਾਨੀਆ। ਗੁਪਤ ਦਾਨ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਲੋਕ-ਵਿਖਾਵੇ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਣ ਤੇ ਐਲਾਨੀਆ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਖ਼ੈਰਾਤ ਤੇ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਆਦਿ ਲਈ ਜੋ ਧਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਖ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਹਾਂ, ਜੋ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਦਾ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ ਦੇ ਧਨ ਵਿਚੋਂ (ਨਿਰਥਾਗ ਕਰਨ ਲਈ) ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਧਨ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਰਜ਼ਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ—ਜੋ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਹੋਣ—ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਸੱਚੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰਾ ਧਨ ਨਾ ਖਰਚ ਕਰੋ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਦੇ ਦਿਓ। ਮਸਕੀਨਾਂ ਤੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਤਪਰ ਰਹੋ ਅਤੇ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਬਚਾਉਂਦੇ ਰਹੋ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਵਾਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ, ਭਿੰਨ, ਭਿੰਨ ਅੱਯਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵਾਧੂ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਓ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀਆਂ, ਯਤੀਮਾਂ, ਮਸਕੀਨਾਂ, ਹਮਸਾਇਆਂ—ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਪਰੇ—ਮੁਸਾਫ਼ਰਾਂ, ਨੌਕਰਾਂ, ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ, ਬਕਰੀਆਂ, ਬੈਲਾਂ, ਗਊਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਜੀਆ ਜੰਤ ਨਾਲ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਭਲਾਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਕਰੋ; ਕਿਉਂਜੁ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਨੂੰ—ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਏਹੋ ਆਦਤਾਂ ਪਸੰਦ ਹਨ। ਉਹ ਬੇਪਰਵਾਹ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਅਜੇਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੋ ਆਪ ਵੀ ਕੰਜੂਸ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ

ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਜੂਸੀ ਦੀ ਪੇਰਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਧਨ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ

ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਹਾਲਤ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਦੁਧ-ਪੀਂਦਾ ਬਾਲਕ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸਦਕਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਅੱਗ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੌਹਰ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਸਦਕਾ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵੱਡੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਜੰਗਲੀ ਪਾੜੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੱਲਮ ਕੱਲਾ ਹੀ ਕਈ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਤੇ ਦਲੇਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਪਾੜੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਸੂਰਮਗਤੀ—ਜੋ ਸਮੇਂ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਸੁਭ ਆਚਰਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਚਰਣ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَالضَّيِّرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ ۗ (البقرة: 178)

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ - (الرعد: 23)

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا

لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَرَآدَهُمْ إِيْمَانًا ۗ وَقَالُوا حَسْبُنَا

اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ - (آل عمران: 173)

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ هَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ

بَطْرًا ۗ وَرِيَاءَ النَّاسِ - (انفال: 138)

ਅਰਥਾਤ :—ਅਸਲ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬਿਪਤਾ ਸਮੇਂ ਨੱਸਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਬਰ ਲੜਾਈ ਤੇ

ਬਿਪਤਾ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰਾਵਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ ਏਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰੋ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਾਉਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਗਜ਼ ਵਜ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਚੋਖਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਸੂਰਮਤਾਈ ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤੁ ਜਾਨਵਰਾਂ ਆਦਿ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਕੇਵਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਪਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੋ ਪਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵੈਰੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਿਰੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ, ਸਗੋਂ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧਾਰ ਕੇ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬੀਰਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ, ਲੋਕ-ਵਿਖਾਵਾ ਜਾਂ ਘੁਮੰਡ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪਖ ਤੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਬਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹਰੇਕ ਮੰਦ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਜਾਂ ਬੁਰਾਈ ਦੇ—ਜੋ ਵੈਰੀ ਵਾਂਗ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ—ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਕਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਨੱਸ ਨਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਬੀਰਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਾਤੁ-ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਪਾਤੁ-ਜਾਨਵਰ ਇੱਕੋ ਪਖ ਤੇ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਜੋਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ—ਜੋ ਸੱਚੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯਥਾਯੋਗ ਤੇ ਯਥਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੱਚਾਈ

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਗੁਣ ਹਨ, ਸੱਚਾਈ ਵੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਆਰਥ ਸਿਧੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਤੰਗੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਸਿਧ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਤੇ ਅਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਬਾਲਕ ਤੇ ਸੁਦਾਈ ਵੀ ਇਸਦੇ ਧਾਰਨੀ

ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਓਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਆਰਥ ਸਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਨਾ ਰਹੇ, ਜੋ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਚਿਆਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਕੇਵਲ ਅਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਾਣ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨੂੰ ਹਾਣ ਪੁਜਣ ਸਮੇਂ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਲਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ੁਦਾਈਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕੀ ਬਾਲਕ ਤੇ ਸ਼ੁਦਾਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ? ਜਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕੂੜ ਮਾਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਸੱਚ—ਜੋ ਕਿਸੇ ਹਾਣ ਸਮੇਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ—ਉੱਚੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦਾ ਖਾਸ ਸਮਾਂ ਤੇ ਅਸਥਾਨ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਭਾਸੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

فَاَجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا

قَوْلَ الرَّذْوَةِ - (الحج: ੩੧)

وَلَا يَأْتِ الشَّهَادَةَ إِذَا مَا دُعُوا - (البقرة: ੨੪੩)

وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ أِثْمٌ

قَلْبُهُ - (البقرة: ੨੪੯)

وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى - (الانعام: ੧੫੩)

كُونُوا أَقْوَامِينَ بِالنِّسْبِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ

أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ - (النساء: ੧੩੪)

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقَوْمٍ عَلَىٰ وَلَا تَعْدِلُوا - (المائدة: ੯)

وَالصُّدِّيقِينَ وَالصَّدِيقَاتِ - (الاحزاب: ੩੪)

وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ مَوْتُوا بِالصَّبْرِ - (العصر: ੪)

لَا يَشْهَدُونَ الرَّذْوَةَ - (الفرقان: ੨੩)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੁਸੀਂ ਬੁਤ ਪੂਜਾ ਤੇ ਬੁਠ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਸਦਾ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਬੁਠ ਵੀ ਇਕ ਬੁਤ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਬੁਠ ਬੋਲਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਸੱਦਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕੀਤਾ ਕਰੋ। ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਜਤਨ ਨਾ ਕਰੋ। ਜੇ ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ ਲੁਕਾਇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪਾਪੀ ਹੋ ਜਾਇਗਾ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗੋ, ਤਾਂ ਉਹੋ ਗੱਲ ਮੂੰਹੋਂ ਕਢੋ, ਜੋ ਉੱਕੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਨਿਆਇ ਪੂਰਬਕ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਇਨਸਾਫ਼ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਰੱਖੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਹਰੇਕ ਗਵਾਹੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਵੀ ਬੁਠ ਨਾ ਬੋਲੋ। ਭਾਵੇਂ ਸੱਚ ਬੋਲਿਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਈ ਖੇਦ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੁੱਜੇ। ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਈ ਹਾਣ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੁਜਦਾ ਹੋਵੇ। ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਜਾਂ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਵੈਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਰੋਕੇ। ਸਚਿਆਰ ਮਰਦ ਤੇ ਸਚਿਆਰ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਫਲ ਮਿਲੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਸਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੂੜਿਆਰਾਂ ਦੀ ਕੁਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦੇ।

ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ

ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਬਰ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਮੁਸੀਬਤਾਂ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਖਾਂ ਆਦਿ ਸਮੇਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਆਪਿਆਂ ਤੇ ਰੋਣ-ਧੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸਬਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਬਰ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ ਥਕ ਜਾਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਾਲਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਿਪਤਾ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਂਦਾ-ਧੋਂਦਾ ਹੈ, ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਦਿਲ ਦਾ ਗੁਬਾਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੋਸ਼ ਠੰਡਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਅੰਤਲੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੋੜਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਹਰਕਤਾਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਚਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਸਮਝ ਕੇ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮੂੰਹ ਤੇ ਨਾ ਲਿਆਏ ਅਤੇ

ਏਹੋ ਹੀ ਕਹੇ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਆਚਰਣ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ :—

وَلْتَبْلُوْا نَفْسَكُمْ بِشَنِّ مِّنَ الْخَوَافِ وَالْجُوعِ وَنَقْصِ
 مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالْعَمَلِ وَبَشْرِ
 الصَّيْرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ
 قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ - أُولَئِكَ
 عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ
 هُمُ الْمُهْتَدُونَ - (البقرة: 154-158)

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਓ ! ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਖ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਕਿ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਕੋਈ ਭਿਆਨਕ ਅਵਸਥਾ ਆਵੇਗੀ। ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਭੁਖ-ਨੰਗ ਵਰਤੇਗੀ। ਕਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਨ ਦਾ ਹਾਣ ਪੁਜੇਗਾ ਤੇ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਆਵੇਗੀ। ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਮਾਈਆਂ ਨਿਸਫਲ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਜਤਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨ-ਇੱਛਤ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲਗਣਗੇ। ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਆਰੀ ਸੰਤਾਨ ਕਾਲ-ਵਸ ਹੋ ਜਾਇਗੀ, ਪਰ ਓਹ ਲੋਕ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ, ਜੇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਓਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਅਮਾਨਤਾਂ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਉਸੇ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹਾਂ। ਸੋ ਏਹੋ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਲ (ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ) ਪਰਤਾਈ ਜਾਏ। ਬਸ, ਅਜੇਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਮੇਹਰਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਏਹੋ ਹੀ ਸੁਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਆਚਰਣ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਸਬਰ’ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਆਚਰਣ ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਆਂ ਵੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇੰਨੇ ਪਦਾਰਥ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਮਰਥ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਇਹ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮਨਵਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਅਰਥਾਤ ਹੀਲ-ਹੁੱਜਤ ਕਰਕੇ ਅਧਰਮੀ ਤੇ ਕੁਰਾਹੀਆ ਬਣ ਜਾਏ।

ਲੋਕ-ਭਲਾਈ

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ—ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਇਕ ਜੋਸ਼ ਵੀ ਹੈ। ਕੌਮੀ-ਸੇਵਾ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਜਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੋਸ਼ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲਈ ਪਰਾਇਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਾਣੋ, ਓਹ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੋਸ਼ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੋਸ਼ ਕਾਵਾਂ ਆਦਿ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਕ ਕਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਾਂ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਭਾਉ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹਮਦਰਦੀ, ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਨਿਆਂਇ ਪੂਰਬਕ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ। ਉਦੋਂ ਇਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਚਰਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ 'ਮਵਾਸਾਤ' ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ 'ਹਮਦਰਦੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਇਉਂ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ :—

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا
عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ - (النساء: 3)

وَلَا تَهْمُؤْا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ - (النساء: 105)

وَلَا تَكُن لِّلْخَافِئِينَ خَمِيمًا - (النساء: 109)

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَفُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ

لَا يُحِبُّ مَن كَانَ خَوَّانًا أَثِيمًا - (النساء: 108)

ਅਰਥਾਤ :—ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕੇਵਲ ਭਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹੋ, ਕਦੇ ਥਕਾਵਟ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਕਰੋ। ਓਹਨਾਂ ਖ਼ਿਆਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਝਗੜਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਜੋ ਖ਼ਿਆਨਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟਲਦੇ। ਪ੍ਰਭੂ ਖ਼ਿਆਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਇਕ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਭਾਲ

ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚੋਂ—ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਅੰਗ ਹਨ—ਇਕ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਢੂੰਡ ਦਾ ਅਸਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਇਕ ਬਾਲਕ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਬਾਲਕ ਜਨਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਰੂਹਾਨੀ ਖਾਸੀਅਤ ਏਹੋ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਵਲ ਬੁਕਾਉ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸੁਭਾਉ ਦਾ ਫੁਲ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਇਹ ਖਿਚ—ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਆਪਣਾ ਰੰਗ-ਰੂਪ ਪਰਗਟ ਤੌਰ ਤੇ ਦਸਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੁਖ ਤੇ ਅਨੰਦ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਕਿਤੇ ਦੁਰੇਡੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੋ ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿਚ—ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਵਲੋਂ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਇਹ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਉਹੋ ਖਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਚੇ ਇਸ਼ਟ (ਪ੍ਰਭੂ) ਬਾਰੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਂਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਏਹੋ ਖਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਜੋ ਇਹ ਆਸ਼ਕਾਨਾ ਜੋਸ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤਾਉ ਹੈ। ਜਾਣੋ, ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਚੁਕ ਕੇ ਇਕ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਧਨ, ਸੰਤਾਨ ਜਾਂ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਗੰਧੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਗੀਤ ਵਲ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਣਾ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸੇ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਢੂੰਡ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਹਸਤੀ ਨੂੰ—ਜੋ ਅਗ ਸਮਾਨ ਹਰੇਕ ਵਿਚ ਲੁਪਤ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਅਲਪ ਬੁਧੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਈ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਟਪਲੇ ਵੀ ਲੱਗੇ ਹਨ ਤੇ ਭੁਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੀਸ਼-ਮਹੱਲ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਵੱਡੇ ਸਾਫ਼ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਾਣੀ

ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਵੱਡੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਹਰੇਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਦ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਓਹਨਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਓਹਨਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਡਰਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਓਹ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗ੍ਰਹਿ, ਜੋ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ ਆਦਿ, ਏਹ ਉਹੋ ਸਾਫ਼ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਪੁਜਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਵੱਡੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਖ਼ਲੂਕ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਓਹ ਕਰਤਵ ਮੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਏਹੋ ਹੀ ਇਸ ਆਇਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:—

إِنَّهُ صَرْحٌ مَّمَرٌ مِّنْ قَوَارِيرٍ - (العنقل: ੨੫)

ਗੱਲ ਕੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਅਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ, ਚੋਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਅਧਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਤੇ ਪੱਕੀ ਤਰਤੀਬ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ—ਜੋ ਸੈਂਕੜੇ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ—ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ; ਸਗੋਂ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਹੈਅਤ, ਉਕਤੀਆਂ, ਤੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਆਦਿ ਵਿਚ ਓਹ ਮਹਾਰਤਾਂ ਪ੍ਰਪਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਜਾਣੇ ਓਹ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪਾਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਧਸ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਓਹ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ ਤੇ ਨਿਕੰਮੇ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੇ ਕਿਤੇ ਪੁਜ ਗਏ। ਜੇ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦਾ—ਜੋ ਵੱਡਾ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਦਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਸਾਜਨਹਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਅਪੂਰਣ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਖਣਾ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਇਹ ਕੇਵਲ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਸੀ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ੰਕੇ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਲਾਈ ਗਈ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਅਜਿਹਾ ਅਧੂਰਾ ਗਿਆਨ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,

ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡਾ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਪਰਗਟ ਨਾ ਕਰੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਦ ਤਕ ਕੇਵਲ ਕਰਤਵਾਂ ਦੀ ਵੇਖ ਭਾਲ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਖਿਆਲ ਏਹੋ ਆਏਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੇ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਕੁੰਡੇ ਮਾਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਚੋਖੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ, ਸਗੋਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਧੀ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ, ਤਾਂ ਓੜਕ ਸਾਡੀ ਇਹ ਗਾਇ, ਕਿ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ, ਬਦਲ ਜਾਇਗੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਲਗ ਪਵਾਂਗੇ ਕਿ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਏਹੋ ਹਾਲ ਓਹਨਾਂ ਫਲਾਸਫਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਕਰਤਵ ਵੇਖਣ ਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਰਤਕ ਸਮਾਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਆਸਾਂ ਨਿਰਮੂਲ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਉੱਚੇ ਹੈ, ਜੋ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ, ਅਰਥਾਤ ਅਨਾਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਆਪ 'ਅਨੱਲ ਮੱਜੂਦ' ਕਹਿਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਸਦਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਡੀ ਗੁਸ਼ਤਾਖੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰੀਏ ਕਿ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਉਸ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਹੈ। ਜੇ ਫਲਾਸਫਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ? ਇਹ ਵੀ ਵੱਡਾ ਅਪਮਾਨ ਹੈ। ਕੀ ਉਸ ਨੇ ਸਰੀਰਕ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਕੀ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਨੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ? ਕੀ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ? ਸੋ ਕੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਵੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰੇ? ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੇ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਗੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਮੁਹਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਅਜ ਵੀ ਢੂੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤਾਂ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਾਲਤਾਂ ਤੇ ਨਬੂਵਤਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ—ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਰਸੂਲ ਸਲ-ਲੱਲਾਹੁ ਅਲੈਹਿਵਸੱਲਮ ਦਾ ਵਜੂਦ ਸੀ—ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਪੁਜ ਗਈਆਂ।

ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਰਬ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ

ਇਸ ਅੰਤਮ ਨੂਰ ਦਾ ਅਰਬ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੋਣਾ ਵੀ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਰਬ ਬਨੀ ਇਸਮਾਈਲ ਦੀ ਉਹ ਜਾਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਇਸਰਾਈਲੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ 'ਫ਼ਾਰਾਨ' ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। 'ਫ਼ਾਰਾਨ' ਦਾ ਅਰਬ ਹੈ ਦੋ 'ਫ਼ਾਰ' ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਅਰਥਾਤ ਨੱਸਣ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਬਨੀ ਇਸਰਾਈਲੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤੌਰੇਤ ਦੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਹਾਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਸੋ ਸੰਬੰਧ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਂ, ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁਝ ਰਸਮਾਂ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਬੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਅਰਬ ਦਾ ਦੇਸ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ ਸੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਗਿਆਤ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜਗ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਸੀ ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਅੰਤ ਤੇ ਆਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਬੂਵਤ ਆਮ ਠਹਿਰੀ; ਤਾਂ ਜੁ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਰਕਤਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਟਪਲਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਸੋ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਣ ਪੁਸਤਕ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕੇਵਲ ਇਕ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤਰਬੀਅਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਖ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਾਂਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੁਭ ਆਚਰਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਜਗ ਤੇ ਉਪਕਾਰ

ਇਹ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਹੀ ਜਗ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਦੀ ਭੇਦਤਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਕਢ ਕੇ ਸੁੱਚੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਹੱਲ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸੇ ਤੇ ਹੀ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਘਾਟੀ ਜੋ ਬਾਕੀ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ ਰੂਹਾਨੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ—ਉਸ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ; ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੂਹੇ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ; ਸਗੋਂ ਲੱਖਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਤਕ ਪੁਚਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ—ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ—ਪੂਰਣ ਖ਼ੁਬੀ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਚੂੰਕਿ

ਉਹ ਸਾਰੇ ਉਪਦੇਸ਼—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦੀਨੀ ਤਰਬੀਅਤ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਹੈ, ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

أَيُّوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَآتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي
 وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا. (المائدة: ٤)

ਅਰਥਾਤ:—ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੀਨ ਪੂਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਇਨਾਮ ਵੀ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਨੀਅਤ ਕਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਅਰਥਾਤ ਦੀਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਦਰਜਾ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਿ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਮਝਣਾ; ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਨਾਲ। ਇਸ ਨੀਅਤ ਤੇ ਇਸ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਣੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਉਹ ਨੁਕਤਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਰਣ-ਤਾਈਆਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਫ਼ਲਾਸਫ਼ਰਾਂ ਨੇ ਨਾ ਪਛਾਣਿਆ, ਉਸ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਤਾ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਢੰਗ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ—ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁਧੀ ਅਕਲੀ ਦਲੀਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪੱਕੀ ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਭੁਲ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੂਜਾ ਆਤਮਿਕ ਢੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤੀਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ

ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰ ਕੇਹੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى. (طه: ٥١)

ਅਰਥਾਤ:—ਸਾਜਨਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਸਾਜਿਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੁੜੀਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਰਗ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਇਸ ਆਇਤ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਲਾਂ ਤੇ ਥਲਾਂ ਦੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਵਲ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਬਣਾਵਟ

ਉਸ ਦੇ ਯਥਾਯੋਗ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣ; ਇਹ ਮਜ਼ਮੂਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸਥਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਦਲੀਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਭ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੋਣਾ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ - (التجم: ٢٣)

ਅਰਥਾਤ :—ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਲੀਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਰੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਦਿਸਦਾ ਜਗਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਇਲਮ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਲਈ ਅਸੂਲ ਵਜੋਂ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਜੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇੱਲਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਇੱਲਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਦੂਜੀ ਇੱਲਤ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇੱਤਲ ਤੇ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਮਹਿਦੂਦ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਿਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਮੁੱਕ ਹੋਵੇ, ਸੋ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ-ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਅੰਤਮ ਇੱਲਤ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਹੁਣ ਗਰੁ ਨਾਲ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ :—

وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ - (التجم: ٢٣)

ਵਾਲੀ ਆਇਤ ਆਪਣੇ ਸੰਖੇਪ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਉਕਤ ਦਲੀਲ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੇਰੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਹੀ ਪੁਜਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਲੀਲ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਇਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ :—

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الْبَيْتُ

سَائِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ - (يس: ١٠)

ਅਰਥਾਤ :—ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਨੂੰ ਫੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਰਾਤ—ਜੋ ਚੰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਓ ਹੈ—ਦਿਨ ਤੇ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਓ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ

ਕੋਈ ਵੀ ਏਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਅਤ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਏਹਨਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਨਿਗਰਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗ੍ਰਹਿ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵਿਗਾੜ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਹੀ ਸੱਚੀ ਕੁਦਰਤ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਓਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਾਲ ਜਿੰਨੀ ਚਾਲ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਓਹ ਵੱਡੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਘਸੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਕਲ ਪੁਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕੋਈ ਨਿਗਰਾਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਖ਼ਾਨਾ ਚੋਖੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਇਸੇ ਗਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ (إبراهيم: 11)

ਅਰਥਾਤ :—ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਤਾਲ ਸਾਜੇ ਹਨ ?

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸੋਹਣੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ :—

كَلٌّ مِّنْ عَلَيْنَا فِانٍ وَيَتَّبِعُ وَجْهَ رَبِّكَ
ذُو الْجَنَلِ وَالْإِكْرَامِ (الرحمن: 124-128)

ਅਰਥਾਤ :—ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਨਾਸਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਵੱਡੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਹੈ।

ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮਿਥ ਲਈਏ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਟੋਟੇ ਟੋਟੇ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਨਾਸਮਈ ਹਵਾ ਚਲੇ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਮਿਟ ਜਾਣ। ਫੇਰ ਵੀ ਬੁਧੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਠੀਕ ਕਾਨਸੈਨਸ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਨੇਸਤੀ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਬਾਕੀ ਬਚ ਜਾਏ ਜੋ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਹਾਲਤ ਤੇ ਹੀ ਅਸਥਿਰ ਰਹੇ। ਸੋ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਨਾਸਵਾਨ ਸੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਇਹ ਦਲੀਲ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ :—

اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ (الاعراف: ٤٣)

ਅਰਥਾਤ : ਮੈਂ ਜੀਵਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਜਨ-ਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ? ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਕ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਰੂਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਇਨਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਦਲੀਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਸਦਕਾ ਇਨਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਇਨਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਓਹ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਰਚਨਾ ਵਾਸਤੇ ਰਚਨਹਾਰ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਗ ਲਗ ਜਾਏ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅੜਿਆ ਰਹੇ ਕਿ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਰੋਗ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਾਰਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਕਿ ਅਮਕੇ ਸਮੇਂ ਤੁਫ਼ਾਨ ਆਇਗਾ, ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਆਏਗੀ; ਸੂਰਜ ਜਾਂ ਚੰਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗੇਗਾ, ਜਾਂ ਅਮਕੇ ਸਮੇਂ ਰੋਗੀ ਮਰ ਜਾਏਗਾ, ਜਾਂ ਅਮਕੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਕ ਰੋਗ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਅਮਕਾ ਰੋਗ ਵੀ ਲਗ ਜਾਏਗਾ, ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਖੋਜੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਪਰ ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਹੀ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪੂਰਣ ਇਕਰਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਜੇ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਨਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਸੁਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨਾਸਵਾਨ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਕਿਸੇ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇਨਕਾਰ ਕੇਵਲ ਇਸ ਨਾਸਵਾਨ ਜੀਵਨ ਤਕ ਹੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਇਕਰਾਰ ਹੀ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ

ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਸਾਨੂੰ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ :

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ
الرَّحِيمُ ○ العشر: ٢٢

مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ ○ الفاتحة: ٢

الْمَلِكِ الْقَدُّوسِ السَّلَامِ الْمُؤْمِنِ ○ العشر: ٢٢

ਅਰਥਾਤ:—ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਕੋਇਕ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੋਈ ਵੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਭਾਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਖ਼ੁਦਾਈ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜੋ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੋਈ ਪੂਜਾ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ; ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਖ਼ੁਬੀਆਂ ਤੇ ਕਮਾਲ ਅਜੇਹੇ ਵੱਡੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਮਿਥ ਲਈਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ—ਜਿਸ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਉਹੋ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਹੈ; ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੀਵੇਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਕ ਕਰਨਾ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਪਤ ਦਾ ਜਾਣਨਹਾਰ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਘੇਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ, ਚੰਨ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਨੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਏਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਗਟ ਦਾ ਜਾਣਨਹਾਰ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਾ ਕੇ ਫੇਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਕਿਣਕੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ

ਵੇਖ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦ ਇਸ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਕਿਆਮਤ ਲੈ ਆਵੇਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਦ ਹੋਵੇਗਾ? ਸੋ ਉਹੋ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਤੇ ਜਾਣਨਹਾਰ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ :—

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਦੀ ਹਸਤੀ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਗਰਜ਼ ਸਦਕਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੂਰਜ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਾਜ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ‘ਰਹਿਮਾਨੀਅਤ’ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ‘ਰਹਿਮਾਨ’ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ‘ਰਹੀਮ’ ਵੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਘਾਲ ਅਜਾਈਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਕਰਤਵ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਹ ‘ਰਹੀਮ’ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਸਿਫ਼ਤ ਨੂੰ ‘ਰਹੀਮੀਅਤ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ‘ਮਾਲਿਕ ਯੋਮਿੰਦੀਨ’, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਹਰੇਕ ਦਾ ਦੰਡ-ਫਲ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਿੰਦਾ ਨਹੀਂ; ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਪਤਾਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਪ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਦੰਡ-ਫਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਵਿਚ ਦੇਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਣਤਾਈ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਨਸ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਇਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਪਰਜਾ ਕਾਲ ਪੈ ਜਾਣ ਸਦਕਾ ਕੰਗਾਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਟੈਕਸ ਤੇ ਲਗਾਨ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਗਾ? ਜੇ ਪਰਜਾ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਵਧੀਕ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਿਧ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਛਿਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਨਵੀਂ ਰਚਨਾ ਰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਸਾਜ਼ਨਹਾਰ ਤੇ ਕਾਦਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਧੱਕੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਨਾ ਚਲ ਸਕਦੀ;

ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਗ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਫੀ ਜਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਕੇ ਦੂਜੀ ਰਚਨਾ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਉਂਦਾ ? ਕੀ ਮੁਕਤ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗ ਵਿਚ ਭੇਜਣ ਲਈ ਮੁੜ ਫੜਦਾ ? ਤੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਫੀ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਤਾ ਲੈਂਦਾ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਦਾਗਦਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ, ਜੋ ਜਗ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੱਲ ਗੱਲ ਤੇ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀਆਂ ਸਮੇਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ, ਤਾਂ ਬੇਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਡੁਬਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਬੇੜੀ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਧਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੋ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪੂਰਣ ਕਾਦਰ ਤੇ ਅਣਹੋਂਦ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਸਮਰਥ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਧੱਕੇ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਜਾਂ ਨਿਆਂਇਕਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦਾਈ ਤੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਦਰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੱਚੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੈ, ਸਲਾਮਤੀ ਦੇਣਹਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਭੈੜੇ ਨਮੂਨੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਝੂਠੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّ الَّذِينَ نَدَعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا
 ذَبَابًا وَلَا كَبُورًا جَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا
 لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ ۝ مَا
 قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِنَّ اللَّهَ لَعَزِيزٌ

ਅਰਥਾਤ :—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਜੇਹੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਵੀ ਇਕ ਮੱਖੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁਣ, ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਾਜ ਸਕਣਗੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕਰਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੱਖੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲੈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਮੱਖੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਮੋੜ ਸਕਣ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵੱਡੇ ਮੁਰਖ ਹਨ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ। ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਾਰੇ ਬਲਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਲਵਾਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਫੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਲੋਕ ਫਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਥਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ? ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਮਨ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਲ ਤੇ ਤੌਹੀਦ ਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੱਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਕੋਲ ਵੱਡੀਆਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਦਲੀਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਬਣਾਉਣੀ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵੱਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਲੀਲਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹਰੇਕ ਨਿਕੰਮੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਭੇਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਲੋਕ ਉਸ ਤੇ ਠੱਠਾ ਨਾ ਕਰਨ। ਉਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

المُهَيَّبِينَ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ العشر ۲۴

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਗੜੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਵੱਡੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى العشر ۲۵

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਸਾਜਨਹਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਰੂਹਾਂ ਵੀ ਸਾਜੀਆਂ ਹਨ। ਗਰਭਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਚਿਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚਿਤਰਕਾਰ

ਵੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਨਾਂ—ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ—ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

يَسْبَحُ لَكَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
الحشر: ٢٥

ਅਰਥਾਤ:—ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਰਬੱਤ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਤਾਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ। ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਗ੍ਰੈਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਸੋਂ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਬੰਦ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
البقرة: ٢١٠

ਅਰਥਾਤ:—ਪ੍ਰਭੂ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ۝ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۝
أُحِبُّ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ
البقرة: ١٨٢ الطهارة: ٢٠

ਅਰਥਾਤ:—ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਰੇ ਜਗਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਹੈ, ਰਹਿਮਾਨ ਤੇ ਰਹੀਮ ਹੈ ਅਤੇ ਦੰਡ-ਫਲ ਦੇ ਦਿਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਰੇਕ ਅਰਦਾਸੀਏ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਅਰਦਾਸਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

الْحَيُّ الْقَيُّومُ
قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ اللَّهُ الصَّمَدُ ۝ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ۝ لَمْ يَكُنْ لَكَ كُفُوًا أَحَدٌ ۝
البقرة: ٢٥٦ الاخلاص

ਅਰਥਾਤ :- ਉਹ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਅਧਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਲਈ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਹ ਤੌਖਲਾ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਲਵਸ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਫੇਰ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਕੋਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਨਾ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਜਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ-ਘਾਟਾ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਉਹ ਨਿਆਂਇ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਬਾਰੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਸੂਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਵਧਣ-ਘਟਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਆਚਰਣ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਤੇ ਵਾਜਬੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵਧ ਘਟ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ ਨੇਕੀ ਉਹੋ ਹੈ, ਜੋ ਦੋ ਹੱਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਘਾਟੇ-ਵਾਧੇ ਜਾਂ 'ਅਫ਼ਰਾਤੇ-ਤਫ਼ਰੀਤ' ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸੁਭਾਉ ਜੋ ਦਰਮਿਆਨ ਵਲ ਖਿੱਚੇ; ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੀ ਹਾਲਤ ਤੇ ਕਾਇਮ ਕਰੇ, ਉਹੋ ਸੁਭ ਆਚਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਥਾਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕ ਵਿਚਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਆਪਣਾ ਬੀਜ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੀਜ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਦਰਮਿਆਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ, ਸੱਚ ਤੇ ਹਿਕਮਤ ਇਹ ਸਭ ਵਿਚਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਸੱਚ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾ ਦੋ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਝੂਠਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤਾਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਦੇ ਇਨਕਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਵਲ ਝੁਕ ਜਾਓ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਰਗਾ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਓ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਬਾਰੇ ਏਹੋ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵੇਖਣਹਾਰ, ਸੁਣਨਹਾਰ, ਜਾਣਨਹਾਰ ਤੇ ਬੋਲਣਹਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਚਨਾ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

كَيْسٌ كَيْفِيهِ شَيْءٌ - (الشورى، ١٣)
فَلَا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ - (التّحليل، ٥)

ਅਰਥਾਤ :—ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨਾ ਦਿਓ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਨੂੰ ਤਸਬੀਹ ਤੇ ਐਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਕ ਰੱਖਣ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਰਖਣਾ ਹੀ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਸੂਰਤ ਫਾਤਿਹਾ ਵੀ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ۝ الطّاعَةِ

‘ਮਗਜ਼ੂਬ ਅਲੈਹਿਮ’ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਲੋਕ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗੁਸੈਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਜ਼ਾਲੀਨ’ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਪਸ਼ੂ-ਪਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਮਾਰਗ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਅਨਅਮਤਾ ਅਲੈਹਿਮ’ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਸੁਭਾਗੀ ਉੱਮਤ ਵਾਸਤੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੌਰੇਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਬਦਲਾ-ਲਊ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਅੰਜੀਲ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਰਗੁਜ਼ਰ ਅਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨ ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਉੱਮਤ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਦਰਮਿਆਨੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ :—

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا - (البقرة: 143)

ਅਰਥਾਤ :—ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਵੱਡੇ ਸੁਭਾਗੇ ਹਨ, ਜੋ ਦਰਮਿਆਨੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

حَسْبُكَ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا -

ਦਰਮਿਆਨਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ

ਤੀਜਾ ਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ‘ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ’ ਕੀ ਹਨ ?

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਰਆਨ

ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਹਾਨੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ 'ਦੇਵ-ਬਿਰਤੀ' ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਹੋਣ ਤਕ ਪੁਚਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

لَا يَتِيهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ أَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ رَاضِيَةً

مَرْضِيَّةً ۖ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۖ وَادْخُلِي جَنَّاتِي ۖ

(الفجر: 28-31)

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਦੇਵ-ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਵਲ ਪਰਤ ਆ। ਉਹ ਤੇਰੇ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਉਸ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੈਂ। ਸੋ ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਆ ਜਾ।

ਇਹ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਆਇਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਰਤਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਸੋ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ, ਆਰਾਮ ਤੇ ਸੁਆਦ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਏਹੋ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗੀ ਜੀਵਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰਣ ਸਿਦਕ, ਨਿਰਮਲਤਾ, ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਕਦ ਸਵਰਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰਗ ਤੇ ਹੀ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੌਜੂਦ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੂਜਾ ਪਾਠ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਰ ਇਸ ਤੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਹੋ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ-ਪੋਸਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਜਹਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਫਿਟਕਾਰਾਂ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਨੇਕ ਇੱਛਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਭਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੇ ਭੈੜੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਉਤਪੰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪੂਰਣ ਬਲ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਵ-ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੂਰਣ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਠੰਡੀਆਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਬਲਵਾਨ ਹਵਾ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ

ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਵਟਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰੇਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਣੋ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਫ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇਕੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਲਿਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦੀ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਮਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਉ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਜੀਆਂ ਉਤੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਫਤਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਝੂਠ ਨਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹਰੇਕ ਕਦਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਥੱਲੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਏਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਹੀ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ :-

أَوْلَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ ۖ وَأَيَّدَهُم
بِرُوحٍ مِّنْهُ - (المجادلة: ۲۳)

حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ

إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَٰئِكَ هُمُ

الرُّشِدُونَ فَضَلًّا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً ۗ وَاللَّهُ

عَلِيمٌ حَكِيمٌ - (حجرات: ۸-۹)

جَاءَ النُّعَىٰ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۗ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ

زَهُوقًا - (بنو إسرائيل: ۸۲)

ਅਰਥਾਤ :- ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸ਼ਰਧਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਰੁਹੁੱਲ-ਕੁਦੁਸ ਨਾਲ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਓ! ਉਸਨੇ ਈਮਾਨ (ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ) ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਫਰ, ਕੁਕਰਮ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਘ੍ਰਿਣਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭੈੜੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਨਿੰਦਨੀਯ ਹੋਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕੂੜ ਨਸ ਗਿਆ

ਹੈ। ਕੀ ਕੂੜ ਸੱਚ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕਦੇ ਠਹਿਰ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਗੱਲ ਕੀ, ਏਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸੈਣਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹਨ, ਜੋ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚਾ ਚਾਨਣਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਜੋ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਈਮਾਨ (ਸ਼ਰਧਾ) ਨੂੰ, ਲੇਖ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਰੁਹੱਲ-ਕੁਦੁਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਇਸ ਗਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਸੂਫ਼ਤਾ—ਅਰਸ਼ੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ—ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਡਿਗਦਾ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੋਗ ਨੂੰ ਅਸਾਧ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਚੋਖੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇੱਦਾਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਦ ਨੀਅਤ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਾਤ ਜਾਂ ਦਿਨ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਸ ਤੇ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਵਟਾਉ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਗੁਪਤ ਹੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਅਣੋਖਾ ਜਗਤ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਨੂਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਮਾਰਗ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਇਹ ਚਾਨਣਾ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ? ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਘਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਹਰੇਕ ਕਾਰਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸਬੱਬ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਹਰਕਤ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸਿਰਾਤਿ ਮੁਸਤਕੀਮ' (ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਓਹਨਾਂ ਨੇਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ, ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨੀਅਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਕ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸੇ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਈਏ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਓਹ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਈਏ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵੀ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਸਾਧਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਹਾਨੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਢੂੰਡਿਆ ਜਾਏ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮੂਹ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਭਾਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਇਹ ਸਾਧਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ

ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਲਭ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਕੀ ਕੇਵਲ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਮਨਤਕ ਤੇ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਉਹ ਬੁਧੇ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਉਸ ਦੇ ਬਲਵਾਨ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਸੱਚ ਜਾਣੋ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕੀ ਹੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਤੇ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ; ਸਗੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਿੱਧਾ ਰਾਹ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਤਨ-ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੁਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਜੁ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੀਏ।

ਇਕ ਪਿਆਰੀ ਅਰਦਾਸ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਅਰਦਾਸ—ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮੰਗਣ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਆਤਮਕ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਰਾਹੀਂ ਸੂਰਤ ਫ਼ਾਤਿਹਾ ਵਿਚ ਸਿਖਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ:—

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

ਹਰੇਕ ਉਪਮਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਹੈ।

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ -

ਉਹੋ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮਿਹਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਿਹਰ ਦੁਆਰਾ (ਵਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ) ਵਟਾਂਦਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ

ਅਰਥਾਤ:— ਦੰਡ-ਫਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵੀ ਉਹੋ ਇੱਕੋਇਕ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ।

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ -

ਹੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਥਾਂ 'ਅਸੀਂ' ਪਦ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਅੰਗ ਤੇਰੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਤੇਰੇ ਹੀ ਦਰ ਤੇ ਢਠੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਬਲ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਕ ਜਮਾਤ ਤੇ ਇਕ ਉੱਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ਉਹੋ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਆਖਦੇ ਹਨ।

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ - صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ

ਅਰਥਾਤ :—ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਦਸ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਸ, ਜੋ ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਹਨ।

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ -

ਅਰਥਾਤ :—ਸਾਨੂੰ ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਬਚਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤੇਰੀ ਕਰੋਪੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਮਾਰਗ ਭੁਲ ਗਏ। ਆਮੀਨ; ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰ।

ਇਹ ਆਇਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਝਾਉ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਜੋ ਦੂਜੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮਿਹਰ ਕਹਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਤਨ-ਮਨ ਉਸ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਸਮਾ ਕੇ ਫੇਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਇਨਾਮਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਤੇ ਮਿਲਾਪ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਏ। ਓਹ ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਹੀ ਢਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਓਹਨਾਂ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਓਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਚੂੰਕਿ ਓਹ ਇਕ ਉੱਚੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਢੂੰਡਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਾਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ ਤੇ ਪੂਰਣ ਕਿਰਪਾ, ਜੋ ਆਤਮਕ ਜਗਤ

ਤਕ ਪੁਚਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪੂਰਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਪੂਰਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਰਖ ਹਾਣ ਨਹੀਂ ਪੁਚਾ ਸਕਦੀ, ਅਰਥਾਤ ਅਜਿਹੀ ਪੇਉਂਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਕਟ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਅੱਗ ਸਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਿਪਤਾ ਕੋਈ ਹਾਣ ਪੁਚਾਉਣ ਤੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਜਣਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਜੁਦਾਈ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ। ਬੇਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਭਿਆਨਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ, ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਮਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਡਰਾ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਇਹ ਬੁਧਾ ਵੱਡਾ ਤੰਗ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮਾਰਗ ਵੱਡਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਵੱਡਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਉਛ, ਉਛ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ :—

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ
 وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا
 وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسْكِنٌ تَرْضَوْنََهَا
 أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي
 سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ
 لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ - (توبه: 24)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੂੰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਪੁੱਤਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਰਾਦਰੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਓਹ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ—ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕਮਾਏ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੌਦਾਗਰੀ—ਜਿਸ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੌਖਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ—ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਸੂਲ ਤੋਂ, ਅਰਥਾਤ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੁਕਰਮੀਆਂ ਤੇ ਬੁਰਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇਗਾ।

ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਵਿਦਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਕਰਮੀ ਤੇ ਬੁਰਿਆਰ ਹਨ। ਓਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ

ਨਸ਼ਟ ਹੋਣਗੇ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਏਹੋ ਉਹ ਤੀਜਾ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਹੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਸ਼ਟ ਮੁੱਲ ਲੈ ਲਏ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਅਜਿਹੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਏ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਸ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਰਹੇ। ਜਾਣੋ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ ਹਨ। ਸੋ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਆਪ ਨਾ ਮਰੀਏ, ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਉਹੋ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਅੰਨੇ ਹਾਂ, ਜਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮੁਰਦਿਆਂ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਜਦ ਸਾਡਾ ਮੂੰਹ ਠੀਕ ਠੀਕ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ—ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ। ਏਹੋ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੇ ਮੌਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਇਹ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ - (البقرة: ۱۴۳)

ਅਰਥਾਤ :—ਇਹ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਜਦ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅੰਗ ਅੰਗ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਸਾਡਾ ਮਰਨਾ ਤੇ ਸਾਡਾ ਜੀਉਣਾ ਉਸੇ ਵਾਸਤੇ ਹੋ ਜਾਏਗਾ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ - (الانعام: ۱۶۴)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਮੇਰਾ ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਰਨਾ, ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਸ ਦਰਜੇ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਰਨਾ-ਜੀਉਣਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ—ਜੋ ਸਦਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਉਸ ਤੇ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮਗ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਨਾ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਦੀਕਾਂ (ਸਚਿਆਰਾਂ) ਤੇ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦਾ ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਘਾਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਨੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਦੰਭੀ ਤੇ ਪਖੰਡੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਤੇਜਮਈ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕੇ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (الاعراف: ١٩٩)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੋ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ ਉਹ ਤੇਰੇ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਜਦ ਉਹ ਤੇਜ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਅਰਸ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉਲੂਹੀਅਤ ਦੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ—ਜੋ ਇਕ ਪਾਕ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਕ ਨੂਰਾਨੀ ਤਬਦੀਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਭਾਣੇ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ ਜਾਂ ਨਵੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰੀ ਫਲਸਫਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ
مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ (البقرة: ੨੦੮)

ਅਰਥਾਤ :—ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੇਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਖਰੀਦਦੇ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ—ਜੋ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਉਹੋ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਨ-ਮਨ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਘਾਲਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾਦਾਰੀ ਲਈ ਸਾਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਫੇਰ ਹਰੇਕ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ—ਜੋ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ ਅਜਿਹੇ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਸਚੇ ਪ੍ਰੀਤਮ

ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਆਦ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੁਭ-ਕਰਮ ਕਿਸੇ ਔਖਿਆਈ ਨਾਲ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਵੱਡੇ ਸੁਆਦ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹ ਨਕਦ ਸਵਰਗ ਹੈ, ਜੋ ਰੂਹਾਨੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਲਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਸਬੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸੇਗੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਸੈਣਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

وَمِنَ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتٍ - (الزّمن: ٢٤)
 وَسَقَّوهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا - (الدهر: ١٢)
 إِنَّ الْأَبْرَارَ لَكِثْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ه عَيْنًا
 كَيْشْرَبُ بِهَا عِبَادَ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ه (الدهر: ٤٧)
 وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا - (الدهر: ١٨)
 عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا: (الدهر: ١٩)
 إِنَّا آَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلْسِلًا وَأَعْلًا وَ
 سَعِيرًا - (الدهر: ٥) وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ
 آَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ آَعْمَى وَأَمْتَلَّ سَبِيلًا - (بنی اسرائیل: ٤٣)

ਅਰਥਾਤ :-ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਹਿਮ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਭਾਉ ਹੈ, ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਦੋ ਸਵਰਗ ਹਨ। ਇਕ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਤੇ ਦੂਜਾ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ। ਜੋ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇਕ ਬੰਦੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੂਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਹ ਉਸ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਫ਼ੂਰੀ ਤੇ ਜ਼ਜਬੀਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਕਾਫ਼ੂਰ' ਪਦ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਕਫ਼ਰ' 'ਦਬਾਉਣਾ' ਤੇ 'ਢੱਕਣਾ' ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇੱਥੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਾਇਆ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਉੱਕਾ ਹੀ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਲਵਲੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਦਿਲ ਭੈੜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੁਰੇਡਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਵਿਚਾਰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਘਟਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉੱਕੇ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਏਹੋ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਆਇਤ ਰਾਹੀਂ ਏਹੋ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਵਲ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉੱਕੇ ਹੀ ਠੰਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਅਜੇਹੇ ਦਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਾਫ਼ੂਰ ਸਾਰੇ ਵਿਹੁਲੇ ਮਾਦੇ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਲੋਕ ਇਸ ਕਾਫ਼ੂਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਗਰੋਂ ਓਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਜ਼ਜਬੀਲ' ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ 'ਜ਼ਜਬੀਲ' ਦੋ ਪਦਾਂ ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ 'ਜ਼ਨਾ' ਤੇ 'ਜਬਲ'; ਤੇ ਜ਼ਨਾ ਅਰਬੀ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਬਲ ਪਹਾੜ ਨੂੰ। ਇਸ ਦੇ ਤਰਕੀਬੀ ਅਰਥ ਇਹ ਹਨ ਕਿ 'ਪਹਾੜ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।' ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਹੁਲਾ ਰੋਗ ਹਟਣ ਮਗਰੋਂ ਚੰਗੀ ਅਰੋਗਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹਾਲਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਉਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਹੁਲੇ ਮਵਾਦ (ਅੰਗ) ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉੱਕਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਮਾਦਿਆਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਹੁਲੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਹਮਲਾ ਸੁਖ-ਸਾਂਦ ਨਾਲ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਜੋ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਸੀ, ਹੇਠਾਂ ਦਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਾਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਜੇ ਉਹ ਮੁਰਦਿਆਂ ਸਮਾਨ ਡਿਗਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਹਾਲਤ ਉਹ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਅਸਲ ਅਰੋਗਤਾ ਪਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਰਿਸ਼ਟ ਪੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਲ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਹੌਸਲਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਟੋਕ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸੌਖ ਨਾਲ ਪਹਾੜ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਏ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਤੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫ਼ਰਤੀ ਨਾਲ ਉੱਚੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਤੇ ਦੌੜਦਾ ਫਿਰੇ। ਸੋ ਇਸ ਤੀਜੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਇਹ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿ ਉੱਚੇ ਸੰਤ-ਜਨ ਓਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਜਬੀਲ ਮਿਲੀ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਓਹ ਆਤਮਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਠਨ ਕਾਰਜ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਹੱਥੀਂ ਸਿਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਘਾਲਣਾਂ ਘਾਲਦੇ ਹਨ।

ਜੰਜਬੀਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਵੀ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਵੈਦਿਕ-ਵਿਦਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਜਬੀਲ ਉਹ ਦਵਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੁੰਢ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੂਨ ਦੇ ਦੌਰੇ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਸਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਜੰਜਬੀਲ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੋ ਇਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਗਰਮੀ ਪੁਚਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਦੋ ਟਾਕਰੇ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਥਾਂ ਕਾਫ਼ੂਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜੰਜਬੀਲ ਦਾ—ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਨੇਕੀ ਵਲ ਪਰਤਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਿਹੁਲੇ ਮਾਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਘਾਟ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਫ਼ੂਰ ਵਿਹੁਲੇ ਮਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈਜ਼ੇ ਤੇ ਮਿਆਦੀ ਬੁਖਾਰ ਆਦਿ ਵਿਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਜਦ ਵਿਹੁਲੇ ਮਵਾਦ (ਅੰਗ) ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉੱਕਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਅਰੋਗਤਾ, ਜੋ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਦੂਜਾ ਦਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰੋਗੀ ਜੰਜਬੀਲ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਾਹੀਂ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਜਬੀਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੋਰ ਉੱਚੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਹੈਰਾਨੀ-ਭਰੀ ਸਖ਼ਤੀ ਦੇ ਕਰਤਵ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੀ ਗਰਮੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਦੇ ਵੀ ਅਜੇਹੇ ਕਰਤਵ ਦਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦੋ ਪਦਾਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ; ਇਕ ਕਾਫ਼ੂਰ ਤੋਂ—ਜੋ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੇ ਦੂਜੇ ਜੰਜਬੀਲ ਤੋਂ—ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਵੀ ਦੋ ਹਾਲਤਾਂ ਹੀ ਨੀਅਤ ਹਨ।

ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّا آغْتَدْنَا بِنُكْفَرَيْنِ سَلِيلًا وَآغْلَاوْ

سَعِيرًا - (الدهر: ٥)

ਅਰਥਾਤ :-ਅਸੀਂ ਇਨਕਾਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ—ਜੋ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ—ਸੰਗਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗਲਾਂ ਦੇ ਤੌਕ ਤੇ ਭੜਕਦੀ ਅੱਗ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵੀ।

ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਓਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਓਹ ਸੰਸਾਰੀ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਜਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਣੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਓਹ ਸੰਸਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇਹੇ ਗ੍ਰਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਣੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਵਿਚ ਤੌਕ ਹਨ, ਜੋ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਲ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਲੋਭ ਤੇ ਮੋਹ ਦੀ ਇਕ ਜਲਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਨ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਉਹ ਜਾਇਦਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ। ਅਮਕਾ ਦੇਸ ਸਾਡੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏ ਤੇ ਅਮਕੇ ਵੈਰੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈਏ; ਇੰਨਾ ਰੁਪਈਆ ਹੋਵੇ; ਇੰਨੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਹੋਣ। ਸੋ ਚੁੱਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲਾਇਕ ਤੇ ਭੈੜੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਵੇਖਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਕਸ਼ਟ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਸੈਣਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਕਰਮ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਦ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਕਰਤਵਾਂ ਲਈ ਇਕ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੀਅਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਓਹ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਰਤਵ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹੋ ਹੀ ਹਰੇਕ ਕਾਰਜ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਵਿਹੁ ਖਾਇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਅਯੋਗ ਕਰਤਵ ਕਰੇ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਛੂਤ ਰੋਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ; ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਅਛੂਤ ਰੋਗ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸ ਲਇਗਾ। ਸੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਰਤਵ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਿੱਟਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਟਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਨੇਮ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :-

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا. (الْمَكِّيَّة: ٤٠)

فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ. (الصَّف: ٤)

ਅਰਥਾਤ :-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ

ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਰਤਵ ਸਦਕਾ ਸਾਡਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਰਗ ਦਸ ਦਿਆਂਗੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਟੇਢਾ-ਪਨ ਧਾਰਨ ਕਰਨਗੇ, ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਆਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਟੇਢੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ। ਫੇਰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى

وَ أَصَلَّ سَبِيْلًا - (رَبِّي إِسْرَائِيلَ، ٤٢)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ; ਸਗੋਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੀਣਾ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਭਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸੇ ਜਗ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰਗੀ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਇਸੇ ਜਗ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਰਕ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਇਸੇ ਜਗ ਦੀ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਮਲੀਨਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ

جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ - (البقرة: ٢٤٠)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੇ ਲੋਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮੀ ਹਨ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਬਾਗਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੇਠ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਬਾਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੇਠ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਇਕ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਫ਼ਲਾਸਫੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਬਾਗਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਗ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾ ਸ਼ੁਭ-ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਹੀਂ ਕਹਾ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੁਛ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਮ ਲੋਕ-ਵਿਖਾਵਾ ਹਨ। ਇਸਲਾਮੀ ਸਵਰਗ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ

ਜਗ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਉ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਵਰਗ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹਰੇਕ ਦਾ ਸਵਰਗ ਉਸੇ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਇਸ ਜਗ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਪਤ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਏਹੋ ਬਾਗ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਿੱਖਿਆ ਸਾਨੂੰ ਏਹੋ ਹੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ, ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸ਼ਰਧਾ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ, ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਹੋਵੇ, ਓਹ ਸੋਹਣਾ ਸਵਰਗ ਤੇ ਫਲਦਾਰ ਦਰਖਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਉਸ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :-

صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيْبَةً كَشَجَرَةٍ طَيْبَةٍ أَضَلُّهَا
ثَابِتٌ وَفَرَعُهَا فِي السَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْلَهَا
كُلَّ حِينٍ - (ابراهيم: ٢٥-٢٦)

ਅਰਥਾਤ :- ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਬਚਨ—ਜੋ ਹਰੇਕ ਵਾਧੇ-ਘਾਟੇ, ਤਰੁਟੀ, ਵਿਕਾਰ, ਝੂਠ ਤੇ ਉਪਹਾਸ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਖਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਣ ਹੈ, ਉਸ ਰੁਖ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਤਰੁਟੀ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਲ (ਸਮੇਂ ਸਿਰ) ਸਦਾ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਉਸ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਜਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਾਲ ਫਲ ਨਾ ਲੱਗੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸਦਾ ਫਲ ਦੇਣਹਾਰ ਰੁਖ ਸਮਾਨ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਚਿੰਨ ਦਰਸਾਏ ਹਨ ਕਿ :-

- (੧) ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ—ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਸਲ ਭਾਵ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੇ ਤਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।
- (੨) ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਬਚਨ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਰਸ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ—ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੁਧਤਾ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਓਹ ਯੁਕਤੀਆਂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹੋਣ ਕਿ ਜਾਣੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਕ ਸ਼ੀਕਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕਦਾ।
- (੩) ਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਓਹ ਫਲ ਜੋ ਖਾਣ ਦੇ ਜੋਗ ਹੈ, ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਮਾਪਤ

ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਲਗਾਤਾਰ ਅਭਿਆਸ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਤੇ ਤਾਸੀਰਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪਰਗਟ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ। ਫੇਰ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

مَثَلُ كَلِمَةٍ خَيْرٌ مِنْ شَجَرَةٍ كَثِيرَةٍ ۖ جَمِئَتْ
 مِنْ قَوِيٍّ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ۔ (ابراهيم: ٢٤)

ਅਰਥਾਤ :—ਅਪਵਿੱਤਰ ਬਚਨ ਉਸ ਰੁਖ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਤੇ ਡਿੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖੀ-ਸੁਭਾਉ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਾ ਅਕਲੀ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ, ਨਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਨਸ਼ੈਨਸ ਨਾਲ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਕਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰੁਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰਾਂ, ਅਨਾਰਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਮੇਵਿਆਂ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਓਹਨਾਂ ਮੇਵਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਸਣਗੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇਮਾਨੀ ਦੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਰੁਖ ਦਾ ਨਾਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ 'ਜ਼ਕੂਮ' (ਬੋਹਰ) ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

أَذْلِكَ خَيْرٌ نَزْلًا أَمْ شَجَرَةُ الزَّقْوَمِ ۗ إِنَّا
 جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ۗ إِنَّمَا شَجَرَةُ تَخْرُجُ

فِي أَصْلِ الْبَحِيمِ۔ (طه: ٧٣-٧٥)

طَعْمُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيْطَانِ۔ (الصف: ٧٣)

إِنَّ شَجَرَتِ الزَّقْوَمِ طَعَامُ الْأَشِيمِ ۗ كَأَنَّهُمْ

يَفْقَهُونَ فِي الْبُطُونِ ۗ كَفَى الْبَحِيمِ۔ (الدخان: ٢٣-٢٤)

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ۔ (الدخان: ٥٠)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸਵਰਗ ਦੇ ਬਾਗ ਚੰਗੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਕੂਮ (ਬੋਹਰ) ਦੇ ਰੁਖ, ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਬਿਪਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ

ਰੁਖ ਹੈ, ਜੋ ਨਰਕ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਅਭਿਮਾਨ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਨਰਕ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅੰਗੂਰ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਸਿਰ। ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਇਸ ਦਾ ਧਾਤੂ 'ਸ਼ੈਤ' ਹੈ। ਸੋ ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਦਾ ਖਾਣਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ 'ਜ਼ਕੂਮ' ਦਾ ਰੁਖ ਓਹਨਾਂ ਨਰਕ-ਗਾਮੀਆਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭੋਜਨ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪਿਘਲਿਆ ਹੋਇਆ ਤਾਂਬਾ—ਉਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਢਿਡ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਨਰਕਗਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ—ਇਸ ਰੁਖ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖ। ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਪਤਿਵੰਤਾ ਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੈਂ। ਇਹ ਬਚਨ ਵੱਡੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਅਭਿਮਾਨ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜਦਾ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਤੈਨੂੰ ਝੱਲਣੇ ਨਾ ਪੈਂਦੇ। ਇਹ ਆਇਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਵੀ ਸੈਣਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ 'ਜ਼ਕੂਮ' ਪਦ 'ਜ਼ਕ' ਤੇ 'ਅਮ' ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ। ਅਤੇ 'ਅਮ'

إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ - (الدخان: ੫੦)

ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅੱਖਰ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਇਕ ਅੰਤਲਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨੇ 'ਜ਼ਾਲ' ਨੂੰ 'ਜ਼ੇ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਜਗ ਦੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਕੂਮ (ਬੋਹਰ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਰੁਖ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰਗ ਤੇ ਨਰਕ ਦਾ ਮੂਲ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਨਰਕ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْإَفْئِدَةِ - (المؤمن: ੪੫)

ਅਰਥਾਤ:—ਨਰਕ ਉਹ ਅੱਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪਾਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੜਕਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਦਿਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੱਗ ਦਾ ਅਸਲ ਮੂਲ ਓਹ ਚਿੰਤਾ, ਹਸਰਤਾਂ ਤੇ ਪੀੜਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਦਿਲ ਨੂੰ ਫੜਦੀਆਂ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਆਤਮਕ ਕਸ਼ਟ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

وَقَوْمَهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ - (البقرة: ੨੫)

ਅਰਥਾਤ :—ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਬਾਲਣ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅੱਗ ਸਦਾ ਭੜਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ—ਇਕ ਓਹ ਪ੍ਰਾਣੀ, ਜੋ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبٌ جَهَنَّمَ (الانبیاء: ۹۹)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਝੂਠੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ—ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਰਕ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣਗੇ। (੨) ਨਰਕਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਬਾਲਣ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਨਰਕ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਰਗ ਤੇ ਨਰਕ ਇਸ ਭੂਤਕ ਸੰਸਾਰ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਆਤਮਕ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਹਾਂ, ਓਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਸਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਓਹ ਇਸ ਭੂਤਕ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਵਲ ਪਰਤ ਕੇ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਪੂਰਣ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਧਨ, ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਸੂਰਤ ਫ਼ਾਤਿਹਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਅਰਪਣ ਕਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿਣਾ, ਜੋ ਸੂਰਤ ਫ਼ਾਤਿਹਾ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਤੱਤ ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਸੂਰਤ ਫ਼ਾਤਿਹਾ। ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਏਹੋ ਇੱਕੋਇਕ ਉੱਚਾ ਸਾਧਨ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਏਹੋ ਹੀ ਇੱਕੋਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉੱਚੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਭਾਵ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫ਼ਾਤਿਹਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਲਾਮ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਅੱਗ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਇਸ ਨਿਗੂਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰਕੇ, ਤੇ ਸਾਡੇ ਝੂਠੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਪਾਕ ਇਸ਼ਟ ਅੱਗੇ ਸਾਡੇ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੋਮੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਉਂ ਪੇਉਂਦ ਫੜ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਦੂਜੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਪੇਉਂਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਇਕ ਅੱਗ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਅੱਗ ਉਪਰੋਂ ਸਾਡੇ ਤੇ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਏਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚਿੰਗਾੜੀਆਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ

ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭਸਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਜੀਵਨ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਲਾਮ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਅਰਦਾਸ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੂਜੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜਣ ਦਾ ਨਾਂ 'ਲਿਕਾਇ ਇਲਾਹੀ' ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੋ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ; ਜ਼ਬਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਕੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੈਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਸੈਣਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

يَدُ اللّٰهِ قَوْقُ أَيِّدِيْمِم - (الفتح: ١١)

ਅਰਥਾਤ :—ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ, ਜੋ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلِحَقَّ اللّٰهُ رَمِي - (الانفال: ١٨)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੇ ਤੂੰ ਚਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਚਲਾਇਆ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪੂਰਣ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਾਕ ਮਰਜ਼ੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਦਾਚਾਰਕ ਤਾਕਤਾਂ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ, ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਅਚੱਲ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਬਲਵਾਨ ਭਾਸਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੋਚ ਤੇ ਸਮਝ ਵੱਡੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਹੋ ਭਾਵ ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

وَأَيَّدَهُمْ بِرُؤُوحٍ مِّنْهُ ر المجادله: ٢٧

ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤੇ ਮਰਨਾ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣਾ ਤੇ ਬੇਪਤਿ ਹੋਣਾ

ਅਜਿਹਾ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੋ ਇਕ ਹੌਲਾ ਜਿਹਾ ਤੀਲਾ ਤੋੜਨਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੁਤੋਸਿਧ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਕੌਣ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਕ ਗੁਪਤ ਹੱਥ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮੁੱਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅਤਿ ਨੇੜੇ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

وَتَخُنُّ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ - (ق ੧੧)

ਅਰਥਾਤ:—ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਹਰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਸ ਦਰਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਫਲ ਪਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰੁਖ ਤੋਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਿਗੂਣੇ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਡੂੰਘਾ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਚਨਹਾਰ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਹੁਣ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਢੂੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਮਾਰਗ ਕੇਵਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਫੜਾ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਰਜਾ ਸੱਚੀ ਸਰਗਰਮੀ ਤੇ ਸਿਰਤੋੜ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਗੱਲਾਂ ਕਿਆਮਤ ਤਕ ਕਰਦੇ ਰਹੋ, ਕੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਇਸ ਅਗ ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖਣਾ—ਜਿਸ ਦੇ ਸਹਿਮ ਨਾਲ ਲੋਕ ਨੱਸਦੇ ਹਨ—ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਜੇ ਅਮਲੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਫੜਾਂ ਤੁਛ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ

دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا

بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ - (البقرة ੧੮੧)

ਅਰਥਾਤ:—ਜੇ ਮੇਰੇ ਭਗਤ-ਜਨ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਨ ਕਰਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹੁਤ ਲਾਗੇ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣਨਹਾਰ ਹਾਂ। ਸੋ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਰਦਾਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਢੂੰਡ ਕਰਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਜੁ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣ।

ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ?

ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਜੋ ਅਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਉਹੋ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦੀ ਭਲੀ ਜਾਂ ਬੁਰੀ ਜੋ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਤਰਿਆਕ ਜਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਰੂਪ ਵਿਖਾਉਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਦੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਕੋਈ ਤੇਜ਼ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਗ ਤੇ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲਗਮੀ ਤਪਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਕਾਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਲਈ ਸਰੀਰ ਨੇ ਤਿਆਗੀ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਅਵਸਥਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਲੋਕ ਬਾਰੇ ਵੀ ਏਹੋ ਨੇਮ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਪਨਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਵਟਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਦਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਏਹੋ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦਿਨ ਸਾਡੇ ਕਰਮ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣਗੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚੋਂ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਪਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਸੇਗਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਇਹ ਵਹਿਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਰੂਪਮਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਚ ਮੁਚ ਸਥੂਲ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ; ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਰੂਪਮਾਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕੁਦਰਤ ਦੱਸੇਗਾ; ਕਿ ਉਹ ਪੂਰਣ ਕੁਦਰਤ ਹੈ। ਸੋ ਜੇ ਅਸੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਾ ਲਈਏ, ਤੇ ਏਹੋ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਉਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕੀ ਹੀ ਠੀਕ, ਸੱਚੀ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਹੋਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ :—

فَلَا تَغْلُكُمُ نَفْسٌ مَّا أَخْفَى لَهُمْ مِنْ قَرَّةٍ أَعْيُنٍ - (الجمدة: 18)

ਅਰਥਾਤ :—ਕੋਈ ਵੀ ਨੇਕੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕੀ ਪਦਾਰਥ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਪਤ ਹਨ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹਨਾਂ

ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਸਾਡੇ ਤੇ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਦੁਧ, ਅਨਾਰ ਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਗਿਆਤ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਨਾ ਦੀ ਹੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੇ ਸਵਰਗੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੁਦਾਇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਇਕ ਅੱਖਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।

ਇਸ ਆਇਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ—ਜੋ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਕੀਤੀ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਨਬੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਵਰਗ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਨਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖ ਨੇ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਨ ਨੇ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ, ਨਾ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਹੈ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਦ ਰੱਬ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਸੂਲ ਉਹਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਦ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਸਾਰੀ ਦੁਧ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਗਊਆਂ ਤੇ ਮੱਝਾਂ ਤੋਂ ਚੋਇਆ ਜਾਇਗਾ। ਜਾਣੋ, ਦੁਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਉਥੇ ਵਗਾਂ ਦੇ ਵਗ ਹੋਣਗੇ। ਰੁਖਾਂ ਉਤੇ ਮਧੁ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਨੇ ਮਧੁ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਛੱਤੇ ਲਾਏ ਹੋਣਗੇ। ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਢੂੰਡ ਢੂੰਡ ਕੇ ਉਹ ਮਧੁ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣਗੇ। ਕੀ ਅਜੇਹੇ ਵਿਚਾਰ ਉਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਏਹਨਾਂ ਦੋ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਜਗ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਹਨ; ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਰੂਹ ਤੇ ਸਚਿਆਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਹ ਭਰਮ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਆਇਤ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਉਹਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਵਰਗ ਗਾਮੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਏਹੋ ਪਦਾਰਥ ਸਾਨੂੰ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ يَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا

مِنَّمَا مِنْ تَمَرَةٍ رِزْقًا مَّا كَانُوا هَدَىٰ الَّذِي رِزْقًا

من قبل وأتوا به متشابهاً. (البقرة: ٢٤٠)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੋ ਲੋਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਸੁਭ ਕਰਮੀ ਹਨ, ਅਥਵਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰਤੀ ਵੀ ਬੇਮੁੱਖਤਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦੇ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਸ ਹੇਠ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਦ ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਰੁਖਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਫਲਾਂ ਵਿਚੋਂ—ਜੋ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ—ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਏਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਫਲ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਫਲਾਂ ਜੇਹੇ ਹੀ ਵੇਖਣਗੇ। ਸੋ ਇਸ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਭਰਮ ਕਰਨਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਹਨ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਆਇਤ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਉਲਟ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਸੁਭ ਕਰਮੀ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਇਹ ਸਵਰਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਰੁਖ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਸੁਭ-ਕਰਮ ਹਨ। ਇਸੇ ਹੀ ਸਵਰਗ ਦੇ ਫਲ ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਖਾਣਗੇ। ਉਹ ਫਲ ਵਧੇਰੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਹੋਣਗੇ; ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸੇ ਫਲ ਨੂੰ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਛਕ ਚੁਕੇ ਹੋਣਗੇ; ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਏਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਫਲ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਖਾ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਇਸ ਫਲ ਨੂੰ ਉਸ ਪਹਿਲੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸਮਝਣਗੇ। ਸੋ ਇਹ ਆਇਤ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹੋ ਖੁਰਾਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗੀ। ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਆ ਜਾਇਗਾ ਜਦ ਉਹ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੁੱਕਰੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇਰੇ ਸਮੇਂ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਰਸ ਮਾਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਥਾਂ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਅਸਥੂਲ ਭੋਜਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਦ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੋਜਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਅਜੇਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖੇ, ਨਾ ਸੁਣੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਵਦਤੋਵਯਾਘਾਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ

ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਦਤੋਵਯਘਾਤ ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਇਸ ਥਾਂ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਕੁਝ ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸ਼ੋਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਭਗਤ-ਜਨ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਰਸ਼ੀ ਬੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ੀ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਜਗ ਦੇ ਕੰਨਾਂ, ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਲੁਪਤ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮੌਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਿਆਇਆ ਜਾਇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਪੀਣਾ ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਇਗਾ ਜਦ ਕਿ ਉਹੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਇਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰੀ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਨਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅਗਿਆਤ ਹੀ ਸਮਝੇਗਾ। ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੰਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਵੀ ਏਹੋ ਗਵਾਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਾ ਜਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਪਦਾਰਥ ਵੇਖੇ; ਨਾ ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਸੁਣੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਪਰ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵੇਖੇ, ਜੋ ਜਗ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਸਗੋਂ ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਇਕ ਖਬਰ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਜੋੜ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਸੀ। ਜਗ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤੱਤ

ਹੁਣ ਇਸ ਅਟੱਲ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਹਾਲਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰਹਸਯ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਥਾਂ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :—

ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੱਤ

ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਏਹੋ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਲੋਕ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸੇ ਤਾਮਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਉ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

**وَكَلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَهُ لَطْمَ رُءُوسِهِ فِي عُنُقِهِ وَنُخِرْهُ
لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا - (بني إسرائيل: ١١٠)**

ਅਰਥਾਤ :—ਅਸੀਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਸ ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਓਸ ਲੁਪਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗੇ ਤੇ ਇਕ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਣੀਨਾਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਆਂਗੇ। ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ‘ਤਾਇਰ’ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ‘ਤਾਇਰ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਅਲੰਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਮਲ (ਕਰਮ) ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰਮ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੰਦਾ; ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਉਡਾਰੀ ਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਜਾਂ ਰਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਮਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜ਼ਰੂਰ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕਰਮ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜਮਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਉਸ ਪਾਪ ਨੂੰ ਜਾਂ ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ; ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਨ ਚੱਕਰ ਦਿਲ ਤੇ, ਮੂੰਹ ਤੇ, ਅੱਖਾਂ ਤੇ, ਕੰਨਾਂ ਤੇ, ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਏਹੋ ਹੀ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਦਾ ਇਕ ਕਰਣੀਨਾਮਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਇਗਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਸਵਰਗਰਾਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ

بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ - (الحديد: ١٣)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਸ ਦਿਨ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਨੂਰ ਜੋ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਨਸਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਇਗਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਬੁਰਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

أَلْهَكُمُ التَّكَاثُرُ حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ كَلَّا سَوْفَ

تَعْلَمُونَ. ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ

عَلِمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوْهَا

عَيْنَ الْيَقِينِ ثُمَّ لَتَنَلَنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ - (الكاثر: ۱-۲)

ਅਰਥਾਤ :—ਮਾਤਲੋਕ ਦੀ ਮਾਇਆ ਤੇ ਮੋਹ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਢੂੰਡ-ਭਾਲ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ; ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮਾਏ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਖੱਚਿਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਇਗਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਖੱਚਿਤ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਇਗਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਖੱਚਿਤ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਰਕ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਫੇਰ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਲਉਗੇ। ਫੇਰ ਪਰਲੋ ਸਮੇਂ ਸੂਖਮ ਉਤਪਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆ ਜਾਉਗੇ। ਉਹ ਕਸ਼ਟ ਆਪਣੇ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਜੇਗਾ। ਫੇਰ ਕੇਵਲ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਰਕ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਇਗਾ।

ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ

ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਬੁਰਿਆਰਾਂ ਲਈ ਨਰਕ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ, ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਨਰਕ ਇਸੇ ਜਗ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' (ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ), 'ਐਨੁਲ ਯਕੀਨ' (ਵੇਖ ਕੇ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ), ਤੇ 'ਹੱਕੁਲ ਯਕੀਨ' (ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ)।

ਸਰਬ ਸਾਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗਿਆਨਾਂ ਦੀਆਂ ਏਹ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੂਰੋਂ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੁੰਘਾਂ ਉਠਦਾ ਵੇਖੇ, ਤੇ ਪੁੰਘਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਅੱਗ ਵਲ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਤੇ ਉਹ ਅੱਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਯਕੀਨ ਕਰ ਲਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੁੰਘੇ ਦਾ ਅੱਗ ਨਾਲ ਅਟੱਟ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਜੋ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਪੁੰਘਾਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਅੱਗ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਾਂ ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰਨਾ (ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ) ਹੈ। ਫੇਰ ਜਦ ਉਹ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਵੇਖ ਲਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਕੇ ਨਿਸਚਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਸ ਅੱਗ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ

ਲਏ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਨਿਸਚਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰਕ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਤਾਂ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਪਿਤਰ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪਰਤਖ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਇਗਾ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉਹੋ ਗਿਆਨ ਸਪਰਸ਼ ਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੇ ਪੂਰਣ ਦਰਜੇ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜੇਗਾ।

ਤਿੰਨ ਲੋਕ

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਤਿੰਨ ਲੋਕ ਸਿਧ ਹਨ :

(੧) ਪਹਿਲਾ : ਮਾਤਲੋਕ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਰਮ ਲੋਕ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਭਲੇ ਪੁਰਖਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉੱਨਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(੨) ਦੂਜਾ : 'ਬਰਜ਼ਖ਼' ਹੈ। ਅਰਬੀ ਕੋਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬਰਜ਼ਖ਼ ਪਦ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਇਹ ਯੁਗ ਪਰਲੋਕ ਤੇ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬਰਜ਼ਖ਼' ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਦ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੋਂ ਇਹ ਮਾਤਲੋਕ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਵਿਚਾਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪਦ ਵਿਚ ਵਿਚਾਲੇ ਦੇ ਲੋਕ (ਪਿਤਰ ਲੋਕ) ਤੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗਵਾਹੀ ਲੁਪਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਮਿਨਨੁੱਰਹਿਮਾਨ' ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਹ ਪਦ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ। ਜਗ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਇੱਕੋਇਕ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਏਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤਮ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਅਰਬੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹੋ ਬਾਣੀ ਜਗ ਤੇ ਉਤਰੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਿੰਘਾਸਣ ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਇਸ ਲਈ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਪੁਸਤਕ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼—ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਤਰੀ ਹੈ। ਸੋ 'ਬਰਜ਼ਖ਼' ਅਰਬੀ ਦਾ ਪਦ ਹੈ, ਜੋ, 'ਜ਼ਖ਼' ਤੇ 'ਬਰ' ਦਾ ਸਮਾਸ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਦੌਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ; ਤੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। 'ਬਰਜ਼ਖ਼' ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਨਾਸਵਾਨ ਮਨੁੱਖੀ ਪੁਤਲੇ ਦੇ ਤਤ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਾ ਵੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ 'ਬਰਜ਼ਖ਼' ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਚੰਗੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਸੱਟ ਲਗਣ ਨਾਲ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਸੱਟ ਲਗਣ ਨਾਲ ਸੋਚ-ਸ਼ਕਤੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਚਾਉ, ਜਾਂ ਸੋਜ ਹੋ ਜਾਏ, ਜਾਂ ਰਤ ਜਾਂ ਕੋਈ ਮਾਦਾ ਰੁਕ ਜਾਏ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਠੋਰ ਜਾਂ ਨਰਮ ਸੁੱਚੇ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਰਤੀ, ਮਿਰਗੀ ਜਾਂ ਮੂਰਛਾ ਝਬਦੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਡਾ ਪੁਰਾਤਨ ਤਜਰਬਾ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਏਹੋ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉੱਕੀ ਨਿਕੰਮੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕੀ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸਾਡੀ ਕੱਲੀ ਆਤਮਾ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ—ਕਿਸੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਈਏ, ਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈਏ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਬੁਧੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਕਿ ਸਾਡੀ ਉਹ ਆਤਮਾ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਣ ਹਾਲਤ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹੇਗੀ, ਜਦ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸੱਖਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਇਗੀ। ਨਿਤ ਦਿਹਾੜੇ ਦਾ ਸਾਡਾ ਅਭਿਆਸ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਕਿ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਅਰੋਗਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ? ਜਦ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਬੁਢੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਅਕ-ਪੂੰਜੀ ਬੁਢੇਪੇ ਦਾ ਚੋਰ ਚੁਰਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਫਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

لَيْلًا يَغْلِبُ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا. (الحج ١٠١)

ਅਰਥਾਤ :—ਪ੍ਰਾਣੀ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋ ਕੇ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਫੇਰ ਅਗਿਆਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਸਾਡਾ ਅਭਿਆਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸੱਚਾਈ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਕਰਤਵ ਨਿਕੰਮਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਹੀ ਨਾਸਵਾਨ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਹ ਵੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਮੁੱਕ ਉੱਨਤਾਈਆਂ ਲਈ ਸਾਜਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਨਤੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਅਮੁੱਕ ਉੱਨਤੀਆਂ ਨੂੰ—ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ—ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ

ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਇਗਾ ?

ਸੋ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਤੋਂ ਏਹੋ ਹੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੇ ਪੂਰਣ ਕਰਤਵ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਥ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਮਰਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਨਾਸਵਾਨ ਸਰੀਰ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਤਰ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰੇਕ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਣ ਲਈ ਇਕ ਸਰੀਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਜਾਂ ਕਾਲਾ-ਸਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਣੋਂ ਉਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਹੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ—ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਤੇ ਕਈ ਕਾਲੇ-ਸਿਆਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਕਾਲਕ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭੇਦ ਇਕ ਵੱਡਾ ਡੂੰਘਾ ਹੈ, ਪਰ ਗ਼ੈਰ-ਮਾਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੂਰਣ-ਪੁਰਖ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਅਲੌਕਿਕ ਵਜੂਦ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੈਫ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਸ਼ਫੀ-ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ—ਜੋ ਕੇਵਲ ਮੋਟੀ ਸਮਝ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਹੀ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ—ਸਮਝਾਉਣਾ ਵੱਡਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਫੀ-ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ—ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੈਰਾਨੀ ਤੇ ਅਚੰਭੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਗੇ; ਸਗੋਂ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨਗੇ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਸਰੀਰ—ਜੋ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਏਹੋ ਹੀ ਪਿਤਰ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਭਲੇ-ਬੁਰੇ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਜਰਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਸ਼ਫੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਗਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਕਈ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਈ ਮਨਮੁਖਾਂ ਤੇ ਕੁਕਰਮੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅਜੇਹੇ ਕਾਲੇ-ਸਿਆਹ ਵੇਖੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਣੋਂ ਉਹ ਪੁੰਝੇਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗਲੀ ਬਾਰੇ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਹ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਣ ਮਗਰੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਇਕ ਸਰੀਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਜਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਾਲਾ-ਸਿਆਹ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਏਹਨਾਂ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਸਿਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੇ। ਇਹ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਦਸ ਸਕਦੀਆਂ; ਨਾ ਜ਼ਬਾਨ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ ਗਿਆਨ ਜੋ ਪਵਿੱਤਰ ਕਸ਼ਫ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਬੁਧੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਘੁੰਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕਦੀਆਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਨਾ ਮਲੂਮ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਾਧਨ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਸੋ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼

ਦੀ ਢੂੰਡ ਉਸ ਦੇ ਨੀਅਤ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ—ਜੋ ਬੁਰਿਆਰ ਹਨ ਤੇ ਕੁਰਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ— ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁਰਦੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਭੇਤ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਧਨ, ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ ਤੇ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨਾ ਸਨ, ਸੋ ਓਹ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਭੋਜਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਓਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਮੁਰਦਾ ਹਨ। ਓਹ ਕੇਵਲ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲਣ ਲਈ ਹੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّهُ مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ
لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ - (طه، ੫੦)

ਅਰਥਾਤ :—ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਪਰਾਧੀ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲ ਆਇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਰਕ-ਕੁੰਡ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਮਰੇਗਾ ਨਾ ਜੀਵੇਗਾ, ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਓਹ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਪਿਤਰ-ਲੋਕ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਓਹ ਯੁਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਪਰਲੋਕ’ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ—ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਭਲੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਬੁਰੀ; ਸ਼ੁਭ-ਕਰਮੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੁਕਰਮੀ, ਇਕ ਸਪਸ਼ਟ ਸਰੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗੀ। ਇਹ ਦਿਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਲਈ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਨ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂੰ ਹੋ ਜਾਇਗਾ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਫਲ ਪਾ ਲਇਗੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਚੰਭਾ ਨਹੀਂ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ? ਉਹ ਸਰਬ-ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانَ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا
هُوَ حَصِينٌ مِّبِينٌ - وَصَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَوَلَيْسَ خَلْقَهُ
قَالَ مَن يُّعِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ - قُلْ يُخْبِتُهَا
الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ -
أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَدِيرٍ

عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بِلَىٰ وَهُوَ الْخَلْقُ الْعَلِيمُ
 إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
 فَسَبِّحْ لِلَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ
 ذُرِّيَّتِهِ تُنْجَعُونَ - (يس ٨٠-٨٢)

ਅਰਥਾਤ :—ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਦੁਆਰਾ ਸਾਜਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਇਕ ਝਗੜਾਲੂ ਮਨੁੱਖ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੱਲਾਂ ਘੜਨ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਆਖਣ ਲਗ ਪਿਆ ਕਿ ਜਦ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਗਲ-ਸੜ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਸਕੇਗਾ? ਅਜਿਹੀ ਸਮਰਥਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਸਕੇ? ਤੂੰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਉਹੋ ਹੀ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਰੇਕ ਢੰਗ ਤੇ ਹਰੇਕ ਸਾਧਨ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪਰਤੋਗੇ।

ਸੋ ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਅਣਹੋਣੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਤੁਛ ਬੂੰਦ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕੀ ਉਹ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਤੇ ਅਸਮਰਥ ਹੈ?

ਇਸ ਥਾਂ ਕਈ ਅਣਜਾਣ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਲੋਕ ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਹੈ, ਚੌਥੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਆਇਗਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਭਲੇ-ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਲਈ ਪਿਤਰ-ਲੋਕ ਹਵਾਲਾਤ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਇਕ ਨਿਕੰਮੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਉੱਕੀ ਹੀ ਭੁੱਲ ਹੈ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਲੇ-ਬੁਰੇ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਦੋ ਟਿਕਾਣੇ ਵਰਣਨ ਹਨ—ਇਕ ‘ਬਰਜ਼ਖ’ (ਪਿਤਰ ਲੋਕ) ਜਿੱਥੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਫਲ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਮੰਦ-ਕਰਮੀ ਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਰਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਭ-ਕਰਮੀ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਕਈ ਆਇਤਾਂ ਹਨ ਕਿ ਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਫਲ ਪਾ ਲੈਂਦਾ

ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ - (يَس ٢٤)

ਅਰਥਾਤ:—ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ।
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਰਕ-ਗਾਮੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ:

قِرَاءَةٌ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ - (الطّفٓٔ، ٥٧)

ਅਰਥਾਤ:—ਇਕ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਇਕ ਨਰਕ-ਗਾਮੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਲ-ਵਸ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮਿੱਤਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਰਕ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ। ਸੋ ਦੰਡ-ਫਲ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤਾਂ ਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਢਿਲ ਦੇ, ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਰਕਗਾਮੀ ਨਰਕ ਵਿਚ ਤੇ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਿਕਮਤ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਏ। ਫੇਰ ਸਭ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰੇਗਾ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਸ ਦੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਜੀਵਨ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕਰੇਗਾ; ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਮਰਥਾ ਰਾਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਏ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਕਤ ਵਰਣਿਤ ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਗੂੜ੍ਹ ਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਇਥੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰਹੱਸ

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰਹੱਸ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਪਰਲੋਕ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜੋ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਸਨ, ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਪਿਤਰ-ਲੋਕ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਣ ਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ:—

مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى وَأَصْمَى سَبِيحًا - (بنی اسرائیل: ٤٣)

ਅਰਥਾਤ:—ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਉਸ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸਬੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

خَذُّوْهُ نَفْلًا ثُمَّ اِجْعِيْهِ صَلَوةً ثُمَّ فِيْ

سَبِيْلَةٍ ذَّرْعًا سَبْعُوْنَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوْهُ - (المائدة: 1-2)

ਅਰਥਾਤ :—ਇਸ ਨਰਕਗਾਮੀ ਨੂੰ ਫੜ ਲਓ। ਇਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਸੰਗਲ ਪਾ ਦਿਓ ਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਗਨ-ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਫੁਕ ਦਿਓ। ਫੇਰ ਅਜਿਹੇ ਸੰਗਲ ਨਾਲ, ਜੋ ਸੱਤਰ ਗਜ਼ ਲੰਮਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਓ।

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਲੋਕ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਸ਼ਟ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਅਸਬੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਗਲ ਦਾ ਸੰਗਲ, ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਲ ਝੁਕਾਈ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਓਹ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਸ ਪਇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਦੇ ਸੰਗਲ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਦਿੱਸਣਗੇ ਅਤੇ ਮਾਇਕ ਵਾਸਨਾਵਾਂ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਵੀ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੜਕਦੀ ਹੋਈ ਨਜ਼ਰ ਆਇਗੀ।

ਮਨਮੁਖ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਇਆ-ਮੋਹ ਦਾ ਇਕ ਨਰਕ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਕਾਮੀਆਂ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨਰਕ ਦੀ ਜੁਆਲਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੁਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਇਗਾ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਨਾਕਾਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਇਗੀ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਅਸਬੂਲ ਅੱਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਤੇ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَحِيلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ - (سبا: 40)

ਅਰਥਾਤ :—ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਵਿਚ ਜੁਦਾਈ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਇਗੀ। ਏਹੋ ਹੀ ਕਸ਼ਟ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤਰ ਗਜ਼ ਲੰਮੇ ਸੰਗਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜਕੜ ਦਿਓ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮਨਮੁਖ ਕਈ ਵਾਰ ਸੱਤਰ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਯੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਵਰ੍ਹੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਚਪਣ ਤੇ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਆਯੂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕਰ ਕੇ ਇੰਨਾ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਹਿੱਸਾ ਆਯੂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਲਮੰਦੀ, ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਕੰਮ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਅਭਾਗਾ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਆਯੂ ਦੇ

ਸੱਤਰ ਵਰ੍ਹੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆਂ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਗਲ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹੋ ਸੱਤਰ ਵਰ੍ਹੇ—ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆਂ ਬਿਤਾਏ ਸਨ—ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਸੰਗਲ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣਗੇ, ਜੋ ਸੱਤਰ ਗਜ਼ ਲੰਮਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਰੇਕ ਗਜ਼ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ; ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ-ਮਾਤਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭੈੜੇ ਕਰਤਵ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਹੀ ਨੇਮ ਦੇ ਪਰਗਟਾਅ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنطَلِقُوا إِلَىٰ ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شَعَبٍ لَّا ظِلِّيلٍ
وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ - (المُرْسَلَاتُ، ٣١-٣٢)

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਬੁਰਿਆਰੋ ਤੇ ਕੁਰਾਹੀਓ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਿਕੋਨੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਲ ਚੱਲੋ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ। ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਛਾਂ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਵਰਣਿਤ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦਰਿੰਦਗੀ, ਪਸ਼ੂਪਣ ਤੇ ਵਹਿਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਹੜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਏਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਤੇ ਏਹਨਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਓਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਏਹ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਇਉਂ ਪਰਗਟ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਿ ਜਾਣੋ ਏਹ ਤਿੰਨ ਟਹਿਣੀਆਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੜੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਧੁਪ ਤੋਂ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਓਹ ਧੁਪ ਨਾਲ ਸੜਨਗੇ। ਫੇਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸੇ ਨੇਮ ਦੇ ਪਰਗਟਾਅ ਲਈ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ
بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ - (الحديد: ١٣)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਇਹ ਵੇਖੇਂਗਾ ਕਿ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਤੇਜ ਜੋ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਲੁਪਤ ਹੈ, ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ - (ال عمران: ١٠٤)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਸ ਦਿਨ ਕਈਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕਾਲੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਉਜਲੇ ਹੋਣਗੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ :—

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ
مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ
طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّرِيبِينَ وَأَنْهَارٌ
مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى - (مُحَمَّد: ١٧)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਸ ਸਵਰਗ ਦੀ—ਜੋ ਸੰਜਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ—ਉਦਾਹਰਣ ਇਹ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬਾਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਦੇ ਗੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਦੁਧ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਵੱਡੀਆਂ ਸਰੂਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਮਾਖਿਓਂ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਅਤਿ ਸਾਫ਼ ਹਨ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਲੀਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਉਦਾਹਰਣ ਵੱਜੋਂ ਇਉਂ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸ ਵਿਚ ਅਮੁੱਕ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਨਹਿਰਾਂ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਹ ਜਲ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੀਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੁਧ—ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਦੁਧ ਪੀਣੇ ਬਾਲਕ ਵਾਂਗ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਪਲਦਾ ਹੈ, ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ—ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ (ਰਾਮ ਰਸਾਇਣ)—ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਜਗ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਦਾ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹਿਰਾਂ ਵਗਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਉਹ ਸ਼ਰਯਾ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਮਾਖਿਓਂ, ਜੋ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਪਰਤਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਰੇਕ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਗਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਆਤਮਿਕ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਲਏਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਉਸ ਦਿਨ ਸਵਰਗ-ਗਾਮੀ ਵਾਸਤੇ ਪਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਏਗਾ। ਗੱਲ ਕੀ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹਾਲਤਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ; ਸਗੋਂ ਅਸਥੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੀਆਂ।

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਰਹੱਸ

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਰਹੱਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉੱਨਤੀ ਅਮੁੱਕ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ تَتُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ

أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا آتِنَا

لَنَا تُورَنَا وَانفِرْنَا إِلَيْكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ

قَدِيرٌ۔ (التحریم، ۹)

ਅਰਥਾਤ :—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਤੇਜ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤੇ ਸੱਜੇ ਦੌੜਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਦਾ ਏਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਸਾਡੇ ਤੇਜ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ। ਤੂੰ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਹੈਂ।

ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਜੋ ਇਹ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਸਦਾ ਏਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੇਜ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਮੁੱਕ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਉੱਨਤੀ ਵਲ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੀ ਇਕ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਪੂਰਣਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸੇਗੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਓਹ ਪਹਿਲੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਅਧੂਰੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਗੇ। ਸੋ ਦੂਜੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਨਗੇ। ਜਦ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਇਗੀ, ਤਾਂ ਤੀਜੀ ਪੂਰਣਤਾ ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇਗੀ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝਣਗੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨਗੇ। ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਇਸੇ ਇੱਛਾ ਨੂੰ 'ਅਤਮਿਮ' ਦੇ ਪਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮੁੱਕ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਉੱਨਤੀ ਤੁਰੀ ਜਾਇਗੀ ਤੇ ਹੇਠੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਨਾ ਕਦੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ ਜਾਏਗਾ; ਸਗੋਂ ਨਿਤ ਦਿਹਾੜੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਜਾਣਗੇ; ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਪਰਤਣਗੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਜੋ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ 'ਮਗਫ਼ਰਤ' (ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼) ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਣਗੇ, ਤਾਂ ਇਥੇ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਓਹ ਸਵਰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਮਗਫ਼ਰਤ' ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਠੋਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾਉਣਾ ਤੇ ਢਕਣਾ। ਸੋ ਸਵਰਗੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਓਹ ਹਰੇਕ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਤੇਜ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਓਹ ਦੂਜੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵੇਖ

ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੀਣੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਗੇ। ਸੋ ਇਹ ਇੱਛਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। ਫੇਰ ਤੀਜੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਚਾਹਨਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪੂਰਣਤਾ ਬਾਰੇ 'ਮਗਫਰਤ' ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਹੀਣੀ ਅਵਸਥਾ ਹੇਠਾਂ ਦਬਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਅਲੋਪ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਓਹ ਅਟੁਟ ਮਗਫਰਤ (ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼) ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਉਹੋ ਮਗਫਰਤ (ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼) ਤੇ ਇਸਤਿਗਫ਼ਾਰ (ਪਸਚਾਤਾਪ) ਪਦ ਹਨ, ਜੋ ਕਈ ਅਣਜਾਣ ਇਤਰਾਜ਼ ਵਜੋਂ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਰਸੂਲ ਬਾਰੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕ ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਝ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਏਹੋ ਹੀ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮਾਣ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਗਰਭ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਸਦਾ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਕਰਤਵ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਕੀੜਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ; ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ, ਸੁਜਾਖਾ ਨਹੀਂ; ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ।

ਤੀਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਕੀ ਹੈ ?
ਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੁਭਾਉ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਜਾਂ ਨਿਰਬਲਤਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਮਾਇਕ ਮਨੋਰਥ ਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤਕ ਹੀ ਦੌੜ ਲਾ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਉਹ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ—ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ :-

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (الذّريات: ٥٦)

ਅਰਥਾਤ :- ਜਿੰਨਾਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਹੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ।

ਸੋ ਇਸ ਆਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਪਦਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਆਪ ਨੀਅਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇ ਤੇ ਉੱਚੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਵੀ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ

ਸਮਝੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਸਮਝੇ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ - (ال عمران: ੮੦)

فَطَرَتِ اللَّهُ النَّاسَ عَلَيْهِمْ لَاتَبْدِيلَ

لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ - (الزوم: ੨੧)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਧਰਮ—ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਹੈ—ਇਸਲਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਖ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਹੀ ਸਾਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਬੰਦਗੀ, ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਏ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮਰਥ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ ਹਨ।

ਏਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੱਡੀ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਚਾਨਣਾ ਪਾ ਆਏ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਤੇ ਕਾਮ ਇੰਦਰੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਓਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਖੱਚਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸੱਚਾ ਅਨੰਦ ਤੇ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਧਨਾਢ ਹੈ; ਵੱਡਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਹੈ; ਵੱਡਾ ਵਪਾਰੀ ਹੈ; ਵੱਡਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ; ਵੱਡਾ ਫਲਾਸਫਰ ਹੈ, ਉਹ ਓੜਕ ਏਹਨਾਂ ਮਾਇਕ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਵੱਡੀ ਸ਼ੋਕਦਾਇਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਦਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਖੱਚਿਤ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਚਾਲਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਧੋਖੇ-ਫਰੋਬਾਂ, ਤੇ ਅਯੋਗ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਓਹ ਕੰਮ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਬੈਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੱਲ ਅੱਗੇ ਜੁਤਣਾ, ਖੂਹ ਗੇੜਨਾ ਜਾਂ ਭਾਰ ਢੋਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉਸ ਦੀਆਂ

ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ ਬੈਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਏਹੋ ਤਿੰਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਛਾਣ-ਬੀਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਉੱਤਮ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੋਹੜੀਆਂ ਹਨ ? ਤਾਂ ਏਹੋ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਰਹੇ; ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਸੌਣ-ਜਾਗਣ ਆਦਿ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਪਸ਼ੂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਕ ਹਨ। ਦਸਤਕਾਰੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਈ ਪਸ਼ੂ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਧੁ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਵੀ ਹਰੇਕ ਫੁਲ ਦਾ ਤਤ ਕਢ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਉੱਤਮ ਮਧੁ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸ ਦਸਤਕਾਰੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਸੋ ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉੱਤਮ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਤਾਕ ਖੁਲ੍ਹੇ।

ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ

ਹਾਂ, ਜੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਇਹ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ—ਜੋ ਇਸ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ—ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਿਸੇ ਪੰਛੀ, ਪਸ਼ੂ, ਤਤ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਥ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਦੂਜੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸੁਮਾਰਗ ਵਲ ਲਗਣ ਦੀ ਕੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਢੂੰਡਾਉਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਮੁਰਦਾ ਦੂਜੇ ਮੁਰਦੇ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ. وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ

لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ

إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِالْعَابِدِ وَمَا دَعَا

الْكٰفِرِينَ إِلَّا فِي ضَلٰلٍ - (الرّعد: ١٥)

ਅਰਥਾਤ :—ਅਰਦਾਸ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ।

ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਾਣੀ ਵਲ ਹਥ ਵਧਾਵੇ ਤੇ ਕਹੇ ਕਿ ਹੇ ਪਾਣੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆ ਜਾ। ਕੀ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆ ਜਾਇਗਾ? ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਨਿਰਮੂਲ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਸਾਧਨ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚ ਪੂਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਲ ਸੁਤੇਸਿਧ ਹੀ ਮਨ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸ ਦੀ ਵਹਿਦਾਨੀਅਤ, ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ; ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਹਨ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ - اللَّهُ الصَّمَدُ - لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ

يُولَدُ وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا أَحَدٌ - (الإخلاص: ۲-۵)

ਅਰਥਾਤ :- ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਤ, ਸਿਫਤ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਿਚ ਇੱਕੋਇਕ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਉਸੇ ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਉਸੇ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲਾਭ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਧੀ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ। ਉਸ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੁਆਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖੋ! ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਮਨਮੋਹਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਨਾ ਕਿ ਮੁਰਦਾ, ਨਿਰਬਲ, ਰਹਿਮ ਤੋਂ ਸਖਣਾ ਤੇ ਘਟ ਸਮਰਥਾ ਵਾਲਾ।

ਤੀਜਾ ਸਾਧਨ

ਜੋ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਪੌੜੀ ਹੈ—ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਹੋਣਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ—ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਾਂ ਉਪਕਾਰ—ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਉਪਕਾਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸੂਰਤ ਫ਼ਾਤਿਹਾ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. مَلِكِ يَوْمِ الدِّیْنِ الْفَاتِحَةِ: ۲/۴

ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਮ ਉਪਕਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਨੇਸਤੀ ਤੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਹਰਕੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮਿਹਰਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਉਪਕਾਰ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਅਜੇਹੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا - (البرهيم: ٣٥)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ।

ਚੌਥਾ ਸਾਧਨ

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਨੀਅਤ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

أَدْعُوْنِي اسْتَجِبْ لَكُمْ - (المؤمن: ٤١)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੁਸੀਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੁ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਲ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਪੰਜਵਾਂ ਸਾਧਨ

ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੁਜਾਹਿਦਾ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣਾ ਧਨ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਲਗ ਜਾਣਾ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣਾ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ

(تَوْبَةَ: ٤١)

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ - (البقرة: ١١٠)

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا - (العنكبوت: ١٠)

ਅਰਥਾਤ :—ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬਲ ਦੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿਓ। ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਅਕਲ, ਹੁਨਰ, ਗਿਆਨ, ਸੂਝਬੂਝ, ਆਦਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿਓ। ਜੋ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਸਿਰਤੋੜ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਾਰਗ ਦਸ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਛੇਵਾਂ ਸਾਧਨ

ਇਸ ਅਸਲ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਢਿਲ-ਮਿਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਛੇਤੀ ਥਕ ਜਾਏ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਰਖ ਤੋਂ ਨਾ ਘਬਰਾਵੇ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਫਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ

عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ الْأَتْخَانُوا وَالَّذِينَ لَا يَحْمِلُونَ أَوْيَاتُ

بِالْحَيَاةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ - نَحْنُ أَوْلِيَائُكُمْ

فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ - (حَم: 31-32)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਸਾਡਾ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਹੈ ਤੇ ਬੁਠੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵਾਂ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਇਸ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪਰਖਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਸਮੇਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਡੋਲਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਸਹਿਮ ਨਾ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਹੀ ਕਰੋ। ਅਨੰਦ ਰਹੋ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀ ਹਾਂ।

ਇਸ ਥਾਂ ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ 'ਇਸਤ-ਕਾਮਤ' ਫੈਕੁਲ ਕਰਾਮਤ' (ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਚਮਤਕਾਰ ਤੋਂ ਉੱਤਮ) ਹੈ। ਪੂਰਣ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵੇਖੇ, ਅਰਥਾਤ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਖ ਵਜੋਂ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ, ਕਸ਼ਫ ਜਾਂ ਸੁਪਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਤਰਿਆਂ

ਵਿਚ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਨਾ ਕਰੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਵੇ। ਸਿਦਕ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਵੇ; ਤਿਸਕਾਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ; ਮੌਤ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਦੇਵੇ। ਨਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਮਾਂ ਵੱਡਾ ਭਿਆਨਕ ਹੈ। ਸਰਾਸਰ ਬੇਕਸ ਤੇ ਬੇਬਸ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧੀਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜੋ ਹੋਵੇ ਸੋ ਹੋਵੇ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅੱਗੇ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਦਮ ਨਾ ਮਾਰੇ। ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਰੋਣਾ-ਧੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ; ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਪਰਖ ਦਾ ਹੱਕ ਪੂਰਾ ਹੋ ਜਾਏ। ਏਹੋ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਸੂਲਾਂ, ਨਬੀਆਂ, ਸਿੱਦੀਕਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਖੁਸ਼ਬੂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ - صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمُ الْبَاقِيَةُ: ٤٧

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਸਾਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਸ। ਉਹੋ ਮਾਰਗ— ਜਿਸ ਤੇ ਚਲ ਕੇ ਤੇਰਾ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਤੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ।

ਇਸੇ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ :—

رَبَّنَا أفرغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ . (الاعراف: ١٢٤)

ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਇਸ ਭੀੜ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਉਹ ਧੀਰਜ ਬਖਸ਼, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਬਰ ਆ ਜਾਏ। ਤੇ ਸਾਡੀ ਮੌਤ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਇਕ ਨੂਰ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵੱਡੇ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਈਮਾਨ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜੇ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਚਿਹਨ ਚੱਕਰ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਪਾਲਨਹਾਰ ਨਾਲ ਅਜਾਈਂ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਓ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਤੇ ਪੂਰਣ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮੁਸੀਬਤ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇ ਤਨ ਮਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਪੂਰਣ ਅਧੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ

ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتٍ

اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ - (البقرة: ٢٠٨)

ਅਰਥਾਤ :—ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜੇ ਆਪਣਾ ਤਨ-ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਹੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਗੱਲ ਕੀ, ਉਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੀ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਏਹੋ ਰੂਹ ਹੈ ਜੋ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੇ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੱਤਵਾਂ ਸਾਧਨ

ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਪੂਰਣਿਆਂ ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਨਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੋੜ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਮੂਨੇ ਕਾ ਮੁਥਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਣ ਨਮੂਨਾ ਸ਼ੌਕ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਧੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ :—

كُونُوا مَعَ الصّٰدِقِيْنَ - (توبة: ١١٩)

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ - (الفاتحه: ٤)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੁਸੀਂ ਓਹਨਾਂ ਸਾਧ ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਧਾਰਨ ਕਰੋ, ਜੋ ਸਚਿਆਰ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸਿੱਖੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਹਾਥੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿਰਪਾ ਚੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਅੱਠਵਾਂ ਸਾਧਨ

ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਸ਼ਫ਼, ਪਾਕ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸੂਫ਼ ਸੁਪਨੇ ਹਨ; ਚੁੰਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਲਗਣਾ ਇਕ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਰਾਹ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਦੁਖ ਵੀ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਅਣਡਿਠ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਜਾਏ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਦਮ ਵਧਾਉਣਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ; ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨੇ ਇਹ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਪੰਧ ਵਿਚ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦਿਲ ਰਖਣੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇ; ਉਸ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਂਦਾ ਰਹੇ; ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਰਹੇ। ਸੋ ਇਸ ਰਾਹ ਦੇ

ਪਾਂਧੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਏਹੋ ਹੀ ਨੇਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੇ ਓਹ ਬਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਹ ਪੰਥ ਮੁਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ:—

لَهُمُ الْبَشَرُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ - (يونس: 45)

ਅਰਥਾਤ:—ਓਹਨਾਂ ਲਈ ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲੇਖ ਦੇ ਲੰਮਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਥਾਂ ਉਹ ਸਾਧਨ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਚੌਥਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਚੇ ਹੀ ਉੱਤਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਪੂਰਣ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀਮਾਤਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ-ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸਦਾਚਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੱਟ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰੇਕ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਯੋਗ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕਾਰੀ, ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸਿਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਥਾਯੋਗ ਤੇ ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਤੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਨ ਵਾਂਗ ਪਰਮ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਨੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤਕ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿਨ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਨੇਕੀ ਤੇ ਭਲਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਤ ਸਮਾਨ ਹਰੇਕ ਔਗੁਣਹਾਰ ਦਾ ਪਰਦਾ ਢਕਦਾ ਹੈ। ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਹਰੇਕ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਟਿਕਾਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਪੂਰਣ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਫਰਸ਼ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ

ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਫਲ ਓਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਏਹੋ ਹੀ ਪੂਰਣ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਣ ਸ਼ਰੀਅਤ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਮਲੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਸ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੇਲ ਉਸ ਦਿਨ ਪਰਤਖ ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਸ ਪਏਗਾ। ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੇਵਾ—ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਚਾਹਨਾ ਸੀ—ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਦੇ ਰੁਖਾਂ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਸੇਗੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ :—

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّٰلَاهَا وَالنَّجْمِ إِذَا
 جَلَّاهَا وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا وَالسَّمَاءِ وَمَا بَيْنَهُمَا
 وَالْآرْضِ وَمَا طَحَّاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا قَالَتْهَا
 فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ
 مَن دَسَّاهَا كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَفْوَيْهَا إِذِ انبَعَثَ
 أَشْقَاهَا لَقَال لَقَمٌ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا
 فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَذَمَّرَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُم بِذَنبِهِمْ
 فَسَوَّاهَا وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا (الشمس: ٤-١٤)

ਅਰਥਾਤ :—ਸੂਰਜ ਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਦੀ ਸਹੁੰ ਤੇ ਚੰਨ ਦੀ ਜਦ ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਨੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਸ ਨੂਰ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤਕ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਨ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਦੀ ਸਹੁੰ ਜਦ ਸਾਰੇ ਅੰਧਕਾਰ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਸਹੁੰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਸਹੁੰ—ਜੋ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਨੀਹ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਹੁੰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮੂਲ-ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਜੋ ਧਰਤੀ ਦੇ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫ਼ਰਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਏਹਨਾਂ

ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੇ ਪੂਰਣਤਾਈਆਂ, ਜੋ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਪੂਰਣ ਪੁਰਖ ਓਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਪੂਰਣ-ਪੁਰਖ ਕੱਲਮਕੱਲਾ ਹੀ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਲਿਆ; ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਜ, ਚੰਨ ਤੇ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭਾਵ ਅਮਰ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚਪੂਰਣ-ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਅਮਲੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦਾ ਫਲ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਅਮਰ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਦੀ ਖਾਧ-ਖੁਰਾਕ ਸਦਕਾ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਚਤਾਈਆਂ ਦਾ ਇਸ ਨੂੰ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਗੰਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਕੇ ਪਰਤ ਗਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਮੂਦ ਜਾਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਸ ਅਭਾਗੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ, ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਉੱਠਣੀ ਨੂੰ ਫਟੜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉੱਠਣੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉੱਠਣੀ ਨੂੰ ਫਟੜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਣਤ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉੱਠਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਹੈ। ਤੇ ਉਸ ਉੱਠਣੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ 'ਸਮੂਦ' ਜਾਤੀ ਨੇ ਉੱਠਣੀ ਨੂੰ ਫਟੜ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲਕਾਂ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ? ਸੋ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਉੱਠਣੀ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਫਟੜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਚਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਭਾਵ

ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਆਦਿ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣਾ ਇਕ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਤਤ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕਈ ਵਿਰੋਧੀ, ਆਪਣੀ

ਅਗਿਆਨਤਾ ਸਦਕਾ, ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸੁਰੰਧਾ ਚੁਕਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਪਈ ਸੀ ? ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਸਹੁਆਂ ਕਿਉਂ ਖਾਧੀਆਂ; ਚੁੰਕਿ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਤੇ ਕੋਰੇ ਹਨ; ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਹੁ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਹੁ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਦਾਅਵੇ ਲਈ ਇਕ ਗਵਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਦਾਅਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਵਾਹ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਵਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਹੁ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਜਾਣੀਜਾਣ ਹੈ ਤੇ ਹਰੇਕ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਗਵਾਹ ਉਹੋ ਹੈ। ਜਾਣੋ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਇਸ ਸਹੁ ਚੁੱਕਣ ਮਗਰੋਂ ਚੁਪ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਰੋਧੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਜਾਣੋ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੇ ਗਵਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਮੁਹਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਲਈ ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਹੁ ਚੁੱਕੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਰਚਨਾ ਜਾਣੀਜਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਝੂਠੀ ਸਹੁ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਂਡ ਦੇਣ ਤੇ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਪਰ ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਹੁ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਭਾਵ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸਹੁ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੰਮ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ, ਜੋ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਤਿਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਕੰਮ ਉਹ ਹਨ, ਜੋ ਹਿਕਮਤ ਇਲਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਏਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲੋਕ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਤਿਭੇਦ ਵੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਚਾਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਪਸ਼ਟ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਹਿਕਮਤ ਇਲਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ-ਚੰਨ, ਦਿਨ-ਰਾਤ, ਤੇ ਅਕਾਸ਼-ਪਤਾਲ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਣ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਹਿਕਮਤ ਇਲਮੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਗਵਾਹ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਾਣੋ, ਉਹ ਇਹ ਫਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਏਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ, ਤਾਂ ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਏਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਕ 'ਆਲਮਿ ਸ਼ਰੀਰ' (ਛੋਟਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ) ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਦ ਇਹ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ 'ਆਲਮਿ ਕਬੀਰ' (ਵੱਡੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ) ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗ੍ਰਹਿ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਏਹ ਗੁਣ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਾਜੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁਚਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਾਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਏਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਸੱਖਣਾ ਤੇ ਕੋਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ? ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ

ਇਕ ਇਲਮੀ ਤੇ ਅਕਲੀ ਚਾਨਣਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੰਨ ਵਾਂਗ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕਸ਼ਫ, ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨੂਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਤਕ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ—ਉਸ ਨੂਰ ਨੂੰ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਫੇਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਨਬੁੱਵਤ' (ਨਬੀਆਂ ਦਾ ਆਉਣਾ) ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਸੂਲ ਸ਼ਰੀਅਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਉੱਚ-ਨੀਚ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਪੂਰਣ-ਪੁਰਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚਾਨਣੇ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਰਾਹ ਪਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਸਤਤਾ ਦਾ ਉਹੋ ਹੀ ਦਿਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਸਰਾਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੇ ਥੱਕੇ-ਟੁੱਟੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਕਾਮੇ ਰਾਤ ਦੇ ਸੁਖ ਦੇਉ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਥਕੇਵਾਂ ਉਤਾਰਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਹਰੇਕ ਦਾ ਪਰਦਾ ਵੀ ਢਕਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪੂਰਣ-ਪੁਰਖ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ, ਵੱਡੇ ਕਸ਼ਟ ਝਲ ਕੇ, ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪੁਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਭੇਤ ਵੱਡੇ ਸੌਖ ਨਾਲ ਹਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਅਕਲ ਦਾ ਪਰਦਾ ਵੀ ਢਕਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਤ ਪਰਦੇ ਢਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਪਵਿੱਤਰ ਭੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਗ ਤੇ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਝਵਾਨ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਚਾਨਣਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੰਗਿਆਂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਫਲਾਤੂਨ ਵਾਂਗ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਫਲਾਸਫਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਕੁਕੜ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਅਫਲਾਤੂਨ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਤੋਂ ਕੋਰਾ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਟਪਲਾ ਖਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਫਲਾਸਫਰ ਕਹਾ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਨਿਗੂਣੀ ਤੇ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਗੱਲ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ, ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਫਲਾਸਫਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਰਸੂਲ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਢਕਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪੂਰਣ-ਪੁਰਖ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਹਰੇਕ ਨਿਮਾਣੇ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬਿਸਰਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਬੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ੇ ਗਏ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਉਪਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਹ ਧਰਤੀ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵੀ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਨ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਉੱਚ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰੁਖ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ, ਫੁਲਾਂ ਤੇ ਫਲਾਂ

ਤੋਂ ਲੋਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ—ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ—ਇਸੇ ਹੀ ਲੁਪਤ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਇਕ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਵਾਈ ਦੋ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਉਕਤ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਉੱਮੀ (ਅਨਪੜ੍ਹ) ਤੇ ਜੰਗਲ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਰੱਬੀ-ਬਾਣੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਅਕਲਾਂ ਤੇ ਓਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜੋ ਸੂਝਵਾਨ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਸੂਖਮ ਤਤ ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰਹੱਸਯ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬੇਬਸ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਦੇਹ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾ ਵੇਖਦੇ। ਇਹ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮੰਨੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਦ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਖ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗੱਲ ਤੇ ਵੀ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ੰਕਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸ਼ਤ ਸਾਧਾਰਨ ਅਕਲ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਤਾਂਹੀ ਤਾਂ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੂਝਵਾਨ ਕਹਾ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਇਹ ਭੇਦ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਸੂਝਵਾਨ ਇਸ ਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ; ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣੇਗਾ।

ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਰੱਬੀ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਨੇਮ ਬਾਰੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚੋਂ ਗਵਾਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ :—

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ-

إِنَّهُ تَقْوَىٰ فَضْلٌ مَّا هُوَ بِالْقَزْلِ - (الطارق: ۱۲-۱۵)

ਅਰਥਾਤ :—ਉਸ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਸਹੁੰ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਜੋ ਉਸ ਮੀਂਹ ਰਾਹੀਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਤਰਕਾਰੀਆਂ ਉਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਰੱਬੀ-ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਨਿਤਾਰਾ ਕਰਨਹਾਰ ਹੈ। ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਬੇਹੁਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਬੇਵਕਤ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਰੁਤ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ—ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ—ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਾਸਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਕਸਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਰਿਆਵਲ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਅਕਾਸ਼ ਦੀ ਵਰਖਾ ਤੇ ਹੈ। ਜੇ ਵਰਖਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਖੂਹ ਵੀ ਸੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਵਰਖਾ ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਸੇ

ਕਰਕੇ ਜਦ ਕਦੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ੀ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵਲ ਖਿਚਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਸੰਬੰਧ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਬੁਧੀ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ। ਰੱਬੀ-ਬਾਣੀ, ਅਰਥਾਤ ਇਲਹਾਮ ਅਕਾਸ਼ੀ ਪਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਬੁਧੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ੀ ਪਾਣੀ, ਜੋ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਕਾਸ਼ੀ, ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਰਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਸੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਉਕਤੀ ਚੋਖੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਦ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੋਈ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਰੱਬੀ-ਜਿਉੜਾ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਬੁਧੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਬੁਧੀ ਅਤਿ ਗੰਦੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਣੀ (ਵਰਖਾ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ) ਸੁਕ-ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਲ ਝਾਤ ਮਾਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਬੀ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਸਾਰੇ ਜਗ ਨੂੰ ਦਸ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਚੂੰਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ, ਹਜ਼ਰਤ ਮਸੀਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ, ਛੇ ਸਦੀਆਂ ਬੀਤ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜਾ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਜਗ ਦੀ ਅਤਿ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੁਕਾਰ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਇਹ ਦਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅਰਥਾਤ ਆਪ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਜਗ ਵਿਚ ਭੈੜੇ ਵਿਚਾਰ ਪਸਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਚੋਖੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਰਸ਼ੀ ਰਾਜ ਕੇਵਲ ਬੁਧੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਨਿਗੂਣੀ ਬੁਧੀ ਨੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਖਰਾਬੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਸਾਇਆ, ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਅਗਿਆਤ ਵੀ ਹੈ? ਵੇਖ ਲਓ, ਕਿ ਜਦ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਨਾ ਵਰ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਅਕਲਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਸੁਕ ਗਿਆ।

ਸੋ ਏਹਨਾਂ ਕਸਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹੋ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਓ ਕਿ ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਹ ਅਟੱਲ ਤੇ ਪੱਕਾ ਕਾਨੂੰਨ-ਕੁਦਰਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹਰਿਆਵਲ ਦਾ ਅਧਾਰ ਅਰਸ਼ੀ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਗੁਪਤ ਕਾਨੂੰਨ-ਕੁਦਰਤ ਲਈ, ਜੋ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਾਨੂੰਨ-ਕੁਦਰਤ ਇਕ ਗਵਾਹ ਹੈ। ਇਸ ਗਵਾਹ ਤੋਂ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਤੇ ਕੇਵਲ ਬੁਧੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਆਗੂ ਨਾ ਬਣਾਓ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਸ਼ੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਸ਼ੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਪਵੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਅਕਾਸ਼

ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ ਕੋਈ ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜਾ ਜਗ ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਬੁਧੀਵਾਨ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਲਗ ਬਣੇ ਜਾਂ ਨਾ ਬਣੇ, ਪਰ ਉਸ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਗਏ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਅਕਲਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਚਾਨਣਾ ਤੇ ਸੂਫਤਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੈਬ ਤੋਂ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ-ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਹਿਲਜੁਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਸਾਰੀ ਅਕਲੀ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਦਿਲੀ ਜੋਸ਼ ਉਸ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਗਏ ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜੇ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੁਣ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੇਖੋ ਕਿ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪੁਣਛਾਣ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੁਟ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਉਬਾਲ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਠੋ ਤੇ ਖਬਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਓ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਸਮਝ ਲਓ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਮੋਹਲੇਪਾਰ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕੀ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹਨ ?

ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਥਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਵਰਣਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।

- (੧) 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ'—(ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ)
- (੨) 'ਐਨੁਲ ਯਕੀਨ'—(ਵੇਖ ਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ)
- (੩) 'ਹੱਕੁਲ ਯਕੀਨ'—(ਸਪਰਸ਼ ਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ)

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਸੂਰਤ 'ਅਲਹਾਕੁਮੁੱਤਕਾਸੁਰ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' (ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ) ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੁੜੀਂਦੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਾਸਤੇ ਦੁਆਰਾ—ਨਾ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੇ—ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਜਾਏ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅੱਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਅੱਗ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਸਗੋਂ ਕੇਵਲ ਪੂਰੀ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪੂਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅੱਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਇਹ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਅੱਗ ਵੇਖ ਲਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ, ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਤ 'ਅਲਹਾਕੁਮੁੱਤਕਾਸੁਰ' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਐਨੁਲ ਯਕੀਨ' (ਵੇਖ ਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ) ਜੇ ਅਸੀਂ

ਉਸ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਹੱਕੂਲ ਯਕੀਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੂਰਤ 'ਅਲਹਾਕੁਮੁੱਤਕਾਸੁਰ' ਦੇ ਹੁਣ ਮੁੜ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਪਾਠਕ ਉਸ ਵਿਆਖਿਆ ਵਲ ਝਾਤ ਮਾਰ ਲੈਣ।

ਸੋ ਗੱਲ ਕੀ, ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਗਿਆਨ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' ਦਾ ਸਾਧਨ ਬੁਧੀ ਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਨਰਕ ਗਾਮੀਆਂ ਦੇ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

فَانْوَا نَوْحَنَا نَسَمُ أَوْ نَقِيلُ مَا حَنَا فِي
أَصْحَابِ السَّعِيرِ - (المُلْك، ١١)

ਅਰਥਾਤ :- ਨਰਕ ਗਾਮੀ ਇਹ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੁਧੀਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਖਦੇ ਜਾਂ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਨਰਕ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਂਦੇ।

ਇਹ ਆਇਤ ਇਸ ਦੂਜੀ ਆਇਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

لَا يَكْفِلُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وَسَعَهَا - (البقرة، ٢٨٠)

ਅਰਥਾਤ :- ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਉਹੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਝਣਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਵਸ ਵਿਚ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਾਧੂ ਭਾਰ ਨਾ ਬਣ ਜਾਣ। ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਸੈਣਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਲੰਡਨ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੰਦੇਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਹੀ ਵੇਖੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਲਮਗੀਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਸੋ ਇਹ ਯਕੀਨ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਏਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ। ਸੋ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿਣਾ ਵੀ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਵੀ ਸੁਣ ਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਅਰਸੀ ਪੁਸਤਕ ਕਹਾ ਕੇ ਵੀ ਪੰਜਾਹ ਸਠ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਵਦਤੋਵਯਾ-ਘਾਤ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਭਾਂਵੇਂ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨੇ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ

ਓਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਚਾਰ ਹੀ ਠੀਕ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਣਾਉਣੀ ਹਨ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਕ ਖੋਜੀ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਭਰੋਸਾ—ਜੋ ਕਿਸੇ ਪੂਰਣ ਖੋਜ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ, ਨਿਰਮੂਲ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਓਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਆਪਣੀ ਭੇਦਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੱਦੀ ਤੇ ਬੇਪਰਤੀਤੀਆਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਜੇਹੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ; ਕਿਉਂਕਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਲਛਣ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਯਕੀਨੀ ਮਾਰਫਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਦਤੋਵਯਾਘਾਤ ਦੇ ਸਮੁਦਾਇ ਵਿਚੋਂ ਯਕੀਨੀ ਮਾਰਫਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਥਾਂ ਇਹ ਵੀ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਕੇਵਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਯਥਾਯੋਗ ਉਕਤੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਨਿਯਮ ਤੇ ਹੁਕਮ ਉਸ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਾਂ ਧੱਕਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਿਤਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਇਕ ਨਾਂ 'ਜ਼ਿਕਰ' ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

هَذَا ذِكْرٌ مُّبِينٌ - (الانبیاء: ੫੧)

ਅਰਥਾਤ :—ਇਹ ਬਰਕਤਾਂ ਵਾਲਾ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ; ਸਗੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ; ਇਹ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਚੇਤਾ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ - (البقرة: ੨੫੦)

ਅਰਥਾਤ :—ਇਹ ਧਰਮ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨਵਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ; ਸਗੋਂ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਇਕ ਆਤਮਕ ਖਾਸੀਅਤ ਵੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

شَفَاءٌ لِّمَن كَانَ فِي الضُّوْرِ - (يونس: ੫੮)

ਅਰਥਾਤ :—ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਪੁਸਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਯਥਾਯੋਗ ਦਲੀਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਨੂਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਕਲੀ ਦਲੀਲਾਂ ਵੀ, ਜੋ ਠੀਕ ਠੀਕ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਿਰਸੰਦੇਹ 'ਇਲਮੂਲ ਯਕੀਨ' ਤਕ ਹੀ ਪੁਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ

ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੈਣਤ ਕੀਤੀ ਹੈ :—

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالاختلافِ اللَّيْلِ
 وَ النَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ
 اللَّهَ قِيَامًا وَتَعْوَدًا ۗ وَ عَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ
 فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِن رَّبِّنَا مَا خَلَقْت هَذَا
 بَاطِلًا مُّبِينًا فَقَتَا عَذَابَ النَّارِ - (ال عمران: 91-92)

ਅਰਥਾਤ :—ਜਦ ਸੂਝਵਾਨ ਤੇ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਤਾਲ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਵਾਧੇ ਘਾਟਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਲ ਡੂੰਘੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਠਦਿਆਂ- ਬੈਠਦਿਆਂ ਤੇ ਸੌਂਦਿਆਂ-ਜਾਗਦਿਆਂ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੁਧੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਉਹ ਉਸ ਬੁਧੀ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰੀਹਾਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਬਣਾਵਟ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਤੋਸਿਧ ਇਹ ਬੋਲ ਉਠਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਪੱਕਾ ਤੇ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੜਾ ਤੇ ਅਜਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਸੱਚੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਜਨਹਾਰ ਦੀ ਉਲੂਹੀਅਤ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈਂ ਕਿ ਕੋਈ ਤੇਰੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦੇਵੇ ਜਾਂ ਅਯੋਗ ਸਿਫਤਾਂ ਤੇਰੇ ਮੱਥੇ ਮੜ੍ਹ ਦੇਵੇ। ਸੋ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਨਰਕਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਤੋਂ ਬਚਾ, ਅਰਥਾਤ ਤੈਥੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਨਰਕ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਤੇ ਆਰਾਮ ਤੇਰੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇਰੀ ਸੱਚੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਸਖਣਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਇਸ ਜਗ ਵਿਚ ਵੀ ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਨਸੈਨਸ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ-ਸੁਭਾਉ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

فَطَرَتِ اللَّهُ النَّبِيَّ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا - (الرؤوم: 31)

ਅਰਥਾਤ :—ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਹੀ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਸੁਭਾਉ ਕੀ ਹੈ? ਏਹੋ ਹੀ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਇੱਕੋਇਕ, ਲਾਸ਼ਰੀਕ,

ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਾਜਨਹਾਰ ਤੇ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਮਝਣਾ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਾਨਸੈਨਸ ਨੂੰ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਇਸ ਲਈ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਪਰਗਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੂੰਏਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਅੱਗ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੂਖਮ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਇਹ ਕੋਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਕ ਨਾਮਾਲੂਮ ਖਾਸੀਅਤ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਆਨ ਤੇ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਿਆਂ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਿਆਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਉਡੀਕ ਦੇ ਉਸ ਖਾਸੀਅਤ ਵਲ ਧਿਆਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਉਹ ਖਾਸੀਅਤ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪੂੰਏਂ ਨਾਲ ਅੱਗ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਉਹ ਕੇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰੇ, ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੁਖੜੇ ਝੱਲੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਾਲਵਸ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਦਿਲ ਝਬਦੇ ਹੀ ਦੁਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਭਾਉ ਕੰਬਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇੰਨੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੋ, ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਧੱਕੇ ਮਾਦਰਾ ਹੈ ਤੇ ਬੋਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹਾਣਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਪੂਰਣ ਤੇ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੌਹੀਦ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਪੂੰਏਂ ਤੇ ਅੱਗ ਵਾਂਗ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧੀਕ ਮੇਲ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕਾਨਸੈਨਸ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ 'ਇਲਮੁਲ ਯਕੀਨ' ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਐਨੁਲ ਯਕੀਨ' (ਵੇਖਕੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਰਜੇ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਾਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਅਸੀਂ ਸੁੰਘਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਸੁਰੰਧੀ ਤੇ ਦੁਰੰਧੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਚੱਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਕੁੜੱਤਣ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਠੰਡੇ ਜਾਂ ਤੱਤੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਾਕਫੀ ਸਾਡੇ 'ਐਨੁਲ ਯਕੀਨ' ਦੇ ਦਰਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਲੋਕ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਤਦ 'ਐਨੁਲ ਯਕੀਨ' ਦੀ ਸੀਮਾ ਤਕ ਪੁਜਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪ ਸਿੱਧੇ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੰਨੀਂ ਸੁਣ ਸਕੀਏ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੂਛ ਤੇ ਸੱਚੇ ਕਸ਼ਫਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਲਈਏ। ਬੋਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਿੱਧੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਂਦੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੁਖ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ—ਜੇ ਸਾਡੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਜ਼ਖੀਰੇ ਲਈ ਇੱਕੋਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ—ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੇ

ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸੱਚੇ, ਪੂਰਣ, ਸਮਰਥ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਕੇਵਲ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰਨ ਕਰੀਏ ? ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਬੁਧੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਹੀ ਅਧਾਰ ਰੱਖੀਏ, ਜੋ ਅਜੇ ਤਕ ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਅਪੂਰਣ ਹੈ। ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨ ? ਕੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਲੁਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਾਨ ਵਾਂਗੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਵਲ ਮੱਧਮ ਜਿਹੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਮਰਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਵੇਖਣ ? ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ 'ਅਨਲ ਮੌਜੂਦ' (ਮੈਂ ਮੌਜੂਦ ਹਾਂ) ਆਖਣਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਹ ਦਰਜਾ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜੇ ਸਾਰੇ ਜਗ ਦੇ ਸਮੂਹ ਫਲਾਸਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚੀਆਂ ਸਰਬਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖੋ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਪ ਅਨੱਲ ਮੌਜੂਦ ਆਖਣਾ ਰੱਖੋ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੁਛ ਭਾਸਣਗੇ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਫਲਾਸਫਰ ਕਹਾ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਰਹੇ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਗੱਲ ਕੀ, ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ - صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۗ
 الفاتحة : ੨੫

ਅਰਥਾਤ :—ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਸਾਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਉਹ ਮਾਰਗ ਦਸ, ਜੋ ਮਾਰਗ ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਭਾਵ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਕਸ਼ਫ ਆਦਿ ਅਰਸ਼ੀ ਗਿਆਨ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ

عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ الْأَتْعَانُونَ لَا يَخْرُجُ مِنْهَا شَيْءٌ

بِالْبَغْيِ النَّارِ إِنَّهُمْ كَانُوا فِيهَا سَوَاءً (حج: ੨੧)

ਅਰਥਾਤ :—ਜੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਸਹਿਮ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਸਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੋਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਆਇਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇਕ ਬੰਦੇ ਸਹਿਮ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਤਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

لَهُمُ الْبَشَرَىٰ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ ۗ (يونس: ٤٥)

ਅਰਥਾਤ :—ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਖ਼ੁਸ਼ਖ਼ਬੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਣਗੀਆਂ।

ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਭਾਵ ਕੀ ਹੈ ?

ਇਹ ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸੋਚ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਏ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਕਵੀ ਨਵੀਂ ਕਵਿਤਾ ਰਚਣ ਸਮੇਂ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਕ ਤੁਕ ਰਚ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਆ ਜਾਣਾ, ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭੈੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਢੂੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਨੇਕ ਬੰਦਾ ਤੇ ਸਚਿਆਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਅਤਿ ਗੰਦਾ ਤੇ ਭੈੜਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬੀ-ਜੀਉਝਿਆਂ ਤੇ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਰਚ ਲੈਣਗੇ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦਾ ਨਿੰਦਕ, ਜੋ ਝੂਠ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਅਭਿਆਸ ਸਦਕਾ ਚੰਗੀ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਚ ਲਏ। ਸੋ ਜੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਆ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਕ ਕੁਕਰਮੀ ਤੇ ਅਧਰਮੀ ਕਵੀ, ਜੋ ਸੱਚਾਈ ਤੇ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਸੱਚਾਈ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਕਲਮ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਝੂਠ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮੁਲਹਮ (ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ) ਕਹਾਇਗਾ। ਜਗ ਵਿਚ ਨਾਵਲਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਜਾਦੂ ਬਿਆਨੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਕੇ ਹੀ ਝੂਠ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲਿਖੇ ਗਏ ਲੇਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਏਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਸਗੋਂ ਜੇ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਕ ਚੋਰ ਵੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਗਿਆ ਕਹਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸੋਚ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਕੇ ਸੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣ ਤੇ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਸੋਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ ਤੇ ਅਜਾਈ ਘਾਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਰਖ ਦੇਈਏ ? ਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ

ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਉਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਆਪ ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਕੀ ਹੈ ? ਉਹ ਪਾਕ ਤੇ ਸਮਰਥ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਇਕ ਨੇਕ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਸ ਨਾਲ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਉੱਘਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਇਹ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਚੋਖਾ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭੈੜੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਜਾਂ ਕੁਝ ਬੇਅਰਥ ਅੱਖਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਮਿੱਠੀ, ਯੁਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਭਗਤ-ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਪਰਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰਣ ਤੇ ਬਰਕਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧਨ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬੀ-ਜੀਉਤਿਆਂ ਦੀ, ਅਰੰਭਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣ ਕੇ ਫੇਰ ਸੱਚ-ਮੁਚ ਆਪਣੀ ਕਰਣੀ ਤੇ ਕਥਨੀ ਸੱਚੇ ਮੁਲਹਮਾਂ (ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ) ਵਾਂਗ ਬਣਾਏ ਜਾਂ ਠੇਡਾ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਵੇ। ਸੋ ਜੇ ਉਹ ਸੱਚਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸਿੱਦੀਕਾਂ (ਸਚਿਆਰਾਂ) ਵਾਂਗ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਤੋਂ ਕੋਰਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਨਿਰਮੂਲ ਗੱਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੱਬੀ-ਜੀਉੜੇ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਰੱਬ ਦੇ ਰਸੂਲ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੂਰਣ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਓਹ ਵੀ ਪਦਵੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ:—

تِلْكَ الرِّسَالُ فَصَلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ - (البقرة: ੨੫੨)

ਅਰਥਾਤ :—ਕਈ ਨਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਨਬੀਆਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸ ਸਿਦਕ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਕਢਰ ਤੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਵੀ—ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਫਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬੰਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜੀਵਾਰ ਪ੍ਰਸੰਨ-ਉੱਤਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਭਵਿੱਖਤ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ੁਧ ਬ੍ਰਹਮ

ਗਿਆਨ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੂਜੇ ਮਿੱਤਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਤੇ ਰੱਬੀ-ਜੀਉਤੋਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੀ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜਦ ਰੱਬੀ-ਜੀਉਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪਤਿਵੰਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਦਵੀ ਕਿ ਅਕਾਸ਼-ਬਾਣੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਜਿੰਦਾ ਤੇ ਪਾਕ ਅਕਾਸ਼-ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਿਰਮਲਤਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਾਲ ਹੋਵੇ—ਇਹ ਛੁੱਟ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ, ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ (ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ) ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ—ਸੱਚੀ ਤੇ ਪਾਕ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਉਲੂਹੀਅਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਸਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਕ ਲਿਖਕਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਨੂਰ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਅਲੌਕਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਬਾਣੀ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬੀ-ਜੀਉਤੋਂ ਉਸ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਹਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪਰਤਖ ਦਰਸ਼ਨ ਏਹੋ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਬੇਟਿਕਾਣਾ ਕੋਈ ਪਦ ਜਾਂ ਵਾਕ ਜਾਂ ਸ਼ਿਅਰ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪਰਖ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਪ੍ਰਭੂ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਸੁਸਤ ਤੇ ਗਾਫ਼ਲ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਕੋਈ ਵਾਕ ਜਾਂ ਇਬਾਰਤ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਬਾਰਤ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਹੈ; ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਜਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਵਲੋਂ? ਸੋ ਅਜੇਹੇ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਹੀ ਭਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਇਕ ਸਚਿਆਰ ਤੇ ਨੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਹਲੇ ਦੇ ਅਕਾਸ਼-ਬਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਤੇ ਯੁਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਬਾਣੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚਾਲੇ ਜਾਗਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦਸ ਵਾਰ ਪੁੱਛਣ-ਉੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਕਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇ, ਫੇਰ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰਪੂਰ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚਾਲੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਏਹਨਾਂ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸਾਂ ਵਿਚ

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ, ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਗੁਹਜ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਭਵਿੱਖਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬਚਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ-ਉੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਣ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੀਤ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਪਾ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼-ਕਿਸਮਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਛ ਹੈ।

ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ

ਇਸ ਪਦਵੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸਲਾਮ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਵਲ ਖਿਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਬਖ਼ਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੇ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ੋਕ, ਕਿ ਅੰਨ੍ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ਜਾ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਇਕ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟਦੇ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ-ਦੇਵ ਮਿਥ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਹ ਦੋਵੇਂ ਅਨਰਥ ਹਨ। ਇਕ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਜਾਣਾ ਤੇ ਇਕ ਹੱਦੋਂ ਘੱਟ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਲਈ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਢੇਰੀਆਂ ਨਾ ਢਾਹ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪਦਵੀ ਤੇ ਟਿਕਾਣੇ ਦਾ ਇਨਕਾਰ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਜੇਹੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝ ਜਾਣ। ਇਸ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੇ ਆਪਣੀ ਉਲੂਹੀਅਤ ਦੀ ਚਾਦਰ ਉਸ ਤੇ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦਰਪਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਹੋ ਹੀ ਉਹ ਭੇਤ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਨਬੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲਏ।

ਗੱਲ ਕੀ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਵੱਡੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਪੁਜਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਰਗ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਜਾਣਾ

ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਦਵੀ ਜਿਸ ਦੇ ਮੈਂ ਇਹ ਲੱਛਣ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਉਹ ਦਰਜਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਤੇ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਦੇਵਾਂ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਗੁਆਚੇ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸਾਂ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਵਿਤਰ ਸੋਮੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਸੁਣਾਵਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਚਰਚਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ; ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਤੇ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਕਰਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਾਸ਼, ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਵੀ ਵੇਖ ਲੈਣ ਤੇ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਸੁਣ ਲੈਣ। ਕਿੱਸੇ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਅਸਲੀਅਤ ਵਲ ਦੌੜਨ। ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਹ ਸਾਧਨ— ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਉਹ ਦਰਪਣ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਉਹ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਢੂੰਡ ਲਈ ਕੋਈ ਤੜਪ ਹੈ, ਉਹ ਉਠੇ ਤੇ ਢੂੰਡ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਢੂੰਡ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਪਿਆਸ ਲਗ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਇਸ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਢੂੰਡ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਣ, ਪਰ ਇਹ ਮਾਰਗ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਉਹਲਾ ਕਿਸ ਦਵਾਈ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਉਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ ਹੀ (ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ) ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੀ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤਾਂ ਚੋਖੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਾ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਮੋਹਰ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਕੋਰੇ ਰਹਿਣ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੇ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਘੜ ਲਿਆ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੇਖ ਸਕੀਏ ਜਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਣ ਸਕੀਏ ਜਾਂ ਜਬਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲ ਸਕੀਏ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਮੁਖੜਾ ਵੇਖ ਸਕੀਏ। ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਸੀ, ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਪਾਕ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਸਪਸ਼ਟ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਤਾ ਹੋਵੇ।

ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ

ਹੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰੇ ਤੇ ਪਿਆਰਿਓ ! ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨਾਲ

ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਜਾਣ ਲਓ ਕਿ ਪੂਰਣ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਰੱਬ ਦੇ ਪਾਕ ਰਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੋ ਮਿਹਰਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਇਸ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਾ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਵੇ; ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਅਕਾਸ਼-ਬਾਣੀ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸਦਾ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਤੋਂ ਢੁੱਡੇ, ਤਾਂ ਓਹ ਵੱਡੇ ਸੌਖ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੋਗੇ। ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਯੋਗ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਠਹਿਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਸਕੋ। ਏਹੋ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਿਗਦੇ ਢਹਿੰਦੇ ਉਸ ਸੋਮੇ ਤਕ ਪੁਜਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੋ। ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਉਸ ਸੋਮੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰਖ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਜੀਵਨ-ਮਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਓ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਭਲਾਈ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਦੌੜੇ ਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਉਸ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਸੂਹ ਮਿਲੇ, ਉਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਪਾਰਨ ਕਰੇ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਨਿਤ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਚਾਨਣਾ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਮਾਰਗ ਦਾ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਅਟਕਲਾਂ ਸੱਚਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ ਸਕਦੀਆਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਅਰਸ਼ੀ ਚਾਨਣੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ? ਜੇ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਖ ਲਓ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਥੂਲ ਨੇਤਰ ਭਾਵੇਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਰਸ਼ੀ ਚਾਨਣੇ ਦੇ ਮੁਥਾਜ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਭਾਵੇਂ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਹਵਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੋ ਚੁਪ ਸਾਧ ਲਏ ਤੇ ਸਾਰਾ ਅਧਾਰ ਸਾਡੀਆਂ ਅਟਕਲਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਸਗੋਂ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਪ ਪਤਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਏਹੋ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਆਪ ਹੀ ਪਤਾ ਦੇਵੇ। ਅਰਸ਼ੀ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਝਬਦੇ ਹੀ ਸਵੇਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਹਨ, ਉਹ ਜੋ ਉਠ ਬੈਠਣ ਤੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਜੁਟ ਜਾਣ। ਪ੍ਰਭੂ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਕੋਈ ਦੁਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :-

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ (النور: ੨੫)

ਅਰਥਾਤ :-ਸਾਰੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੀ ਨੂਰ ਹੈ। ਉਸੇ ਤੋਂ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਚਾਨਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਅ-ਜੰਤ ਦਾ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਉਹੋ ਹੈ। ਧੰਨ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਾਧਨ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਜੋ 'ਹੱਕੁਲ ਯਕੀਨ' ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ, ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਬੀਆਂ ਤੇ ਸਚਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਜਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਦੁਖਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀ ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ—ਜੋ ਕੇਵਲ ਇਲਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਤੇ ਵਾਪਰ ਕੇ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਅਮਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਪਲ ਕੇ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਇਕ ਪੂਰਣ ਕਿਤਾਬ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਆਚਰਣ—ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨਾ, ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ, ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਨੀ ਆਦਿ—ਜੋ ਕੇਵਲ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਸਨ—ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਵਾਪਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਨ ਚੱਕਰ ਉਸ ਤੇ ਜਮਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ
 الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِيرِ الطَّيِّبِينَ الَّذِينَ
 إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُّصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ
 رَاغِبُونَ - أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ
 وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ - (البقرة: 154-158)
 لَتَبْلُوَنَّ فِيْ أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ
 الَّذِينَ آذَنُوا الْكِتَابَ مِنْ قِبَلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ
 أَشْرَكُوا آذَى كَثِيْرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا
 فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ - رال عمران: 184

ਅਰਥਾਤ :—ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹਿਮ, ਭੁੱਖ ਨੰਗ ਅਤੇ ਤਨ ਤੇ ਧਨ ਦੇ ਹਾਣ, ਜਤਨਾਂ ਦੇ ਅਜ਼ਾਈਂ ਜਾਣ ਤੇ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦੁਆਰਾ ਪਰਖਾਂਗੇ, ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁਜਣਗੇ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਸ਼ਟ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹੀ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਇਹ ਖ਼ੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਸੁਣਾ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਹੈ ਤੇ ਏਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੁਮਾਰਗ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਜਣਗੇ।

ਕੇਵਲ ਉਸ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਜੋ ਕੇਵਲ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਗੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਉਹ ਹੈ, ਕਿ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਵਿਚ ਰਚ ਜਾਏ ਤੇ ਹਾਫ਼ਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਸਣ ਲਗ ਪੈਣ। ਸੋ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪਰਪਕ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਨ-ਚੱਕਰ ਆਪਣੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚਾ ਲਏ ਜਾਣ। ਕੋਈ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣਾ ਵੱਡੀ ਸੌਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਖ ਨਹੀਂ। ਕੇਵਲ ਇੰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਟਾ ਗੁੰਨ ਕੇ ਇਕ ਰੋਟੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪੇੜੇ ਬਣਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੌੜੇ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤਵੇ ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਉਥਲ ਕੇ ਤੇ ਅੰਗ ਤੇ ਸੇਕ ਕੇ ਰੱਖ ਲਏ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਟੀ ਪਕ ਜਾਇਗੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕੇਵਲ ਚੁੰਜ ਚਰਚਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਏਹੋ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਆਟੇ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਤੋਣ ਲਾ ਸਕੀਏ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਟਾ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਕਰੜਾ ਰਹੇਗਾ ਤੇ ਜਾਂ ਪਤਲਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਲਗੁਲੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਰ ਮਰ ਕੇ ਤੇ ਥਕ ਟੁੱਟ ਕੇ ਆਟਾ ਗੁੰਨ ਵੀ ਲਵਾਂਗੇ, ਤਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕੁਝ ਸੜ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਕੱਚੀਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਵਿਚਾਲੇ ਟਿੱਕੀ ਰਹਿ ਜਾਇਗੀ ਤੇ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਨ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣਗੇ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਦੀਆਂ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੱਲ ਕੀ, ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਈ ਸੇਰ ਆਟੇ ਦਾ ਹਾਣ ਕਰ ਬੈਠਾਂਗੇ। ਸੋ ਜਦ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਸ਼ਟ ਮੇਰੇ ਵਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਵੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਓਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਗਿਆਨ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਤਨ ਤੇ ਧਨ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪਰਖੇ ਜਾਓਗੇ। ਲੋਕ ਤੁਹਾਡਾ ਧਨ ਲੁੱਟ ਲੈਣਗੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਯਹੂਦੀਆਂ, ਈਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸ਼ਰਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਵੱਡੇ ਸਤਾਏ ਜਾਓਗੇ, ਓਹ ਵੱਡੀਆਂ ਦੁਖਦਾਇਕ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਕਰਨਗੇ। ਸੋ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਬਰ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਅਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚੋਗੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੱਡੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਏਹਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਏਹੋ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਬਰਕਤਾਂ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਅਮਲ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਲਿਸ਼ਕ ਵਿਖਾਵੇ ਅਤੇ ਭੈੜਾ ਗਿਆਨ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਇਲਮ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਕਦੇ ਵਰਤੋਂ

ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰ ਦੁਆਰਾ ਧਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗਿਆਨ-ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਰੂਹਾਨੀ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤਕ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਧਨ ਅਭਿਆਸ ਹੀ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲਓ ਕਿ ਇਲਮ ਦਾ 'ਹੱਕੁਲ ਯਕੀਨ' ਤਕ ਪੁਜਣਾ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਏਹੋ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਦੀ ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਸੋ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਲਿਖਕਾ ਦੇਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਜਾਣ।

ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੋ ਸਮੇਂ

ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਰਸੂਲ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ, ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ ਫਤੋਹ ਦਾ। ਤਾਂ ਜੁ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਚਰਣ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਸਮੇਂ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਤੋਹ ਤੇ ਪ੍ਰਭਤਾ ਸਮੇਂ ਉਸ ਆਚਰਣ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਪ੍ਰਭਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੋਵੇਂ ਸਮਿਆਂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਵਾਪਰਣ ਤੇ ਪੂਰਣ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸਿਧ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸੋ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਉਹ ਸਮਾਂ—ਜੋ ਸਾਡੇ ਰਸੂਲ ਤੇ ਮੱਕੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਾਪਰਿਆ ਰਿਹਾ—ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਚਿਆਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹ ਆਚਰਣ—ਜੋ ਕਸ਼ਟਾਂ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪੂਰਣ ਸਚਿਆਰ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ—ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਭਰੋਸਾ, ਰੋਣ ਧੋਣ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਰਹਿਣਾ, ਆਪਣੇ ਕਰਤਵਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸਤ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਨਕਾਰੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਪੂਰਣ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਇਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਤੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਸ਼ਟ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਫੇਰ ਜਦ ਦੂਜਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਅਰਥਾਤ ਫਤੋਹ, ਪ੍ਰਭਤਾ ਤੇ ਐਸ਼ਵਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਰੱਬ ਦੇ ਰਸੂਲ ਨੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ—ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਨਾ, ਪੁੰਨ-ਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਤੇ ਬਹਾਦੁਰੀ ਵਿਖਾਉਣਾ ਆਦਿ—ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਕਿ ਇਨਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਉਹਨਾਂ ਆਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਈ। ਆਪ ਨੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਮਨ ਦਿੱਤਾ; ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਗਾਲਾਂ ਨੂੰ

ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਧਨਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸੋ ਬੇਅੰਤ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਆਚਰਣ ਵੇਖ ਕੇ ਇਹ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸਚਮੁੱਚ ਸਚਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਆਚਰਣ ਦਾ ਪਰਗਟਾਅ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਰ ਇੱਕੋਇਕੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਵੱਡਾ ਆਚਰਣ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਿਧ ਕਰ ਕੇ ਦਸ ਦਿੱਤਾ—ਉਹ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

قُلْ إِنَّ مَلَائِكَتِي وَكُتُبِي وَمَعِيَ وَمَا تَرَىٰ مِنْ عِجَابٍ إِلَّا لِيْ أَعْلَمَ مَا تَكْفُرُونَ (البقرة: 255)

ਅਰਥਾਤ :—ਤੂੰ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ, ਮੇਰੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਮੇਰਾ ਮਰਨਾ ਤੇ ਜੀਉਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦਾ ਤੇਜ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਹੈ; ਤਾਂ ਜੁ ਮੇਰੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿਚ ਮਰਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਾ ਲੈ ਲਏ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਆਤਮਘਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਸਗੋਂ ਆਪ ਏਹਨਾਂ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਅਯੋਗ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਉੱਕਾ ਹੀ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਕੁਰਆਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਆਤਮਘਾਤੀ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਅਪਰਾਧੀ ਤੇ ਦੰਡਨੀਯ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :—

لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّمَاكِينِ (البقرة: 194)

ਅਰਥਾਤ :—ਆਤਮਘਾਤ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਾ ਬਣੋ।

ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ‘ਖ਼ਾਲਦ’ ਦੇ ਢਿਡ ਪੀੜ ਹੋਵੇ ਤੇ ‘ਜ਼ੈਦ’ ਉਸ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾਂ ਸਿਰ ਭੰਨ ਲਏ, ਤਾਂ ‘ਜ਼ੈਦ’ ਨੇ ‘ਖ਼ਾਲਦ’ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨੇਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਸਗੋਂ ਮੂਰਖਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅਜ਼ਾਈਂ ਹੀ ਭੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ‘ਜ਼ੈਦ’ ‘ਖ਼ਾਲਦ’ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਲਿਆ ਕੇ ਵੈਦਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਭੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ‘ਜ਼ੈਦ’ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਅਜ਼ਾਈਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਕ ਚੰਗੇ-ਭਲੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ, ਇਸ ਆਇਤ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ

ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ, ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਦੁਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਝਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਹਰੇਕ ਯੁਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸੁੱਖ ਅਰਾਮ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ :—

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (الشعراء ٤٢)

لَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ (المائدة ٩)

ਅਰਥਾਤ :—ਕੀ ਤੂੰ ਇਸ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਵਿਚ—ਜੋ ਤੂੰ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਝਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰ ਲਏਂਗਾ ? ਤੇ ਕੀ ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ—ਜੋ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ—ਤੂੰ ਹਉਂਕੇ ਲੈ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇਂਗਾ ?

ਸੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯੁਕਤੀ ਭਰਪੂਰ ਸਾਧਨ ਏਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਰਸਤਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਝੱਲੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਯੋਗ ਢੰਗਾਂ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਓਹਨਾਂ ਤੇ ਆਪਾ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। ਨਾ ਇਹ ਕਿ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਕਸ਼ਟ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਜਾਂ ਕੁਰਾਹੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਪਾੜ ਲਿਆ ਜਾਏ ਜਾਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਰਤੀਆਂ ਮਹੁਰਾ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਜਗ ਤੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਫੇਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਿਕੰਮੇ ਕਰਤਵ ਦੁਆਰਾ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਹਨ। ਬੇਹਿੰਮਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਹੀ ਇਹ ਕਰਤਵ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਸਮਝ ਕੇ ਝਬਦੇ ਹੀ ਆਤਮਘਾਤ ਵਲ ਦੌੜਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਆਤਮਘਾਤ ਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਏ, ਪਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਕਰਤਵ ਸੂਝ ਸੂਝ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਲਈ ਘਿਣਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਕੀ ਕਰਦਾ ? ਜਦ ਤਕ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਨਾ ਆਵੇ, ਜੋ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਤਾ, ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਫਤੇਹ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਗਟਾਅ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੇਵਲ ਨਿਰਬਲਤਾ, ਮੁਥਾਜੀ ਤੇ ਅਧੀਨਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਖਾਂਦਾ ਮਰ ਜਾਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਤਾ, ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਧਨਵਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਗਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਦਿਲ ਦਾ ਬਹਾਦੁਰ ਸੀ ਜਾਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ। ਉਸ ਦੇ ਆਚਰਣ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ

ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ? ਜੇ ਉਹ ਧਨਾਢ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਧਨ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਪਿਠ ਵਿਖਾ ਕੇ ਨਸ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਡੱਟ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਗੁਲੂ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਆਚਰਣਾਂ ਦੇ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦਾਨ-ਪੁੰਨ, ਬਹਾਦਰੀ, ਨਰਮੀ, ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਿਆਂਇ ਆਦਿ ਸੁਭ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਗ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਸਮਿਆਂ—ਨਿਰਬਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਤਾ, ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਸਮੇਂ—ਸਾਰੇ ਜਗ ਤੇ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆਪ ਵੱਡੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣਾਂ ਦਾ ਸਮੁਦਾਇ ਸਨ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਰਣ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਰਗਟਾਅ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਬਹਾਦਰੀ, ਪੁੰਨ-ਦਾਨ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਵੇਖ ਕੇ ਅਣਡਿਠ ਕਰਨਾ, ਨਰਮੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਆਪ ਤੋਂ ਅਜੇਹੇ ਸਿਧ ਹੋਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਅਤਿ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੰਡ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ; ਕਿਉਂਜੁ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਨਾ ਦੇਣਾ ਜਾਣੇ ਸਚਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜਨਾ ਸੀ।

ਮਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਯੁਧਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ

ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਯੁਧਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਕਦਾਚਿਤ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਅਜ਼ਾਈ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿਓ-ਦਾਦੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਕਢੇ ਗਏ ਸਨ। ਬੇਅੰਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦ ਨਿਰਦੋਸ਼ੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੇ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਇਹ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਸੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਕੀ, ਮਾਰਧਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਉਪਦਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਦ ਕਿ ਨਿਰਦਈ ਲੋਕ ਸੱਚਾਈ ਪਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੇ ਇਸਲਾਮ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾ ਚੁੱਕਦਾ, ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੱਚੇ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਕਤਲ ਹੋ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਵਿਦਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁਮਾਰਗ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਦਾ ਨਰਮੀ

ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਿਹਰ ਪਰਗਟ ਕਰੇ। ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਰਣ ਸਿਫਤਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਨਰਮੀ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਤੇ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੂਝਵਾਨਾਂ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਡੇ ਸੌਖ ਨਾਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਵੱਡੀ ਮੋਟੀ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਗਹੁ ਕੀਤਿਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਗ ਲਈ ਮਿਹਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮਿਹਰ ਸਦਾ ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਸਗੋਂ ਸਰਾਸਰ ਮਿਹਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਵੈਦ ਵਾਂਗ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਸ਼ਰਬਤ ਪਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋੜੀ ਦਵਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਉਸਦੀ ਮਿਹਰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਡਾ ਇਕ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਵੱਡੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਉਹ ਪਿਆਰ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੰਗ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅੰਗ ਦਾ ਹਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਧ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ; ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ, ਜਿਗਰ ਆਦਿ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਅਧਾਰ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਅੰਗ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜਦ ਕਦੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵੱਡੇ ਅੰਗ ਦਾ ਬਚਾਉ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਅੰਗ ਦੇ ਚੀਰਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਕੱਟ ਦੇਣ ਜਾਂ ਤੋੜ ਦੇਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਢਿਲ ਦੇ ਉਸ ਅੰਗ ਨੂੰ ਚੀਰਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਕੱਟ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੁਖ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪਿਆਰੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ਚੀਰਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕੱਟ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਅੰਗ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਦੂਜੇ ਵੱਡੇ ਅੰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸੋ ਇਸ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਜਦ ਇਹ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਚਿਆਰ ਕ੍ਰਿਤਿਆਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਪਦਰ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਚਿਆਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤੇ ਉਪਦਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਯੋਗ ਵਿਓਂਤਾਂ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਓਹ ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪਤਾਲ ਤੋਂ, ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹੀਮ (ਮਿਹਰਬਾਨ) ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਹਕੀਮ' (ਯੁਕਤੀਮਾਨ) ਵੀ ਹੈ।

